

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky

DIPLOMOVÁ PRÁCA

Andrea Začková

2011

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky
Študijný program:
UAP – ETV/VU – Etická výchova v kombinácii

Vplyv spoločenských noriem
na životné rozhodnutia jedinca

Záverečná práca magisterského štúdia

Školiteľ:

PhDr. Jana Bartalová, PhD.

Autor:

Andrea Začková

2011

Pod'akovanie

Chcem poďakovať svojej školiteľke PhDr. Jane Bartalovej, PhD. za odborné rady, cennú pomoc, významnú podporu či trefné poznámky, ktoré mi pomohli pri tvorbe mojej diplomovej práce a k dosiahnutiu jej konečnej podoby. Taktiež ďakujem za motiváciu, ktorú vo mne ešte zvýšila a jej prístup, ktorý si nesmierne cením.

Abstrakt

ZAČKOVÁ, Andrea: *Vplyv spoločenských noriem na životné rozhodnutia jedinca*. [Diplomová práca] Začková Andrea: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky. Školiteľka: PhDr. Jana Bartalová, PhD. Stupeň: magister. Nitra: FF UKF, 2011, 75 s.

Predkladaná diplomová práca má teoreticko-praktický charakter s empirickými prvkami a prieskumnou časťou. Teória je podložená vedeckými a inými odbornými prácami, tiež je využitá vlastná skúsenosť a názory, ktoré dotvárajú celkový obraz a kriticky pristupujú k niektorým myšlienkam. Je predkladaná v tlačenej i elektronickej forme podobou CD nosiča. Práca sa zameriava na aktuálnu problematiku rozhodovacieho procesu v závislosti od spoločenských noriem či hodnôt, ktoré sú v poslednej dobe ohrozené meniacim sa zmýšľaním ľudí. Pozostáva zo štyroch hlavných častí segmentovaných do niekoľkých podkapitol, pričom niektoré z nich obsahujú ešte jednu úroveň členenia. Prvá časť tvorí nosné východisko a základnú platformu pre ostatnú prácu, nakoľko definuje a vymedzuje najpodstatnejšie pojmy. Druhá kapitola sa venuje metodike, definuje ciele práce, úlohy a využité metódy. Nasledujúca časť rozoberá výsledky teoretického spracovania celej problematiky a bližšie sa zastavuje pri dôležitých okruhoch a otázkach, ktoré sa postupným skúmaním vynárajú. Posledná štvrtá kapitola obsahuje výsledky predovšetkým praktickej časti, a teda realizovaného experimentu, pričom rozdiskutováva zistené údaje. Taktiež ale stručne podáva všetky závery ku ktorým sme v práci postupne dospeli. Cieľom predloženej práce bol najmä bližší pohľad na vplyv noriem na rozhodovanie a zároveň konkrétnejšie zistenie vzťahu týchto dvoch kategórií, nakoľko sa daná téma dostáva čoraz viac do centra pozornosti vedcov i laickej verejnosti.

Prácu dotvárajú a kompletizujú prílohy, ktoré ozrejmujú naše úvahy a poskytujú jasnejší prehľad v zložitosti našej témy. Obsahujú tiež jasné vymedzenie projektu prieskumu, vytvorený test pre praktickú časť a výsledky zobrazené grafmi.

Kľúčové slová: Spoločenské normy. Hodnoty. Rozhodovanie. Vplyv. Zložité situácie. Morálne dilemy.

Abstract

ZAČKOVÁ, Andrea: *Impact of social norms on individual life choices*. [Diploma thesis] Začková Andrea: Constantine the Philosopher University in Nitra, Faculty of Arts, Department of Ethics. Head work: PhDr. Jana Bartalová, PhD. Degree: master. Nitra: FF, UKF, 2011, 75 p.

This dissertation is a theoretical-practical nature with empirical elements and part of exploration. The theory is supported by scientific and other professional work, it is also used our own experience and opinions, which complete the overall picture and critically approach to some ideas. It is presented in both print and electronic form of a CD rack. The work focuses on current issues in decision-making process depending on social norms and values, which are recently threatened by changing people's mentality. It consists of four main sections segmented into several chapters, some of which contain one more level breakdown. The first part consists of background and supporting basic platform for other work, as it defines and identifies the most relevant terms. The second chapter is devoted to methodology, defines work objectives, tasks and used methods. The following section discusses the results of theoretical treatment of this problem and nearly stops in the major headings and issues which are appeared by the progressive research. Last fourth chapter contains the result of practical part, and thus realized the experiment, while making discussion of observed data. Also, but briefly made all the conclusions which we have gradually came in the work. The aim of the present work was mainly a closer look at the impact of standards for decision making and also specifically identifies the relationship of these two categories, since the topic is increasingly becoming the center of attention of scientists and the general public.

Work is completed and assembled by enclosures that highlighted our considerations and provide a clearer view of the complexity of our topic. They also contain a clear definition of project survey, created test for the practical part and the results showed by graphs.

Key words: Social norms. Values. Decision making. Impact. Difficult situations. Moral dilemmas.

Obsah

	Úvod.....	7
I.	Súčasný stav sledovanej problematiky.....	10
	1.1 Vymedzenie základných pojmov – chápanie noriem, hodnôt a rozhodnutí.....	11
	1.2 Spoločenské normy, hodnoty.....	13
	1.3 Rozhodovanie.....	16
	1.3.1 Chyby pri rozhodovaní.....	19
	1.3.2 Ako spraviť dobré rozhodnutie.....	21
	1.3.3 Racionalita a iracionalita v rozhodovaní.....	22
	1.4 Hodnoty a normy ako súčasť rozhodovacieho procesu.....	24
II.	Ciele, úlohy a metódy práce.....	30
	2.1 Formulácia a rozbor problému, stanovenie cieľa, hypotéz a úloh práce.....	30
	2.2 Metodika prieskumnej práce a charakteristika súboru.....	32
III.	Výsledky teoretického spracovania problematiky.....	36
	3.1 Výsledky k realizovanému prieskumu teórie – normy v každodennom živote a morálne jednanie.....	36
	3.2 Premena pôsobenia noriem a morálky.....	39
	3.3 Postoje subjektu hodnotenia.....	43
	3.3.1 Vzťah hodnoteného a hodnotiaceho.....	47
	3.3.2 Osobnosť hodnotiaceho v rovine morálneho rozhodovania.....	50
	3.3.3 Otázka zodpovednosti a svedomia osobnosti.....	54
	3.4 Vplyv noriem na rozhodovanie.....	56
IV.	Výsledky a diskusia k téme spoločenských noriem a ich vplyvu na životné rozhodnutia jedinca.....	60
	4.1 Výsledky a diskusia k realizovanému prieskumu.....	61
	4.2 Závery a odporúčania.....	66
	Záver.....	72
	Požitá literatúra.....	75
	Prílohy.....	82
	Príloha 1 – Projekt výskumu.....	83

Príloha 2 – Test.....	85
Príloha 3 – Otázky dopustenia sa nemorálnej činnosti (Ariely, D.).	88
Príloha 4 – Štúdia o rozhodovaní v zložitej situácii.....	89
Príloha 5 – Výskum podvádžania (Ariely, D.).....	91
Príloha 6 – Racionálny model morálnych súdov, rozhodnutí.....	92
Príloha 7 – Sociálne intuitívny model morálnych súdov, rozhodnutí..	93
Príloha 8 – Výsledky realizovaného prieskumu.....	94

Úvod

Rozhodovanie. Tento každodenný a taký prirodzený proces, kedy uvažujeme a volíme najvhodnejšie alternatívy je nie len bežný, ale tak vžitý do našich životov, že si ani neuvedomujeme pod akým množstvom rozhodnutí nám preteká naše vlastné bytie, existencia. Denné banality riešime s ľahkosťou, keď sa nemusíme zamýšľať nad ich priamymi dôsledkami, ktoré v konečnom dôsledku nemajú takú váhu aby uberali našu energiu. Avšak občas príde ten zlomový bod, keď sme nútení poriadne preskúmať všetky možné varianty riešenia, čo vytvára tlak a mnohokrát sa rozhodujeme omnoho horšie ako za bežných podmienok, pričom za takéto konanie musíme prebrať zodpovednosť. A čo je ešte horšie a komplikovanejšie, nie vždy máme dostatok času na zisťovanie stavu a prepočet všetkých kladov či nedostatkov vyplývajúcich zo situácie, čím sa celý prípad a atmosféra stáva ešte spletitejšou a zložitejšou. Dokonca niekedy nastane taká zhoda okolností, keď musíme riešiť (i neriešiteľné) morálne dilemy, ktoré často vedú aj k zápasom s vlastným svedomím človeka. S tým následne súvisí aj otázka spoločenských či morálnych noriem a hodnôt, ktoré daný jedinec vyznáva, a ktoré mu uľahčujú, prípadne i viac sťažujú voľbu. V dnešnom svete sa však čiastočne menia a presúvajú dané vyznávané normy a hodnoty, nastáva premena tradičných významov a mladá generácia sa tak nachádza na pomedzí niečoho starého prijatého a nového možno pre nich výhodnejšieho. Problematika vplyvu spoločenských noriem na rozhodnutia je preto nesmierne dôležitá nielen pre pochopenie vlastných motívov konania, jednania a uvažovania každého individua, samostatného jedinca; ale taktiež je dôležitá pre celú spoločnosť, nakoľko ona určuje celý ďalší chod a fungovanie sveta. Môžeme voliť solidaritu, spoluprácu a zodpovednosť alebo egoizmus, bezohľadnosť a žiadne výčitky svedomia. Z nášho pohľadu je teda nutné pochopenie vzájomných vzťahov medzi rozhodnutiami jedinca a spoločenskými normami či hodnotami, ktoré ho utvárajú a motivujú ku konaniu, pretože vďaka tomuto poznaniu budeme schopní podniknúť následne kroky, či už smerujúce k obnove, premene alebo len ďalšiemu podporovaniu týchto kvalít. Celá táto problematika je nesmierne zaujímavá, až fascinujúca, kedy sami často nechápeme vlastné rozhodnutia, a už vôbec si neuvedomujeme, čo všetko na nás v priebehu tohto procesu môže vplývať. Pochopenie by ale mohlo znamenať lepšie, kvalitnejšie bežné rozhodnutia a snáď i menšie výčitky vnútorného hlasu pri obzvlášť ťažkých životných rozhodnutiach. Túto prácu sme sa rozhodli spracovať na základe preštudovania kníh venujúcich sa téme, kedy sme zistili aké iracionálne je niekedy naše konanie, a hoci si často myslíme, že jednáme správne či logicky, v konečnom dôsledku

prevládne presný opak. Vytušili sme a uvedomili sme si, že mnohé banálne situácie v nás vyvolajú isté reakcie, ktoré majú následne vplyv i na podstatné životné voľby. Cieľom našej práce preto bude v prvom rade ozrejmiť najdôležitejšie východiská, pre lepšie a ľahšie pochopenie celej problematiky, na ktorých sa budeme snažiť ďalej stavať a posúvať tak hranice ich dosahu. Pokúsime sa neustále prepájať dve celkom odlišné no súvisiace kategórie rozhodovania a noriem, čo nám zrejme poslúži na obsiahnutie stanovenej témy a poukážeme tak na vplyvy a priame či nepriame vzťahy medzi nimi. Taktiež budeme v práci uvažovať aj nad nie celkom bežnými situáciami, témami, podporujúc ich vzájomnú kontinuitu a možnými následkami prípadnej nedostatočnej pozornosti. Rovnako tak bude naším cieľom a záujmom zistenie vplyvu noriem a hodnôt na rozhodovanie v zmysle miery a závažnosti. Využijeme hlavne metódy komparácie rôznych názorov či definícií, na ktoré budeme reagovať, prípadne posunieme možný náhľad, pojednáme problémy z odlišných uhlov a vynasnažíme sa aktuálne komentovať všetky, alebo aspoň väčšinu teórií či úsudkov iných autorov. Nebudeme sa vyhýbať ani názorným príkladom, ktorými dúfame prispejeme k pochopeniu, pričom zároveň poukážeme na naše správanie v bežných životných situáciách. Naša práca však nebude len teoretická, a tak v rámci praktickej stránky využijeme metódu experimentu, aby sme si overili, respektíve vyvrátili niektoré predpoklady, ktoré nám vziđu z naštudovanej bázy, teoretických podkladov. V rámci literatúry by sme neradi hovorili o ťažiskovej práci, nakoľko je viacero veľmi inšpiratívnych kníh, avšak musíme uznať a zdôrazniť, že najviac nás ovplyvnila kniha Dana Arielyho s názvom Jak drahé je zdarma, obsahujúca množstvo podnetných myšlienok, vďaka ktorým sme sa začali tiež intenzívne zaujímať o danú problematiku rozhodovania.

V rámci prvej kapitoly hneď v úvode popíšeme súčasný stav v podstatných otázkach, uvedieme eventuálne najpodstatnejšie monografie, časopisy či zborníky zaoberajúce sa témou a zhodnotíme podchytenie problematiky u nás i v zahraničí. Následne sa pokúsime vysvetliť a zdefinovať základné pojmy tvoriace východisko k ďalšiemu možnému uvažovaniu, pričom sa pozastavíme pri spoločenských normách a hodnotách, kde vysvetlíme ich vzájomný súvis i rozdiely. Tiež sa pozrieme na otázku rozhodovania, kde sa vynasnažíme poňať pochybenia, tiež akési zásady tvorby dobrých a správnych rozhodnutí a rovnako tak sa pokúsime uviesť akési racionálne motívy, ktoré sa občas minú kontrole. Už v tejto prvej časti budeme normy a hodnoty vnímať ako súčasť rozhodovania, voľby alternatív. Druhú kapitolu bude tvoriť stanovenie si cieľov, úloh a metód práce ako v teoretickej tak i praktickej časti, pričom si vymedzíme prieskumný

problém a otázku, ktorá vyplynie z prvej kapitoly. Vytýčime si hypotézy a naformulujeme celkový projekt prieskumu, konkrétne popíšeme metodiku práce a samozrejme charakterizujeme súbor. Tretia časť bude teoretickým spracovaním problematiky a ich výsledkov, kde sa pozrieme na každodenné jednanie a postupnú zmenu pôsobenia noriem či hodnotových orientácií. Pokúsime sa pochopiť subjekt hodnotenia voliaci alternatívy, jeho postoje a vzťahy s objektom hodnotiaceho procesu. Budeme sledovať i samotnú osobnosť jedincov, ktorých sa týka otázka zodpovednosti a svedomia, a napokon sa celkovo vynasnažíme poňať a vysvetliť vzťah dvoch hlavných kategórií, stojacich v centre našej pozornosti. Posledná, štvrtá kapitola bude veľmi podstatnou a dôležitou, kde opíšeme daný stav a jeho príčiny, a tiež navrhne možné riešenia. Rozdiskutujeme tému spoločenských noriem a ich vplyvu na rozhodovanie, pričom poskytneme výsledky praktickej časti našej práce, a teda prieskumu, ktorý budeme realizovať ako experiment. Napokon spíšeme závery a odporúčania, ktoré nám zo sledovania vplynú. Tiež poskytneme prílohy, ktoré budú mať význam pre zjednodušenie niektorých častí našej práce, uvedieme prehľadný projekt prieskumu, test nevyhnutný pre experiment, spracované výsledky číselne i pomocou grafov.

I. Súčasný stav sledovanej problematiky

V dnešnom postmodernom svete, kde človek pomaly prestáva byť človekom a stáva sa z neho skôr len akási ulita, schránka uchovávajúca posledné zbytky ľudskej podstaty pri meniacich sa hodnotách a spoločenských normách hlavne mladej generácie, sa do popredia záujmu viacerých vedných odborov dostáva práve otázka morálneho jednanja, konania a celkového rozhodovania, ktoré sa skúmajú mnohými dostupnými prostriedkami. Záležitosťami hodnôt a noriem sa zamestnáva nespočetné množstvo autorov, a z toho je evidentná aj obrovská databáza rôznych monografií, článkov či iných prác venujúcich sa danej problematike. Podobne sme sa pri orientácii v téme stretli aj s množstvom kníh zaoberajúcich sa rozhodovaním avšak prepojenie či súvis týchto dvoch celkom odlišných tém sme nachádzali s menšími či občas i väčšími problémami. Monografií, ktoré by sa uberali daným smerom je v rámci Slovenska ale aj Česka veľmi málo, ak sa nejaké nájdu, tak sú to preklady zahraničných kníh no z domácej produkcie sme sa nedopracovali k žiadnej podstatnej a kľúčovej knihe, ktorá by bola priniesla nevšedné, zaujímavé možnosti rozvíjania tohto smeru. Najvýznamnejšími podnetmi k uvažovaniu pre nás sú v prvom rade práce Dana Arielyho, Jonaha Lehrera a Christiana Morela, ktoré poskytujú a odhaľujú mnohé neočakávané oblasti, otázky v rámci rozhodovania ovplyvňovanými práve spoločenskými normami. Prezentované sú prostredníctvom osobných skúseností, množstva výskumov a experimentov ale tiež cez kvalitné teórie, podané dostupnou a pútavou formou. Veľmi zaujímavé sú z nášho pohľadu tiež práce J. D. Greenea, ktoré ponúkajú uvažovanie v rámci neurovedy samozrejme v medziach pôsobenia noriem a morálky na rozhodovací proces. Čo sa týka zahraničných monografií, všimli sme si zaujímavého faktu, a vôbec, že otázkami pre nás podstatnými sa zaoberali autori z odlišných sfér už aj začiatkom dvadsiateho storočia, potom sme spozorovali menšiu stagnáciu tohto záujmu, a až v poslednom desaťročí sa opäť rozpútali silné diskusie o vplyvoch noriem či emócií na rozhodovanie, ktoré trvajú dodnes. Rukami nám prešlo množstvo starších kníh, no pre našu prácu využijeme najmä novšie, berúc do úvahy prudký vývoj celej spoločnosti, jej štruktúry, hodnôt a samotného tempa existencie a zhonu dneška. Čo sa týka domácej literatúry musíme povedať, že bolo spočiatku skutočne zložité zohnať niečo zmysluplné a najmä podstatné z nášho hľadiska. Postupne sme ale začali nachádzať prepojenia i v takých knihách, na ktoré by sme najskôr ani nepomysleli, až sme sa dopracovali k článkom v karentovaných i nekarentovaných časopisoch ako Sociológia, Filozofia, Psychologie dnes, Psychológia a patopsychológia dieťaťa či Cognition, ale i k mnohým iným, ktoré nám poskytli celkom hodnotnú platformu ale tiež pomohli rozvíjať

d'alšími smermi naše úvahy. Taktiež niektoré nám dostupné zborníky vytvorili vhodné príležitosti na premýšľanie či priam vytváranie konceptov, predstáv ako napríklad Sociální procesy a osobnost 2009, Rozhodovanie v kontexte kognície osobnosti a emócií, Moral Psychology, Dobrý človek a podobne. Musíme skonštatovať, že literatúry je dostatok, avšak všetky dostupné v rámci Slovenska prechádzajú otázkami vplyvu noriem na rozhodovanie len veľmi zľahka, pričom ho skôr len naznačujú, no nepúšťajú sa do zložitých filozofických, morálnych ani vedeckých úvah, špekulácií či rozjímaní. Väčšia časť kníh či článkov je uverejnená na internete v online podobe alebo ako dokumenty na stiahnutie, čo nám veľmi uľahčilo prácu, nakoľko ku kvalitným anglickým štúdiám respektíve vedeckým dielam by sme sa v inak neboli dostali. Moderné informačno-komunikačné technológie nám dopomohli k viacerým námetom na uvažovanie, no nosnú a podstatnejšiu časť predsa tvorili knižné publikácie v tlačenej forme. Ako silnú stránku danej sledovanej problematiky vidíme v neustále vzrastajúcom záujme o ňu, a to nie len medzi odborníkmi ale i laikmi, nakoľko záhady ľudského mozgu, premýšľania a tajomstiev mravného zákona v nás sú prít'azlivé neustále viac. Zároveň tiež prichádza do popredia problematika morálky (ktorá sa podľa niektorých v súčasnosti definuje ako krízová) a tým pobáda venovať sa všetkým jej aspektom, a teda i sfére rozhodovania pod jej záštitou. Ich prepájanie je taktiež viditeľné, hlavne v zahraničí, kde sa danej otázke venuje množstvo vedcov, neurovedcov. Nedá nám však neupozorniť na nedostatky v skúmanej oblasti, predovšetkým v pásme výskumov, ktorých z nášho pohľadu nie je na Slovensku ani v Česku dost' na to, aby mohli dopomôcť k lepšiemu pochopeniu a priblíženiu daného rámca. Čo sa týka podchytenia odbornosti témy, je veľmi ťažké obmedziť sa práve a konkrétne len na oblasť nášho záujmu, keďže ten je dost' špecifický a ako sme už spomenuli, v našej krajine nie je ešte vytvorená uspokojivá či prijateľná základňa monografií, no celosvetovo si dovoľíme tvrdiť a hovoriť o dostatočne kvalitnej a širokej pôsobnosti rôznych oblastí vedy a výskumu na túto problematiku. V rámci tejto prvej časti sa preto budeme venovať najmä a predovšetkým základným pojmom prostredníctvom rozličných definícií, vďaka čomu budeme následne schopní zvoliť výskumný problém, ktorý nám pomôže pri ďalšom uvažovaní a vytváraní nových možností nazerania na otázky prepojitelnosti a stmelovania noriem, morálky s rozhodovacím procesom.

1.1 Vymedzenie základných pojmov - chápanie noriem, hodnôt a rozhodnutí

Hneď v úvode je potrebné uvedomiť si, že každá problematika, či akýkoľvek objekt záujmu je nutné stavať na istých základoch, ktoré sú vopred vybudované, stanovené, či už

pevne alebo len okrajovo, prípadne je potrebné takéto stavebné kamene vytvoriť, špecifikovať. V našej práci sa na začiatku vyberieme (z nášho pohľadu) tou jednoduchšou cestou, ktorá už bola niekoľkokrát definovaná, rozvádzaná, prediskutovaná, a teda prejdeme rozličnými charakteristikami viacerých autorov. Tie už majú uznané svoje klady i zápory, svojich obhajcov aj kritikov. My si totiž netrúfame formulovať a štylizovať východiskové pojmy, a preto sa budeme radšej odvolávať na uznávaných autorov, ktorí týmto opisom a vyjadreniam jednotlivých pojmov venovali značnejšiu časť života. Avšak taktiež majú svoje obmedzenia a nezachytávajú celú nami rozoberanú problematiku, ale len akúsi jej platformu, a práve tú využijeme pri ďalšom, širšom uvažovaní v rámci stanovenej témy. Hoci otázka vplyvu spoločenských noriem na rozhodovanie jedincov sa môže zdať až banálne jednoduchá so stručnou odpoveďou, „áno, súhlasíme“, je veľmi dôležité pozrieť sa na to zo širšej perspektívy, aby sme dokázali nasýtiť i otázky, záležitosti šírky príčin, spôsobov či rámcového rozsahu zasahovania takéhoto vplyvu. Práve preto musíme vyčleniť a pochopiť gro problematiky. Hoci sú spoločenské normy či hodnoty bežnou súčasťou našich životov, postupne sa utvárali a formovali, prešli istým procesom až zakotvili v rovine ich uvedomovania. Z nášho pohľadu ich však treba neustále pripomínať a osviežovať, prípadne aktualizovať, pretože si ich musia ľudia vžiť a nie len registrovať ich prítomnosť, či vôbec existenciu. Aj rozhodovanie je obvyklou záležitosťou každého dňa, no často si ho ani neuvedomujeme. Je to už tak prirodzený proces, že ho takmer nevnímame, a náš mozog nás naň upozorňuje až vo veľmi dôležitých životných situáciách. Samozrejme, že by nebolo vhodné každý deň rozhodovať o banalitách s takou intenzitou ako je to pri podstatnejších a dôležitejších veciach. Nestrávime predsa pol dňa rozhodovaním o tom, či vstať z postele, čo si obliecť, či ísť do práce autobusom alebo autom a podobne. No treba uznať, že sa rozhodujeme takmer neustále, často neuvedomelo, a aj preto je pre našu prácu podstatné pochopenie základných východísk, pojmov či definícií. Človek je však tvor spoločenský, tak jeho konanie vplýva i na spoločnosť a zase naopak, spoločnosť každého jednotlivca ovplyvňuje a formuje tiež jeho hodnoty. To všetko sa následne odzrkadľuje v rozhodovaní a ponúka nám možnosť akceptovať alebo odmietnuť vnímanú realitu. Keďže sme ale individuality s vlastným uvažovaním a možnosťou výberu, s osobným hodnotovým systémom, naše voľby, preferencie, rozhodnutia sa často značne odlišujú avšak niekedy nás môže prekvapiť aj bežne sa vyskytujúca iracionálnosť v rámci rozhodovacieho procesu, a to dokonca charakteristická pre väčšinu z nás. K týmto otázkam sa postupne dostaneme, no v prvom rade je dôležité už spomínané pochopenie najdôležitejších pojmov: noriem, hodnôt, rozhodovania a ich

vzájomného vzťahu ako jednotného celku. Náš každodenný život je založený práve na jednoduchých voľbách alternatív, pričom tieto nás istým spôsobom formujú a čiastočne určujú aj spôsob rozhodovania v zložitých životných okamihoch.

1.2 Spoločenské normy, hodnoty

Normy spoločenského správania sú pevne zakorenené v societe i v mozgoch každého človeka a sú už akosi prirodzené, avšak zdá sa nám, že čoraz mladšie generácie nevidia v týchto nepísaných pravidlách zmysel či opodstatnenie, a preto sa pomaly, a čo je horšie celkom prirodzene, vytrácajú. Najviac sa obávame, čo sa stane s ďalšími generáciami, keď bude takýto trend pokračovať, kedy sa už neukazuje prstom na toho, kto normy nedodržuje, ale čím viac je nepochopený človek so vžitými a zvnútornenými spoločenskými pravidlami. Je však potrebné začať pri samotnej podstate pojmu spoločenskej normy, ktorá je vlastne jedným zo základných pojmov etiky. Norma ako taká zdomácnela i v iných odboroch, ako napríklad v medicíne, technike, práve; no o jej etickej konotácii hovorí najmä psychológia, filozofia a náboženstvo či sociológia, i tu sa však názory, ako uvádza Cakirpaloglu (2004, s. 330-334) rôznia od odboru k odboru. Podľa autora určuje normu psychológia ako istú predstaviteľku či štandardnú hodnotu alebo vzor, ktorý sa týka skupiny prípadne typu, a pokiaľ zdôrazňuje záväznosť, hovorí o predpisoch i pravidlách, ktoré majú mandátnu platnosť ako kritériá pre posúdenie určitého stavu. Ak zároveň zohľadňuje aj spoločenský aspekt normy, jedná sa o sociálne vynútené štandardy prijateľného správania. Nás ale zaujíma predovšetkým norma mravná, spoločenská či etická. Anzenbacher (1981, s. 221) tvrdí, že za všeobecne platné považujeme najmä normy určenejšie, nie príliš všeobecné. A pokiaľ sa v rámci týchto noriem zhodneme aj s ostatnými ľuďmi, tak nemáme v podstate žiadne problémy. Tie nastanú až vtedy, ak rôzni jednotlivci uznávajú za všeobecne platné rozličné normy. Panajotis Cakirpaloglu (2004, s. 331) píše, že v etike je norma určená ako pravidlo či vodítko, ktorému je ukladané usudzovanie ako správne, či vôli priam ako záväzné. Morálna teológia potom zdôrazňuje absolútnu prioritu etických noriem, ktoré hovoria o tom čo je dobré a zlé, čím vlastne zaväzujú svedomie ako svätú Božiu vôľu, ktorá ale žiadne výnimky nepripúšťa. Autor sa ďalej zaoberá sociologickým poňatím normy, odvíjajúc sa od zložitých, rozsiahlych a významných sociálnych noriem, ktoré sa prejavujú v mravoch, obyčajach či morálnych požiadavkách a vyskytujú sa v relatívne stabilných, spoločnosťou a kultúrou požadovaných spôsoboch konania. O relatívnosti považujeme opodstatnené hovoriť z toho dôvodu, že normy vnímame s čiastočne obmedzenou platnosťou, a to kultúrnou a časovou, nakoľko sú výtvorom socializovanej ľudskej činnosti. Avšak aj tu

vnímame druhú stránku skutočnosti, keď B. Vyšeslavcev (2005, s. 30) uvádza, že každej norme sa ale vymyká tvorba dejín, národa či ľudstva, a to už len z jednoduchého dôvodu, že historická tvorba je individuálna a neopakovateľná v každej jednotlivej situácii a prakticky vždy vytvára niečo nové, čo tu doteraz nebolo. No norma je všeobecným pravidlom, ktoré čiastočne abstrahuje od konkrétnych prípadov. Môžeme teda chápať normu ako čisto vec spoločenskú, ktorá, ako pokračuje Cakirpaloglu (2004, s.331), má význam a špecifické funkcie určené spoločenskou akciou alebo skupinovým konsenzom. „Normatívne regulátory sociálneho konania majú dvojitú funkciu: slúžia ako štandardný návod pre zvládanie sociálnej situácie a ako zdroj individuálnej istoty, a zaručujú stabilitu a nekonfliktný priebeh spoločenského života“ (Cakirpaloglu, 2004, s. 331). Podľa Brožíka (2007, s. 85) je norma konceptuálna, myslená hodnota, respektíve akýsi činiteľ, ktorí hoci existuje len vo vedomí človeka, má výrazne axiologickú povahu. Ale na druhú stranu je z nášho pohľadu potrebné dodať, že porušovanie noriem nie je trestané tak prísne ako nedodržanie zákona. Aj z toho podľa nás vyplýva postupné otupovanie významu a strata vážnosti spoločenských noriem. Iný pohľad nám poskytuje I. Eibl-Eibesfeldt (1970, In: Nakonečný, 1995, s. 126) usudzujúc, že pre naše etické správanie sú predpísané normy predprogramované prostredníctvom fylogenetických prispôbení. Autor uvažuje o istej možnosti biologického zakotvenia etických noriem, ktoré sú pokladané za produkt kultúry. Zároveň je ale z nášho pohľadu zarážajúce, že tak často ako normy porušujeme v každodenných bežných situáciách, v stave nebezpečenstva nie sme schopní ich prekročiť. Je to vtipná a rovnako tak súčasne aj tragická skutočnosť. Christian Morel (2006, s. 138) nám ponúka presnú ukážku takéhoto jednania na príklade havárie lietadla, kde jednoduchý výkrik upozorňujúci na zrážku by jej mohol predísť ale i v takýchto prípadoch zostáva tón hlasu zdvorilý, mierny a chladný, dokonca až neosobný, nakoľko norma vyžaduje nestratiť chladnokrvnosť. Hoci teda poznáme normy správania, nikdy presne nebudeme schopní vymedziť vplyvy, ktoré na nás pôsobia. „Sila, ktorou normalita a jej systematickosť pôsobia na naše vedomie, je nepredstaviteľná a nepochopiteľná, pretože odhalením tohto vnútorného princípu sa otvárajú priestory pre myslenie, ktoré sú akoby nenaformátovanou plochou, teda plochou, ktorá nemá základnú štruktúru, nemá definované základné trajektórie pohybu vedenia a myslenia, je to čistá tabuľa“ (Kondrla, 2010, s.30). Aj z tohto poňatia nám je jasné, že celá problematika je zložitá s možnosťou najrôznejších prístupov. Bežná je i situácia, keď sa bez premýšľania zachováme istým spôsobom a až následne spätne usudzujeme naše pohnútky. Aby sme však mali pocit zodpovednosti, je naša interpretácia potrebná a ako uvádza Neusar (2009, s. 23) pochopenie príčin nášho konania

či správania je pre nás podstatné a dôležité predovšetkým v situáciách, kedy je dôležitý motív jednania, aby sme si svoje správanie mohli vážiť, považovať ho za morálne, alebo pociťovať radosť z úspechu. Normy správania sú samé o sebe zložitou problematikou, no netreba zabúdať ani na hodnoty, ktoré by sme mohli vnímať ako ich vzájomnú súčasť. Ako sme už naznačili, respektíve povedali, pri problematike noriem ide vždy o poznávanie prijateľných a prijatých spôsobov správania. „Normy nepochybne súvisia s hodnotami, ale prienik hodnôt do prijateľného správania môže mať mnoho podôb“ (Prudký, 2009, s. 257). Tiež Vladimír Brožík vníma blízky vzťah noriem a hodnôt keď píše, že „každé hodnotenie je porovnávaním a norma ako kritérium hodnotenia preto sama musí byť hodnotou. Na rozdiel od kvalít funkcií meraných normou, teda od reálnych, skutočných hodnôt, ide o hodnotu myslenú, konceptuálnu, jestvujúcu v našom vedomí, prípadne priam panujúcu vo vedomí určitej pospolitosti“ (Brožík, 2007, s. 88). Prudký (2009, s. 37-38) tiež uvádza, že normy predstavujú v podstate akýsi prechod medzi hodnotami ako faktami a hodnotami ako žiaducimi skutočnosťami, nakoľko normy nie sú viazané len na prijaté hodnoty, ale rovnako tak sú najpodstatnejším zdrojom porovnávaní s tým, čo je chápané, respektíve považované za správne. Keďže sú tieto dve dimenzie tak úzko späté, mohli by sme uvažovať aj o istej normatívnosti hodnôt a hodnote noriem, no zároveň bude zrejme nutné aj špecifikovať medzi nimi rozdiely, aby nedošlo k ich stotožneniu. Tu budeme vychádzať z knihy Psychologie hodnot (Cakirpaloglu, 2004, s. 334-336), kde sú tieto rozlišovacie kritériá vhodne a zrozumiteľne špecifikované. Prvým z rozdielov je, že hodnoty môžeme považovať za všeobecnejšie než normy, nakoľko pôvodom rozličných noriem môže byť stále jedna a tá istá hodnota. A zároveň nás špecifické pravidlá, teda normy, zaväzujú k vopred stanovenému konaniu a to na základe požiadavky všeobecnej hodnoty. Ďalším rozdielom je predchádzanie noriem hodnotami, ktoré predstavujú apriórne dimenzie a normy sú potom skutočným prejavom hodnoty. Hodnoty tiež trvajú dlhšie z dôvodu, že životný cyklus normy začína nejakým imperatívom, kodifikuje sa a nakoniec neguje alebo nahrádza novou normou. Ako tretie diferenciačné kritérium sa ukazuje nepredpokladanie akýchkoľvek sankcií pri hodnotách, zatiaľ čo normy pravidelne zahŕňajú určitú formu sankcie. Posledným najpodstatnejším rozdielom je realizácia hodnôt prostredníctvom noriem. Hodnoty vlastne chápeme ako isté ciele. „Hodnotami sa vyjadrujú obsahy existencie, normy sú nositeľkami spôsobov, ako prakticky realizovať hodnotové obsahy“ (Cakirpaloglu, 2004, s. 335). No ich vzájomný súvis je nepopierateľný, pričom podľa Brožíka (2007, s. 12) závisí spôsob, akým si kvality hodnotových funkcií uvedomujeme, predovšetkým od noriem, pomocou ktorých ich meriame, a teda od tých, ktoré sú nám

známe, ktorými disponujeme, pričom sme si ich osvojili a povýšili ich na mieru kvality istej funkcie v danom prípade. Tiež ale môžeme načrtnúť myšlienku, že hoci sa stretávame s názorom o univerzálnosti niektorých hodnôt, ktoré si v zásade uvedomujeme, autori Poliach a Salbot (s. 290) upozorňujú na rozlišovanie akýchsi deklarovaných (či dokonca predstieraných) hodnôt a hodnôt žitých, nakoľko ľudia, podľa autorov, nie vždy žijú podľa toho, čo o svojom živote rozprávajú a považujú teda hodnoty za explicitno-implicitné. Vznik noriem by sa podľa Tavela (2008, s. 42) mohol taktiež vysvetľovať na základe nasledovania správania určitých jednotlivcov, ktorí prejavia jasný vzorec jednania, čím spustia davové, kolektívne konanie. Ich činy sú následne vnímané ako normy, vyplývajúce z teórie sociálneho porovnávania a informačného vplyvu, kedy členovia davu správanie slepo nasledujú.

1.3 Rozhodovanie

„Rozhodovanie je proces výberu cieľa a prostriedkov, ktorý končí rozhodnutím“ (Nakonečný, 1995, s. 50). Každý deň nám prináša nejaké nové situácie a podnety, no vždy tu nachádzame aspekt rozhodovania, na ktorom môže, a to aj dosť podstatne, závisieť náš úspech či neúspech, uspokojenie, zdravie a podobne. Vždy keď dochádza k rozhodovaniu, zároveň to znamená aj isté ukončenie doteraz nejasného stavu, nakoľko volíme medzi rôznymi alternatívami, a zatiaľ čo niektoré celkom odmietneme, iné preferujeme viac. Nöllke, M. (2003, s. 19) tvrdí, že rozhodnutie zaväzuje a znamená jednoznačnosť, pričom to je v celku podstatná náplň rozhodovania. A tie alternatívy, ktoré sme nezvolili, môžeme celkom vylúčiť z našich myšlienok. Myslíme si, že autor vyslovuje vhodnú myšlienku, keď odmieta uvažovať o vylúčených možnostiach, nakoľko si myslíme, že nie každé (ak vôbec nejaké) rozhodnutie musí byť absolútne perfektné a najsprávnejšie, no predovšetkým sa jedná o voľbu čo najviac akceptovateľného riešenia, hoci sa v konečnom dôsledku môže nájsť i lepšia možnosť voľby. Často sa totiž stáva, že naše rozhodovanie nemáme tak pevne v rukách ako by sme sa domnievali, ale miesto toho často zvolíme i také eventuality, ktoré by sme racionálnym rozumom absolútne vylúčili. Ako uvádza i Dan Ariely (2009, s. 8) : „Mnoho ľudí mi hovorí, že mám dosť svojrázny pohľad na svet. Už dvadsať rokov skúmam, ako vznikajú naše každodenné rozhodnutia, a náramne sa pri tom bavím – hlavne keď zistujem, že nás v skutočnosti ovplyvňujú úplne iné faktory ako sami sebe priznávame“. Preto ak chceme lepšie pochopiť samých seba, musíme si uvedomiť, že nie sme celkom dokonalí a občas sa môže náš rozum vytrátiť a rozhodnutia tak nemusia byť presne podľa určitej schémy. K otázke iracionality ako aj k iným nezmyselným a absurdným rozhodnutiam sa ešte dostaneme v nasledujúcej podkapitole. Ešte predtým

však musíme pochopiť samotné rozhodovanie a jeho proces. Steck (1987, In: Nakonečný, 1995, s. 50) chápe rozhodovanie ako istú záverečnú časť voľného aktu, z ktorej bezprostredne vyplýva pohotovosť ku konaniu. Môžeme to chápať ako vedomý výber či vedomú voľbu, pričom jeho protikladom autor rozumie nevedomý boj motívov v konfliktnnej situácii. Súdobá psychológia tematizuje rozhodovanie ako testovanie hypotéz, či optimalizáciu stratégie konania z hľadiska možnej straty alebo zisku, pričom boli vytvárané pokusy o matematickú formalizáciu takto ponímaného rozhodovania, čo však už je nad rámec našej práce, a preto sa tomu nebudeme bližšie venovať. Rozhodovanie (Crozier, 1997, s. 5) je vlastne základom moderného života a to v jeho individuálnych, kolektívnych a spoločenských aspektoch. Jednotlivci v dnešnom rozvinutom svete čelia takým osobným rozhodnutiam, ktoré by si predchádzajúca generácia len ťažko predstavila. V podstate neustále robíme dôležité rozhodnutia o vzťahoch, rodinnom živote, zdraví, vzdelaní či kariére, a to všetko je vytvárané kombináciou ekonomického, sociálneho a technologického vývoja, výdobytkov. Autor (1997, s. 8) ďalej uvádza dôležité, signifikantné črty vysvetľujúce proces rozhodovania, ktoré zahŕňajú dôraz na časovú dimenziu rozhodovania, čím sa myslí rozhodovanie ako fungujúci, predĺžovaný proces v čase. Tiež sa sem zahŕňa revitalizácia, akási svieža úloha konceptu sledu rozhodovania, ktorá je spojená s obrazom adaptívneho rozhodujúceho, formujúceho rad možných stratégií s cieľom dosiahnuť rozhodnutie. Ako poslednú črtu uvádza takú predstavu, kde rozhodujúce osoby menia interpretáciu, vysvetlenie či akási reprezentáciu za účelom dosiahnutia rozhodnutia. Avšak myslíme si, že hoci sú nám ponúkané isté všeobecné črty ozrejmujúce ten zložitý proces voľby alternatív, predsa len uvažujeme ako individualita, osobnosť so špecifickými vlastnosťami, čo ovplyvňuje naše konanie. A aj preto je nutné brať do úvahy aj tento aspekt, v čom našu myšlienku podporuje i Robbins (2006, s. 58), ktorý vníma osobnostné charakteristiky ako podliehajúce situačným vplyvom, pričom na voľbu má vplyv práve náš osobnostný typ. Tiež povahové rysy nám môžu v niektorých prípadoch pomôcť, kde ich vplyv môžu posilniť, respektíve oslabiť situačné faktory. Je preto dôležité si tieto osobnostné sklony uvedomiť ako prvý krok k obmedzeniu ich prípadných negatívnych dopadov. No však opäť musíme dodať, že ani toto nestačí k celkovému poznaniu, ale je to len jeden z možných vplyvov na naše správanie, a teda i rozhodovanie. Poznanie príčin vlastného konania nám ale môže pomôcť zhodnotiť naše vystupovanie ako morálne a práve preto je vhodné či potrebné. Ibaže Aleš Neusar (2009, s. 22) dodáva, že nami atribúované príčiny vlastného jednania sa nemusia celkom nutne zhodovať so skutočnými príčinami. Nikdy

nám nie sú jasné všetky vplyvy, ktoré na naše správanie pôsobia a proces usudzovania o jeho príčinách je vždy ovplyvneným interpretačným procesom, a to nielen prostredníctvom dostupných informácií, ale tiež typom položenej otázky, našim vzdelaním, obrannými mechanizmami či spôsobom uvažovania a podobne. Netreba však z nášho pohľadu zabúdať ani na emócie, ktoré môžu nasmerovať naše správanie a rozhodovanie úplne iným smerom ako sme pôvodne zamýšľali. „V snahe vyvíjať len minimálne nutné úsilie a vyhýbať sa ťažkým kompromisom nadmerne spoliehame na svoje skúsenosti, impulzy, pocity a osvedčené pravidlá“ (Robbins, 2006, s. 27). Samozrejme, že takéto rozhodnutia majú aj svoje výhody a to najmä, ak sa jedná o menej závažné otázky. Aj autorka Birgit Preuss-Scheuerleová (2007, s. 33-34) tvrdí, že pozitíva sú zrejmé pri potrebe rýchleho konania pri menej dôležitých otázkach, pričom ak sa týkajú aj iných ľudí sú zvyčajne správne alebo aspoň použiteľné. Je však podľa nej nutné vopred si jasne vymedziť hranice jednania. Tu však považujeme za opodstatnené podotknúť, že hoci sú emócie s rozhodovaním spájané, je im stále prikladaný dosť malý dôraz. K doteraz vyslovenému sa čiastočne stavia do opozitnej pozície Antoine Bechara (2004, s. 30), ktorý nám ponúka názor, že väčšina doteraz vyslovených teórií ohľadom voľby alternatív predpokladá, že rozhodnutia vyplývajú predovšetkým z hodnotenia budúcich následkov jednotlivých možností, a to cez nejaký druh analýzy prínosov a nákladov. Vplyv emócií sa mu zdá mierne odignorovaný. Z tohto dôvodu nám poskytuje štúdiu o rozhodovaní u neurologických pacientov, ktorý už nemôžu ďalej postúpiť emočné informácie, pričom toto pojednanie naznačuje, že ľudia nehodnotia a nerozhodujú len na základe následkov či pravdepodobnosti výskytu, ale, niekedy dokonca v prvom rade, na emocionálnej úrovni. Autor (s. 37) však dodáva, že takéto spájanie emócií s rozhodovaním ale nie je zákonité a nevyhnutné. Emócie teda môžu byť prítomné no zároveň to nevylučuje aj ich možnú neprítomnosť. Podľa Robbinsa (2006, s. 117) je preukázané, že najviac je ohrozená racionalita rozhodovania v situáciách, kedy nás emócie odvádzajú od dlhodobých cieľov, kde sa musíme o závažných veciach rozhodovať v strese, prípadne ak sme príliš vzrušení. Prepojenie rozhodovania s emóciami môže súvisieť i so zameraním rozhodovacieho procesu, nakoľko každá voľba a uvažovanie nad možnosťami je zameraná na konkrétny problém, respektíve otázku, v ktorom by sme mali, či priam musíme rozhodnúť. Matthias Nöllke (2003, s. 22-23) hovorí, že pri zaujatí stanoviska k problému sa jedná o dva odlišné prípady, s ktorými sa v bežnom živote stretávame denne. Prvou možnosťou je reaktívne rozhodovanie, kedy sa určitý problém priam vnucuje a svojim rozhodnutím preto musíme reagovať. Druhým spôsobom je takzvané proaktívne rozhodovanie, kedy si sami

zaradujeme tému do svojho programu, a až následne o nej rozhodujeme. „V princípe nie sú proaktívne rozhodnutia ani lepšie, ani horšie ako reaktívne. Všeobecne sú proaktívne rozhodnutia viac spájané so suverenitou a slobodou rozhodovania“ (Nöllke, 2003, s. 23). Taktiež dôležité je dokázať sa rozhodovať v konfliktných situáciách, pričom čím viac možností máme, tým sa to stáva často zložitejším. Nakonečný (1995, s. 50) uvádza, že v takýchto konfrontačných situáciách sa pri rozhodovaní uplatňuje kognitívna analýza alternatív, kde všeobecne platí, že čím viac alternatív existuje, tým je konflikt a teda i rozhodovanie ťažšie. Druhým akýmsi pravidlom je, že voľba medzi dvoma dôležitými alternatívami je zvyčajne omnoho ťažšia ako výber medzi dvoma nedôležitými možnosťami. Z toho ponímania potom považujeme za základné tri fázy rozhodovania, kde pri prvej vzniká situácia s alternatívnymi možnosťami konania vyvolávajúce vnútorné napätie. V druhej postupne kognitívne emotívne spracovanie alternatív vyústi do voľby jednej z nich a treťou fázou môžeme rozumieť vznik pochybností po učinení rozhodnutia, kedy vzniká snaha ich redukovať pomocou racionalizácie pôvodnej možnosti; jednoducho povedané, uistíme sa o správnosti voľby. „To čo často označujeme za šťastie, nie je v skutočnosti ničím viac než správnu voľbou uskutočnenou v správny okamih. Významnou zložkou šťastia je umenie správneho rozhodovania. Kvalita vášho života do značnej miery závisí na kvalite vašich rozhodnutí“ (Robbins, 2006, s. 19). K otázke správneho rozhodnutia sa dostaneme v jednej z ďalších podkapitol našej práce.

1.3.1 Chyby pri rozhodovaní

V tejto časti si len veľmi stručne priblížime možné chyby pri rozhodovaní, a to z toho dôvodu, že človeku je prirodzené robiť chyby, avšak, ak je možné vyvarovať sa im, netreba túto možnosť odmietať. Ako uvádza Preuss-Scheuerleová (2007, s. 137) aj ľudia, ktorí musia robiť veľmi závažné rozhodnutia občas chybujú ale riziká a napokon aj dôsledky chybného rozhodnutia sa dajú znížiť, obmedziť, i keď absolútna bezchybnosť neexistuje. Myslíme si, že hoci niekedy strávime rozhodovaním i dlhšiu dobu a zvažujeme všetky klady či mínusy, aj tak sa môže stať, že s rozhodnutím napokon nie sme spokojní. Preto by sme sa mali poučiť z chýb, uvedomiť si ich a konečné závery nechať na vhodnú dobu, hoci „nikdy nebudete mať k dispozícii všetky informácie, ktoré k rozhodnutiu potrebujete. Keby ste ich mali, nešlo by o rozhodnutie ale o vopred jasný záver“ (Anonym, In: Robbins, 2006, s. 25). Typické chyby, ktoré sú zvyčajne spôsobené prácou nášho mozgu nám predostiera Matthias Nöllke (2003, s. 31-37), pričom z jeho teórie budeme v nasledujúcich riadkoch vychádzať, a tiež tvrdí, že pokiaľ pochybenie nie je spôsobené takpovediac systémovou chybou, vyplýva potom z našich osobných slabín. Jednou z chýb

je odd'ovanie našich rozhodnutí, nakoľko je pre nás jednoduchšie nechať si otvorené akési zadné dvierka a nemusieť sa tak zodpovedať dôsledkom našich rozhodnutí. Môžeme sa spoliehať, že sa postupne prípad či situácia vyrieši sama alebo spraviť len provizórnu voľbu a kedykoľvek sa vrátiť späť. No musíme myslieť na to, že aj žiadne rozhodnutie je zlé. Isteže musíme uznať, že občas je vhodné a dokonca potrebné vyčkať ale i tu sú určité obmedzenia. No tiež môže dôjsť k opačnému prípadu, kedy so zvyšujúcou sa snahou o rozhodnutie dochádza k menšej schopnosti vyvodiť konečný záver. Ďalšou chybou môže byť príliš rýchle usudzovanie. Tým rozumieme unáhlené a nepremyslené rozhodnutie v okamihu konfrontácie s problémom, čo môže mať negatívum nedostatočného zdôvodnenia. Tento náš nedostatok môžu využiť napríklad obchodníci, ktorí vyvíjajú tlak na naše okamžité rozhodnutie ale vytvárajú len fiktívnu naliehavosť, čím sa stávajú ľahko manipulovateľnými. Treťou chybou môže byť ponechanie celého rozhodnutia a jeho procesu len našim pocitom, ktorý má síce veľký význam, no je potrebné zapojiť i rozum. V tejto chvíli cítime potrebu podotknúť, že sa to týka predovšetkým veľkých a podstatných rozhodnutí, pretože pri rozhodovaní akú čokoládu si kúpime, zrejme nebudeme pri chybnom rozhodnutí deprimovaní. Myslíme si, že autor to myslel obdobne a písal to v rámci dôležitých a veľkých rozhodnutí, no nikde to jasne nezdôraznil, preto sme si dovolili na to upozorniť my. Štvrtou chybou je neoddeľovanie podstatných a nepodstatných informácií, čím sa myslí štruktúrovať situáciu. Taktiež sa často stáva, že do rozhodovacieho procesu investujeme príliš mnoho energie, čo spôsobí vysoké náklady, no od istej hranice nám už nepomôže ani viac informácií a zvažovania. Ďalšou chybou je, že radšej rozhodujeme o menej podstatných veciach, čím síce nič nepokazíme ale súčasne to znamená tiež vyhýbanie sa dôležitejším otázkam, vyžadujúcim si naše plné sústredenie, čas a výber z alternatív. Poslednou chybou sa stáva bezhlavé nasledovanie rád expertov, ktoré sú občas nutné a výhodné, pretože nie je v ľudských silách všetko kontrolovať, riadiť a rozhodovať v rámci jednej osoby, no v prípade pomoci expertov je nutné aby boli splnené tri podmienky, a to, že experti nesmú sledovať žiadne vlastné ciele, musia prebrať za svoje rozhodnutia zodpovednosť a musia byť aspoň minimálne kontrolovateľný a kontrolovaný. Robbins (2006, s. 111) nám ponúka ešte jeden pohľad, chybu prílišného obmedzenia možností, čo vníma ako vytvorenie si zjednodušeného modelu obsahujúceho len základné rysy problému, bez toho aby sme sa zaoberali všetkými jeho spleťami a zložitostami. Tieto i mnohé obdobné chyby robíme často, no ak si ich dokážeme uvedomiť v prvý okamih, môže nám to pomôcť robiť dobré a správne rozhodnutia. No keďže sme ľudia omylní, ako nám predostierajú Tavris a Aronson (2007, s. 2), každý z nás

pociťuje či vytvára isté impulzy na ospravedlnenie seba samého a následne teda máme akúsi snahu sa tak vyhnúť zodpovednosti za prakticky akúkoľvek činnosť, ktorá sa ukázala ako škodlivá, hlúpa či nemorálna. Hoci väčšina z nás sa nikdy nedostane do situácie, v ktorej by rozhodovala o otázkach týkajúcich sa života a smrti miliónov ľudí, no aj napriek tomu či sú dôsledky našich chýb malé a triviálne, prípadne tragické, brané v malom meradle ale v národnom či nadnárodnom kontexte; pre väčšinu z nás je nesmierne ťažké, či snád' až nemožné priznať si chybu, omyl. A čím viac môžeme stratiť, či už po emocionálnej, finančnej alebo morálnej stránke, tým je to pre nás zložitejšie. Naše rozhodnutie ovplyvňuje množstvo rozličných vplyvov a ich dopad je nesmierny, ale my ich bohužiaľ často podceňujeme. Dan Ariely (2009, s. 195) uvádza, že často sa necháme ovplyvniť lebo nemáme dostatočné vzdelanie, silu vôle alebo skúsenosti, a to vedie k stále rovnakým chybám i omylom, nezhodám. A hoci sa opakujú a sú napokon predvídateľné až chronické, často ich ani nevnímame ako chyby, ale berieme to ako životný štýl, kde k nám chyby proste patria. „Vlastné ospravedlnenia, odôvodnenia nielen minimalizujú naše chyby a zlé rozhodnutia; ale je to tiež zmysel možnosti vidieť pokrytca v akcii, však s výnimkou samotného pokrytca. To nám umožňuje vytvárať rozdiely medzi našimi morálnymi zakopnutiami, či úpadkami niekoho iného, a zastrieť tak rozdiely medzi našim konaním a morálnym presvedčením“ (Tavris, 2007, s. 4).

1.3.2 Ako spraviť dobré rozhodnutie

Základom k úspechu, k spokojnosti sú práve naše každodenné rozhodnutia, ktoré samozrejme chceme robiť čo najlepšie, avšak, ako sme si ukázali, všetci robíme veľa chýb a preto to nemusí byť také jednoduché. Hoci nám viacero publikácií ponúka rady ako správne rozhodovať, myslíme si, že zaručený spôsob neexistuje, a už vôbec nie univerzálny, čo závisí i od našej osobnosti, situácie, v ktorej sa práve nachádzame a od rady ďalších faktorov. Nöllke (2003, s. 59-70) hovorí o piatich krokoch k správne rozhodnutiu, ktoré si v stručnosti prejdeme ako ukážku možného nazerania na túto otázku, nebudeme sa tým však zaoberať podrobne. Autor nám hneď v úvode radí ujasniť si predmet rozhodovania i to v akej rovine sa pohybujeme a takisto časový horizont, ktorý nám stanovuje cieľový termín. Následne si musíme uvedomiť a ujasniť ciele, prípadne definovať hlavné a vedľajšie, čo je možné aj pomocou vylučovacích kritérií, z čoho vytvoríme systém cieľov. Keď máme jasné, na čom nám záleží, môžeme prejsť k ďalšiemu kroku, a to k rozvíjaniu možnosti voľby, riešenia. Napokon by malo prísť samotné rozhodnutie, zvolenie tej najvhodnejšej alternatívy a celkom posledným krokom by sme mali preveriť svoj výsledok, nakoľko každé rozhodnutie nám dáva príležitosť zlepšiť si

rozhodovaciú schopnosť. Pretože nie len z chýb sa môžeme poučiť, ale taktiež je vhodné sledovať to, čo sme spravili, zhodnotili a rozhodli dobre a využiť tieto skúsenosti k nájdeniu najlepšieho možného riešenia.

1.3.3 Racionalita a iracionalita v rozhodovaní

Predtým, než sme sa začali venovať tejto našej práci, boli sme takmer presvedčení, že rozhodnutia, a predovšetkým tie dôležité, sú tvorené najmä na racionálnom základe, preskúmané a prehodnotené z viacerých možných uhl'ov, čo by minimalizovalo možnosť chybné zvolenej alternatívy. Avšak práve paradox iracionality v našom rozhodovaní, ktorý sa nám usadil v mozgu po prečítaní niekoľkých monografií zaoberajúcimi sa touto problematikou nás natoľko prekvapil, až priam fascinoval, že to bol prvý podnet pre hlbšie uvažovanie o rozhodovaní, až napokon sme sa „rozhodli“ venovať tomu i našu záverečnú prácu. Ako sme zistili, iracionalita je všade, no neznamená to, že by sme boli proti nej celkom bezmocní, ani to, že by sme racionálne postupy vylučovali. Len si často „nahovárame, že sme to my, kto celú vec riadi a kto robí nezávislé životné rozhodnutia. Často je to ale len ilúzia. Prianie je zas otcom myšlienky“ (Ariely, 2009, s. 195). V našich prvotných myšlienkach nás podporuje aj Robbins (2006, s. 22) keď tvrdí, že základom dobrého rozhodovania je racionalita, nakoľko k dobrým výsledkom by mali viesť hlavne rozhodnutia založené na logike, dôkladnej analýze a zhromaždení kompletných informácií skôr ako tie, založené na pocitoch. Racionálny postoj nás totiž núti do určitej miery preskúmať svoje hodnoty, vyjasniť si ich a následne dôjsť k pevným a stálym prioritám. A práve vďaka nim by sme sa mali dostať čo najkratšou cestou k vytýčeným životným cieľom. Musíme však skonštatovať, že ani takáto racionálnosť nie je celkom jednoduchá, nakoľko každé rozhodnutie sa vytvára v určitom čase a priestore, ovplyvnený kultúrnymi, sociálnymi hodnotami či normami. Morel (2006, s. 39) to chápe ako prostredie istej racionality, čím rozumie súbor úsudkov a tiež presvedčení, ktoré sú zdieľané len špecifickým spoločenstvom osôb zúčastňujúcich sa rozhodovania, čím sa i riadia. To nazýva referenčná racionalita, no charakterizuje i vonkajšiu racionalitu, čím pomenúva každú odlišnú racionalitu, vonkajšiu danému spoločenstvu, ako napríklad racionalitu vonkajšieho pozorovateľa, ktorý sa riadi odlišným súborom úsudkov a presvedčení. „Racionalita predpokladá, že dokážeme presne definovať problém, určiť všetky relevantné kritériá, prisúdiť im zodpovedajúce váhy v súlade s našimi cieľmi, hodnotami a záujmami, nájsť všetky alternatívy riešenia, každú z týchto alternatív presne posúdiť a vyhodnotiť a vybrať si tú najlepšiu“ (Robbins, 2006, s. 28). No musíme uznať, že ak by sme to všetko absolvovali pred každou voľbou, asi by sme sa čoskoro radšej vzdali všetkého, kde by sme

museli rozhodovať, čo však nie je vôbec možné. Rozhodujeme sa neustále, a s tým súvisí i problém relativity. Rozhodovanie a vyberanie z možností vo veľkej miere závisí od faktov, podnetov, ktoré sú nám dostupné, a ktoré medzi sebou porovnávame. „Relativita sa (relatívne) ľahko chápe. Väčšina ľudí ale zabúda na jeden jej aspekt: v praktickom živote radi porovnávame veci, ktoré ležia vedľa seba, a hlavne veci, ktoré sa porovnávajú ľahko. A naopak sa vyhýbame porovnaniam, pri ktorých je treba premýšľať“ (Ariely, 2009, s. 20). Môžeme si to naznačiť na príklade, ktorý zrejme väčšina z nás zažila. Ak by sme si chceli kúpiť knihu za 10 eur a dozvieme sa, že vo vedľajšom kníhkupectve ju dostaneme za 8,50 eur; zrejme obetujeme tých pár krokov a zjídeme si po lacnejšiu knihu aby sme ušetrili. Čo sa však stane ak si kupujeme televízor za 299 eur? Pokiaľ sa k nám dostane informácia, že v najbližšej predajni ho majú za 297,50 eura, väčšinou už len kývneme plecami a povieme si, že to už veľa neušetríme. Je to však stále tých istých 2,50 eura ako pri knihe. A práve tu sa preukázala relatívnosť našich rozhodnutí. A relatívnym by sme mohli nazvať aj výber informácií potrebných k rozhodnutiu. Podľa Stephena P. Robbinsa (2006, s. 80-83) pôsobí na rozhodovanie aj selektívne vnímanie hlavne tým, že vyberá, selektuje informácie, ktorým bude venovaná pozornosť, aké si vytvoríme alternatívy a ktoré problémy rozpoznáme. Niekedy to ale môže viesť až k nezmyselným či absurdným rozhodnutiam, ktoré bližšie špecifikuje a definuje Morel (2006, s. 34-35) ako také, kedy jednotlivec, prípadne skupina energicky a vytrvalo koná v priamom rozpore s cieľom, ktorý má byť v rámci racionality daného jedinca alebo skupiny dosiahnutý a zároveň sa na akcii (rozporuplnou s cieľom) neustále trvá. Je však z nášho pohľadu na mieste, zamyslieť sa nad tým, že v takýchto prípadoch je ale nevyhnutný predpoklad existencie jasného cieľa, ktorý však nemusí byť vždy celkom zřejmý a badateľný, prípadne môže úplne chýbať. Podobne zaujímavým pri rozhodovaní ako selekcia je tiež akési ukotvenie pozornosti, (ktoré spomínajú Robbins, 2006, s. 75-79 a Ariely, 2009, s. 31-49), čo je istý prvotný ústredný element ovplyvňujúci následné prijímanie a vyhodnocovanie informácií, a teda v konečnom dôsledku i rozhodnutí. Využíva sa hlavne pri obchodovaní a má na nás veľký účinok bez toho, aby sme si to nejakým spôsobom uvedomovali. Ako príklad by sme mohli uviesť drahý šperk či auto Ferrari, ktorého hodnota je príliš vysoká, čo si zakotvíme v mozgu. Ak by cena klesla na skutočnú hodnotu jednotlivých komponentov či výroby, asi by už pre nás neboli také výnimočné. Platila by tu stará múdrosť Marka Twaina (2005, s. 14), keď si jeho Tom Sawyer uvedomil veľký zákon ľudského počínania, a totiž, že ak chceme prinútiť človeka aby po niečom túžil, je len potrebné spraviť vec ťažko dostupnou a nedosiahnuteľnou. Na druhej strane bežné kotvy, ako je cena chleba, ktoré sa občas

menia sú tiež významné, no nie v takej miere. Pretože ak sa zmení cena tohto produktu, chvíľu možno budeme nespokojní a naše porovnávanie neustále skončí pri pôvodne ukotvenej cene, no časom si zvykneme a naša kotva sa posunie. Niekedy si však potrebujeme rozhodovanie zjednodušiť, a preto si vytvárame akési skratky, ktoré Ariely (2009, s. 140-141) nazýva aj predsudkami či stereotypmi, pričom tieto pomáhajú triediť informácie a predvídať isté zážitky, čím staviame na skúsenostiach. V tomto zmysle teda nemôžeme považovať predsudky za zlé sami o sebe, nakoľko môžeme očakávať, že starší človek bude potrebovať našu pomoc, avšak stereotypy nás môžu ovplyvniť aj negatívne. „Pokiaľ sa ale nemôžeme svojich predsudkov a stereotypov vzdať, tak by sme aspoň mali uznať, že ich máme, a že náš konflikt potrebuje prostredníka – nestrannú tretiu osobu, ktorá stanoví pravidlá a povedie vyjednávanie za nás“ (Ariely, 2009, s. 142). Jednoducho môžeme povedať, že pokiaľ nás predsudky negatívne ovplyvňujú, potrebujeme niekoho, kto sa na problém pozerá z iného uhľa, čo však tiež nemusí byť až také jednoduché. S tým súvisia aj aspekty, ktorým v situácii venujeme pozornosť. Robbins (2006, s. 89) to nazýva rámcami a chápe ich ako mentálne štruktúry, ktoré si vytvárame z dôvodu interpretácie významu, čím sa rozumie zmena pohľadu a chápania či vnímania vecí vďaka zmene interpretácie. S tým sa prakticky taktiež spája už spomínané selektívne vnímanie, pretože môžeme venovať pozornosť len istým aspektom situácie, iné zas vypustíme, čo ale čiastočne deformuje náš pohľad a môže nás zmiast'.

1.4 Hodnoty a normy ako súčasť rozhodovacieho procesu

V predošlých riadkoch sme si detailnejšie priblížili normy a hodnoty, ich chápanie či definície, a rovnako tak sme sa pokúsili vymedziť aj pojem rozhodovania, avšak súvis týchto celkom odlišných dimenzií nie je na prvý pohľad zreteľný a každému jasný. Môžeme vôbec hovoriť o rozhodovaní v súvislosti s nejakými zavedenými normami správania? Odpoveď je síce na jednej strane jednoznačná, no oveľa zložitejšia ako by sme sa mohli domnievať. Hodnoty a normy nás totiž ovplyvňujú omnoho viac ako si často myslíme, a málokedy si uvedomíme, že na nás pôsobia aj pri dôležitých rozhodnutiach. Ibaže treba tiež pripustiť, že nami prijaté normy a hodnoty nie sú zásadné a dôležité pre všetkých rovnako, a nie každý ich dodržiava tak ako by mal, pretože si ich často ani neuvedomuje. „Situácia je neveselá. Všetci dúfame, že ľudia okolo nás budú milí, dobrí a v podstate morálni. Ale buďme realisti. Ani tí najlepší ľudia nie sú imúnni voči pokušeniu. Aj tí najslušnejší sa niekedy nechajú zviest' a privrú oči nad niečím špinavým. Život s nami môže spáchať nepekne kúsky, či už sme dobre vychovaní alebo nie“ (Ariely, 2009, s. 182). S tým musíme len súhlasiť, nakoľko i ten najmorálnejší človek je občas

donútený konať či myslieť nevhodne, prípadne je v príliš veľkom pokušení, či nemá na výber¹. Niekedy si však uvedomíme riziko i nevhodnosť istého konania, no aj napriek tomu, ak je na nás vyvíjaný dostatočne veľký tlak, a rozhodneme sa podstúpiť tento risk, pričom dúfame, že situácia sa vyvinie dobre, v tom správnom smere. Podobnej myšlienke sa venuje i Christian Morel (2006, s. 52-55), pričom spomína nemorálny kalkul². Touto hypotézou sa podľa autora rozumie vina zúčastnených strán rozhodovania, ktorí sa neriadili normami a predpísanými postupmi, aj napriek uvedomovaniu si rizika spojeného s nedodržaním požiadaviek, pričom verili, že v konečnom dôsledku bude mať rozhodnutie pozitívne následky, alebo ak nie, tak sa z dôsledkov nejakým spôsobom vyhovoria, vykrútia. V očiach ostatných potom môže takéto rozhodnutie pôsobiť ako zámerné, či schválne zvrátené, pokiaľ samozrejme uvažujeme v rámci spoločnosťou uznávaných hodnôt a noriem. Z nášho pohľadu by sa tiež dalo hovoriť o pôsobení jednania ako egoistického, kde najpodstatnejším je cieľ za každú cenu bez dbania na dôležitejšie znaky, dôsledky. Avšak na druhej strane treba podotknúť, že takéto jednanie by mohlo mať až katastrofálne následky, pričom ak si to človek uvedomuje, je priam neuveriteľné, že uvažovanie o zvolených alternatívach prešlo racionálnou analýzou. Dalo by sa ilustrovať na mnohých príkladoch, že vzťah medzi hodnotami (, ktoré ľudia vyznávajú) a rozhodnutiami (, ktoré ľudia volia) nie je vždy jednoduchý. Baron a Irwin (2001, s. 245) argumentujú, že ľudia vyjadrujú svoje morálne hodnoty prostredníctvom ich rozhodnutí, ale taktiež využívajú dané hodnoty nekonzistentne, v závislosti na kontexte. Autori (s. 255) ďalej uvažujú, že ľudia si udržiavajú hodnoty, ktoré podávajú informácie ich rozhodnutiam, a teda ich ovplyvňujú a to vo všetkých sférach a oblastiach života. Hoci tieto hodnoty môžu byť teda vyjadrované v rámci kontextu, tiež je príčinou, prečo preferencie nie vždy reflektujú hlboko vžitú hodnotu. Stále ale, či už si to uvedomujeme alebo nie, pracujeme s racionálnymi odôvodneniami a podobne ako Kant, či iní filozofi, predpokladáme, že racionálny mozog a rozum nám pomohli vytvoriť obraz sveta, z čoho vyplýva aj chápanie základu morálky v objektívnych hodnotách. Avšak Jonah Lehrer (2010, s. 198-199) nás upozorňuje na zásadné nedorozumenie v predstavách o morálke, nakoľko pri rozhodnutiach v tejto oblasti vôbec nejde o racionálne postupy. „Keď máme

¹ Slovným spojením „nemá na výber“ myslíme predovšetkým situáciu, keď je napríklad človek nútený vybrať si z dvoch cieľov, z dvoch alternatív, kde ani jedna neposkytuje vhodnú možnosť či výber, s ktorým by bol daný jedinec spokojný. V podstate teda na výber máme, avšak sme obmedzený, pre nás neprijateľnými možnosťami výberu. V inom prípade to môže znamenať i jeden jediný možný spôsob jednania, pričom sme si ale vedomí, že tento je nevhodný či nemorálny, nesprávny, no inak konať nemôžeme, pretože i nevykonanie ničoho či odignorovanie situácie, problému by malo rovnako zlé dôsledky.

² Výraz nemorálneho kalkulu použil D. Vaughan v práci The Challenger Launch Decision, avšak my budeme vychádzať predovšetkým z výkladu Morela (2006).

riešiť nejakú etickú dilemu, podvedomie analogicky generuje emočnú reakciu. Behom pár milisekúnd sa mozog rozhodol a vy viete, čo je zlé a čo je správne. Tento inštinktívny vzťah k morálke nie je racionálny, naše inštinkty... sú tým najdôležitejším, čo nám všetkým bráni, aby sme sa dopúšťali zločinov“ (Lehrer, 2010, s. 198). Tiež by sa to dalo porovnať s posudzovaním estetickým, nakoľko keď vidíme nejaký obraz tak automaticky vieme, či sa nám páči alebo nie, no ak sa nás niekto opýta na dôvod, v tom momente začíname fabulovať, a racionálne dôvody sa teda vymýšľajú až dodatočne. Aj Berthoz (2005, s. 945) uvádza, že väčšina existujúcich filozofických diskusií dlho predpokladala, že morálny úsudok je založený na racionálnom podklade, a nie na základe iných vplyvov. Neustále však pribúdajú dôkazy prostredníctvom výskumov, ktoré naznačujú, že morálny úsudok zahŕňa intuitívne, ľahké či jednoduché a emocionálne mechanizmy. „Zastúpenie vedomej a nevedomej zložky (nielen) pri morálnom usudzovaní, ich vzájomný vzťah a ich vzťah ku konaniu ešte stále nie sú dostatočne objasnené“ (Popper, 2009, s. 644). Autor následne uvádza, že najviac rozhodnutí ľudského vedomia sa nachádza v sociálnej oblasti, pričom morálne úsudky sú intuitívne a prebiehajú na podvedomej úrovni, kedy mozog automaticky reaguje na konkrétnu situáciu. Hoci teda aj encyklopédia psychológie rozhodovania (Murphy, 2009, s. 198) hovorí o teórii rozhodovania ako o racionálnom, očakávajúcom úžitok či prospech pričom sa posudzujú dostupné informácie a maximalizujú výhody, a tiež sa zhodnocujú výsledky závisiace na rovnováhe strát a ziskov, je podľa nás nutné uvedomiť si obrovskú úlohu emócií či intuície v rámci rozhodovania o morálke či hodnotách. Pretože naše emócie za nás čiastočne rozhodujú, najmä pri morálnych úvahách, až následne ľudia svoje rozhodnutie obhajujú presvedčivými dôvodmi racionality. V týchto úvahách nás podporuje aj Lehrer (2010, s. 199) keď píše, že ako ľudstvo sme sa domnievali, že naše morálne rozhodnutia sú výsledkom racionálnych úvah, a že mravné zásady sú založené predovšetkým na veciach, ako je Kantov kategorický imperatív či Desatoro prikázaní. Na vyargumentovanie určitých etických dilem bolo potrebnej veľa snahy, no dané dôkazy tvrdení celkom nezodpovedali realite, z ktorej vyplýva, že logika a zákony s tým majú len málo spoločného. Post hoc racionalizácia a akési intuitívne rozhodovanie môžu zvyšovať podstatu diskusie o morálnych záležitostiach. „Keďže sa ukazuje, že ľudia často nevedia zdôvodniť svoje rozhodnutia a neradi sa vzdávajú svojich pôvodných presvedčení, je deliberácia a argumentácia účinným sociálnym nástrojom spochybňovania našich predpokladov, predstáv, presvedčení a hľadáním spoločných prienikov“ (Popper, 2010, s. 567). Keď však uvažujeme v medziach rozhodnutí a morálky, je z nášho pohľadu dôležité uvedomiť si

spoločenský rozmer, kde musíme brať do úvahy aj ostatných ľudí, nakoľko je samozrejmy čiastočný egocentrický postoj pri banálnych rozhodnutiach ako je napríklad nákup, no v tejto sfére je potrebné ho redukovať, ba priam až odstrániť. „Väčšina z nás potrebuje k úspechu, aby nás susedia a blízni rešpektovali a mali o nás dobrú mienku. Toho ale len ťažko dosiahneme bez poctivého dodržiavania zákonov a zvykov našej spoločnosti. Staré príslovie, s poctivosťou najďalej zájdeš, sa preto ukazuje ako dokonale pravdivé“ (Smith, A. In: Ariely, 2009, s. 164). „Konať dobro znamená myslieť na všetkých ostatných, používať emočný mozog, aby napodobňoval emócie druhých ľudí. Sebeckosť potrebuje byť kompenzovaná istou obetavosťou“ (Lehrer, 2010, s. 201). Avšak z nášho pohľadu ani toto nie je vhodné preháňať, pretože sa môžeme dostať do situácie, že budeme rozhodovať v priamej a čistej závislosti na druhých pričom sa vzdáme vlastných cieľov a naše hodnoty a priority zakrpatia, zaniknú. Robbins (2006, s. 131-132) nás tiež upozorňuje aby sme sa nenechali ovplyvniť spoločenskými tlakmi a normami a radšej skúmali vlastné vnútro a robili radosť sami sebe, a tiež pravidelne preverovali, či nami zvolené alternatívy zodpovedajú vopred vytýčeným cieľom. No tiež sa musíme zamyslieť, či nás tieto spoločenské normy niečo stoja (napríklad finančne, teda aké sú drahé) i keď sú v tých správnych medziach a nestoja nás teda odmietanie či úplné zamietnutie vlastných cieľov a hodnôt. V prvom rade je na mieste rozlíšiť spoločenské normy či hodnoty a princípy trhové, ktoré sú a vo svojej podstate aj musia byť striktné stanovené a nekompromisné. Dan Ariely (2009, s. 67-69) nám ponúka experiment, kde popisuje vzťah spoločenských noriem a trhových princípov, pričom výsledky ukázali, že ak sú ľudia motivovaní prosbou (čo znamená spoločenskou normou, ktorá nás nabáda pomôcť druhému ako láskavosť) ich výkon či snaha stúpa; zatiaľ čo pri uplatnení trhových noriem (čím chápeme napríklad vyplatenie predovšetkým finančnej odmeny za nejakú vykonanú činnosť) je výkon osôb nižší, a to v závislosti od výšky odmeny³. Veľmi zaujímavé je ale pokračovanie experimentu, kedy chcel Ariely zistiť, ako sa budú ľudia správať, keď namiesto finančnej odmeny bude za činnosť odovzdaný darček či nejaká pozornosť. Tu sa preukázalo, že ľudia sa v tomto prípade nepresunú zo spoločenských noriem na trhové, ale zostanú akoby stále v pozícií vykonania istej láskavosti, no ako náhle sa dostanú do vedomia ľudí peniaze, okamžite fungujeme na trhových princípoch, a to i v prípade, keď je spomínaná

³ V danom experimente boli účastníci požiadaní o presunutie kruhov na monitore. „Výsledky ukázali, že členovia tretej skupiny (bez peňažnej odmeny) spracovali v priemere 168 kruhov, teda omnoho viac ako účastníci s nízkou odmenou (50 centov – 101 kruhov) a o trochu viac než tí, ktorí dostali vysokú odmenu (5 dolárov – 159 kruhov). Inými slovami, spoločenský záväzok ich motivoval k lepšiemu výkonu než vysoká finančná odmena“ (Ariely, 2009, s. 68).

pozornosť ohodnotená finančne (50 centová tyčinka Snickers namiesto prostého pomenovania tyčinka Snickers). „Čo z toho vyplýva: malý darček nikoho neurazí. A aj lacný darček stačí na to, aby vás preniesol do sveta spoločenských noriem, preč od noriem trhových“ (Ariely, 2009, s. 69-70). No i pri najmenšej zmienke o peniazoch sa správame trhovovo. Myslíme si, že rovnako je ale dôležité pochopiť, že tieto uznávané spoločenské normy sa v nás museli nejakým spôsobom usadiť, museli sme si ich nejako znútorniť, aby sme s nimi mohli následne pracovať, využívať ich i v prípadoch keď si to celkom neuvedomujeme. Ráczová (2009, s. 87) nám ponúka klasickú schému vysvetľovania vplyvu noriem na správanie jedinca, ktorou je teória interiorizácie sociálnych noriem, pričom podstatou je osvojovanie si sociálnych noriem, ktoré sa uskutočňuje v rámci vývinu noriem mravných, kde ich formovanie prebieha v interakcii celoživotného procesu socializácie, a zároveň je základom právneho vedomia človeka, avšak stupeň mravného vývinu jednotlivcov je určovaný predovšetkým mierou jeho znútornenia mravných pravidiel a zásad. Pri rozhodovaní má dôležitú úlohu tiež uhol pohľadu, naše vlastné ponímanie skutočnosti a chápanie jednotlivých prvkov, podnetov. Totiž pred tým ako sa rozhodneme, ako zvolíme jednu alternatívu, ako vyslovíme súd či verdikt, často do toho zasahuje i nevedome práve náš pohľad na vec.⁴ Určite každý zažil situáciu, kedy uvažovanie o rozhodnutí (či už vlastnom alebo druhého) bolo témou diskusie, pričom každý by riešil situáciu iným spôsobom. Myslíme si, že za tým stojí predovšetkým iný pohľad na danú skutočnosť, no samozrejme nevyklúčujeme aj rôzne iné vplyvy. A približne to, čo sme si my nazvali ako uhol pohľadu nám Robbins (2006, s. 89-92) predkladá ako problém rámcov. Tie autor chápe ako mentálne štruktúry, ktoré nám pomáhajú interpretovať významy, pričom zameriavame svoju pozornosť na najpodstatnejšie časti problému aby sme následne mohli zväžiť vlastné možnosti či odhadnúť pravdepodobnosť úspechu. Je to teda podstatou zamerania pozornosti na určité aspekty, pričom iné zase vypúšťame, a to na základe vplyvu našich skúseností, vedomostí a kultúry. Uvažujeme však nad tým, že nakoľko má každý iné rámce, či iný pohľad na daný podnet, vec, skutočnosť; a hoci poznáme normy i hodnoty, nedodržiavame ich za každých okolností, a nie vždy sme bezpodmienečne prosociálni. V tejto súvislosti spomína Ráczová (2009, s. 103) normu reciprocity a sociálnej zodpovednosti. Reciprocitu chápeme ako istú vzájomnú vďaku, odplácanie pomoci pomocou, dobra dobrom a naopak, nepomáhame tým, ktorí nám

⁴ Veľmi názornou ukážkou uhla pohľadu sú výroky troch rozhodcov. „Prvý rozhodca: Niektoré prihrávky sú správne, iné zlé. Rozhodujem podľa toho aké sú. Druhý rozhodca: Niektoré prihrávky sú správne, iné zlé. Rozhodujem podľa toho ako to vidím ja. Tretí rozhodca: Niektoré prihrávky sú správne, iné zlé, ale pokiaľ o nich nerozhodnem, nie sú ničím“ (Cantril, H. In: Robbins, 2006, s. 88).

pomôcť odmietli. „Norma sociálnej zodpovednosti predpokladá, že ľudia pomôžu všetkým tým, ktorí ju potrebujú bez ohľadu na to, či im pomoc odplatia. Dôležitú úlohu v tomto prípade zohráva posúdenie príčin, ktoré situáciu pomoci vyvolali“ (Ráczová, 2009, s. 103). Niekedy totižto pochopíme situáciu druhého i inštinktívne, čo môže byť základnou motiváciou vedúcou nás k altruistickému správaniu. Niektorí ľudia majú podľa nás vysoko vyvinutý zmysel pre empatiu, iní menej, no väčšinou, ak nie vždy, má človek dobrý pocit, ak spraví druhého šťastným, alebo mu k šťastiu a radosť čo i len trochu dopomôže. Občas i samotné rozhodnutie pomoci druhému v nás môže vyvolať príjemné, dobré a hrejivé pocity. „Altruizmus v sebe skrýva sladké tajomstvo: je to príjemný pocit. Mozog je skonštruovaný tak, aby akt dobročinnosti bol príjemný. Keď sme dobrý k ostatným, je nám dobre“ (Lehrer, 2010, s. 209). No zároveň treba brať z nášho pohľadu do úvahy relatívnu stránku pomoci, čím myslíme, že hoci môžeme byť presvedčení o vhodnosti nášho konania, jednania či rozhodnutia, druhý človek to tak jasne vidieť nemusí. S tým čiastočne súvisí aj teória sociálnej voľby, ktorú spomína Sen, A (1993, s. 503), pričom zahŕňa pojem individuálnej preferencie a zároveň spoločenskej voľby. Konzistencia, súlad podmienok sa zrejme využíva pri oboch, avšak je medzi nimi istá asymetria. Je totiž možné hovoriť o individuálnych preferenciách pomocou jednoduchých termínov, avšak spôsobom, ktorý nie je ľahký na vysvetlenie sociálnych preferencií. Opäť sme sa ale dostali čiastočne nad rámec našej problematiky, preto to nebudeme ďalej rozvíjať. Na záver tejto časti si ale dovoľíme uviesť myšlienku Majstra Eckharta, ktorý tvrdí, že ľudia by nemali toľko uvažovať nad tým čo majú robiť, ale predovšetkým si uvedomiť kto vlastne sú. Myslíme si, že človek je tvor zvedavý a preto ho zaujíma fungovanie vecí, sveta, no v prvom rade je nutné pochopiť seba samého, uvedomiť si dôsledky konaní a byť. A až následne rozhodovať o druhotných veciach.

II. Ciele, úlohy a metódy práce

V druhej časti stanovenej úlohy sa pokúsime prejsť veľmi dôležitou sférou metodiky a metodológie našej práce, v rámci ktorej si budeme musieť stanoviť výskumný problém na základe doteraz získaných faktov a inšpirácií na ďalšie uvažovanie, taktiež si vytýčime celkový cieľ, či ciele práce. Naformulujeme hypotézy, ktoré sa budeme snažiť potvrdiť avšak i ich vyvrátenie by bolo veľmi významným krokom pre skúmanú oblasť, nakoľko svet nepoznávame len vďaka objavovaniu nových vecí, zákonitostí a vzťahov ale aj ich popieraním, pretože v opačnom prípade by sme mohli žiť neustále v omyle, čo by bolo z nášho pohľadu omnoho horšie ako práve prekonanie nesprávnych hypotéz, domnienok či výkladu nepreverených javov. Následne si určíme metódy našej výskumnej práce a samozrejme definujeme súbor, skúmanú vzorku.

2.1 Formulácia a rozbor problému, stanovenie cieľa, hypotéz a úloh práce

Vplyv spoločenských noriem na životné rozhodnutia jedinca je z nášho pohľadu veľmi zložitý obsiahnuť a preskúmať v celej svojej šírke, taktiež s prihliadnutím na intervenujúce premenné, ktoré by sme len veľmi problematicky zahrnuli do skúmania, respektíve do výsledkov tak, aby sme poznali ich priamy vzťah. Celkovo si myslíme, že preskúmanie vplyvu vyžaduje nielen odborné znalosti ale taktiež množstvo skúseností, a preto sa vynasnažíme definovať si výskumný problém (pre praktickú časť) takým spôsobom, aby hovoril o istej závislosti premenných, no zrejme sa nám ním nepodarí pokryť celú problematiku vplyvu. To sa však pokúsime vykompenzovať výsledkami teoretického spracovania problematiky. Ešte skôr ako si ale naformulujeme problém pokladáme za dôležité pochopiť vôbec význam zamýšľania sa nad danou, nami rozoberanou problematikou, otázkou. Nakoľko sa rozhodujeme mnohokrát denne, a závažné životné otázky riešime niekoľkokrát v rámci svojho bytia a fungovania v tomto svete, je (mohlo by byť) zaujímavé poznanie našich pohnútok a uvažovania pred týmito krokmi (prípadne i počas nich). Ovplyvňujúcim faktorom by podľa nás mohli byť i spoločenské normy, ktoré si často ani neuvedomujeme, no sú v nás hlboko zakorenené a občas stačí i menšie pripomenutie. Preto pokladáme za interesantné ale tiež dôležité poznanie, prípadne potvrdenie vzťahu noriem a rozhodnutí, ktoré sme sa „rozhodli“ preskúmať. Ako uvádza J. Janoušek (1986, s. 64) nesmieme zabúdať na úzke prepojenie výskumu (experimentu) s teóriou. Vedeckú teóriu tvorí podľa neho sústava objektívne pravdivých, usporiadaných a integrovaných výrokov, pre ktorú je nevyhnutná logická konzistencia, no zároveň musí zaručovať odvoditeľnosť jasnej a vhodnej hypotézy spolu

s predikciou, predpokladom, ktorý sa otvára empirickému overeniu. Aj preto by sme chceli spracovať súbor otázok, ktoré neboli podľa našich informácií v rámci Slovenska dostatočne rozvinuté. „Začiatkom každého projektu je samozrejme otázka – problém, ktorý nás zaujíma. Bez toho, že si ujasníme, čo chceme vlastne skúmať, by boli všetky ďalšie kroky iba tápaním. Hoci však bude predmetom nášho výskumu čokoľvek, vždy sa budeme opierať o dáta“ (Ferjenčík, 2010, s. 65). Východisko bude pre nás znamenať uvažovanie o údajoch, skutočnostiach, načrtnutých v monografiách, článkoch, či zborníkoch, ktoré sa ale pokúsime rozviesť o vlastné návrhy, myšlienky a budeme ašpirovať na vytvorenie nadväznosti a taktiež nových možností vnímania a chápania problematiky. Aj napriek tomu, že nevyužijeme obsahovú analýzu ako výskumnú metódu v pravom slova zmysle, a teda, že dostupnú literatúru nepodrobíme priamemu výskumu; budeme sa snažiť využiť jej znaky, pričom nás bude zaujímať charakteristika komunikácie a tiež zisťovanie možnej efektivity komunikátov⁵. Prešli sme mnohými literatúrami, knihami (viď použitá literatúra), z ktorých sa pokúsime integrovať či zjednotiť podľa nás najvýznamnejšie body záujmu, ktoré spĺňajú nami stanovenú podmienku prepájania spoločenských noriem, morálky a rozhodovania, aj keď to na prvý pohľad nemusí byť zrejmé. I keď sa vynasnažíme postupovať usporiadane, takáto forma, je viac menej len formálna, pretože uvažovanie o takmer všetkých aspektoch, ako tvorbe hypotéz, operacionalizácii či úlohách prebieha v podstate súčasne, tieto znaky sa vzájomne dopĺňajú, formujú. „Jednotlivé prvky prípravy sú značne previazané. Často prebiehajú simultánne, mnohokrát sa postup zastaví i vráti, rozhodnutie o podobe/designe skúmania sa niekedy reviduje atď. Celá prípravná etapa sa formou naproste prehľadnej prezentácie typu krok za krokom teda pojednať nedá“ (Reichel, 2009, s. 51).

Vráťme sa ale k problému, ktorý si na základe prvej kapitoly definujeme ako zisťovanie kauzálneho vzťahu medzi spoločenskými normami a rozhodnutím. Musíme však priblížiť a konkretizovať, že sa bude priamo, fakticky zisťovať príčinná súvislosť medzi pripomenutím spoločenských noriem a mravných zásad, a správaním jedinca, ktorý sa bude rozhodovať medzi podvádzaním alebo nepodvádzaním. Nezávislou premenou tak v tomto prípade vyznieva upozornenie na spoločenské normy, zatiaľ čo rozhodnutie podvádzat', (resp. nepodvádzat') je závislá premenná. Význam ozrejmenia takto stanoveného problému vidíme predovšetkým v tom, že v rámci Slovenska (ani Česka)

⁵ Podľa Ferjenčíka (2010, s. 184-189) pod charakteristikami rozumieme odpovedanie na otázky: čo, komu a ako je komunikované; a efektívnosť uvažuje o účinnosti, vplyve. Taktiež jednotkou analýzy bude téma ako kategória v širokom námete, tvrdenie o niečom.

nebol skúmaný, a pre ďalšie uvažovanie nad samotnou problematikou to chápeme ako nevyhnutný krok. Nakoľko je o danú tému v poslednom desaťročí veľký záujem, je potrebné potvrdiť prípadne vyvrátiť načrtnutý vzťah, príčinnosť, čo nám následne pomôže pri rozšírení uvažovania. Cieľom celej práce bude vytvorenie prvotnej orientácie v rámci problematiky, následné zisťovanie podmienenosti rozhodovania od mravných, spoločenských noriem v celej (alebo aspoň väčšinovej) jej komplikovanosti a spletitosti prostredníctvom rozpracovania teórie, ale rovnako tak aj prieskum, realizovaný ako experiment. Pokúsime sa teda vyriešiť otázku vzájomnej podmienenosti dvoch hlavných kategórií a vypracovať ich celistvejší obraz. Taktiež bude v našom záujme prispieť k rozšíreniu poznania vlastnými poznámkami, nápadmi a podnetmi na ďalšie premýšľanie. Hlavnou hypotézou H1 je, že existuje závislosť rozhodovania od spoločenských noriem. Aby sme však boli presnejší stanovujeme si aj čiastkové hypotézy, kde bude H2: Bez pripomenutia spoločenských noriem bude väčšina ľudí podvádzať, a to vo väčšej či menšej miere. H3: Po pripomenutí spoločenských noriem budú niektorí ľudia podvádzať, avšak v omnoho menšej miere ako bez pripomenutia. Tieto výroky sme formulovali na základe doteraz získaných údajov z teoretického spracovania problematiky, kde vnímame takúto čiastočnú podmienenosť dvoch javov, a teda rozhodovania a noriem. Pre tieto skutočnosti pokladáme za hlavnú úlohu práce v prvom rade naštudovanie čo najväčšieho počtu literatúry, samozrejme v čo najvýznamnejšej miere súvisiacej s problematikou aby sme mali kvalitný základ k ďalšiemu postupu, ktorým bude vytváranie celistvého úhrnu informácií. Aby sme mohli splniť stanovený cieľ práce a zároveň si overiť naše hypotézy, teoretické spracovanie nie je postačujúce, a preto sa pokúsime o experiment, kde budeme teda sledovať spomínanú závislosť rozhodovania po upozornení na spoločenské, mravné normy.⁶

2.2 Metodika prieskumnej práce a charakteristika súboru

Náš výskumný cieľ sa pokúsime postaviť na stratégiu riešenia výskumného problému založeného na dvoch hlavných plánoch, kde v rámci prvého pôjde, ako sme už viackrát naznačovali, o teoretické spracovanie problematiky, ktoré sa následne pokúsime v druhej časti aplikovať na experiment, skúmajúci podmienenosť rozhodnutia normami. Nakoľko ale pracujeme so spoločenskými normami, ktoré môžu byť ovplyvnené tiež osobnostnými charakteristikami jedincov, a tak by mohli závažne pôsobiť na naše výsledky a celý priebeh prieskumu, musíme uvažovať len o akomsi kváziexperimente,

⁶ Pre lepšiu orientáciu v plánovaní a celkovom riešení prieskumu sme vytvorili projekt výskumu v zjednodušenej podobe, viď Príloha 2.

respektíve experimente ex post facto, ktorý najviac pojednáva o vplyve podnetu na reagovanie jedinca. V podstate budeme hovoriť o diferenciálnej metóde, kde „na základe získaných veličín v nezávislej premennej, ktorá v zmysle hypotézy má privodiť očakávané zmeny v závislej premennej, sa utvoria experimentálne skupiny a tie potom pracujú na úlohových požiadavkách“ (Janoušek, 1986, s. 85). To teda znamená, že sa musíme pokúsiť ovplyvňovať vnímanie spoločenských noriem (a ich následné dodržiavanie), čím by sme chceli dosiahnuť zmenu v rozhodovaní participantov v smere nepodvádzania (v značne odlišnej miere, ako tomu môže byť pri bežných podmienkach). Hoci budeme zisťovať kauzálne vzťahy experimentom, zrejme sa nevyhneme náhodnosti, čo síce neznamená neprítomnosť tejto podmienenosti, len chceme upozorniť, že výsledok nemusí byť pod našou úplnou, absolútnou kontrolou, i keď sa vynasnažíme čo najviac ju zaistiť. Musíme tiež spresniť, že aj napriek uvažovaniu o kauzálnom vzťahu ho ale nebudeme brať striktné ale skôr funkčne, pretože v takomto vzťahu nasleduje závislá premenná po nezávislej veľmi často no nie výlučne vždy. Ak by sme chceli náš experiment ešte bližšie klasifikovať, môžeme ho vnímať ako aplikovaný, ktorý sa spája s odpovedaním na aktuálne potreby, ktoré nami rozoberaná problematika rozhodne zahŕňa. Ako uvádza Ondrejko (2005, s. 111) za základ experimentálnej metódy sa chápe skúsenosť, ktorú vyvolávame a získame vedomím konaním v istej navodenej situácii, ktorá nám preto dovoľuje odlišiť náhodné vplyvy od relevantných a úmyselných a tiež dovoľuje experiment opakovať. V rámci nášho experimentu budeme pracovať s tromi skupinami, pričom participantí budú riešiť všeobecný vedomostný test. Dlhšie sme uvažovali o danom teste⁷ a jeho obsahu, no napokon sme sa rozhodli bližšie ho nezameriavať na určitú oblasť, pretože to by mohlo spôsobiť odchýlku výsledku, nakoľko nám nepôjde o samotné riešenie ale budeme sledovať správanie sa jedincov. Prvá, kontrolná skupina vyrieši test (s jednou správnou možnosťou), ktorej výsledky budú pre nás podstatné pri porovnávaní výsledkov ďalších dvoch skupín. Druhej experimentálnej skupine bude zabezpečená možnosť podvádzania, keď sa im nenápadným spôsobom naznačia odpovede. Tretia skupina bude pre našu prácu najvýznamnejšia, nakoľko nám v porovnaní s kontrolnou a druhou

⁷ Test (viď Príloha 2) bude pozostávať z 10 všeobecných otázok, pričom budú poskytnuté tri možnosti, kde len jedna môže byť správna. Bude tiež určená doba, za ktorú musí byť test vypracovaný, a to v dĺžke 15 minút. Hoci v tomto prípade musíme počítať opäť s náhodnosťou, pretože samotný test umožňuje odpoved' tipovať, sme presvedčení, že takto spôsobené odhadovanie odpovedí nespôsobí medzi skupinami závažný rozdiel, no ak by sme neposkytli odpoveď, mohli by sme spôsobiť, že by participantí neodpovedali na otázky, v ktorých by si neboli istí, a to najmä preto, že zámerne zvolíme i veľmi zložité otázky, aby kontrolná skupina nedosiahla príliš vysokú úspešnosť (90-100%) a mohla nám tak poskytnúť potrebný základ a porovnanie pre pozorovanie predpokladaného podvádzania u ďalších skupín. Tiež bude nenápadnejšie označiť správne odpovede v teste, než by sme mali odpovede priamo vypísať.

skupinou bude odpovedať na náš výskumný problém. Táto tretia skupina bude taktiež riešiť rovnaký test, avšak pred tým jej budú nenásilnou formou (osem smerovkou) pripomenuté morálne, spoločenské normy. Ihneď na to vyriešia participanti test a tiež im bude umožnené podvádzanie pri zaznačovaní správnych odpovedí. Nás bude zaujímať, či pripomenuté normy spôsobili zmenu správania (oproti prvej i druhej skupine) v zmysle rozhodnutia podvádzať alebo nie.

Z hľadiska charakteristiky súboru musíme v prvom rade uvažovať o výbere na základe dostupnosti a dobrovoľnosti. Nakoľko sa daná problematika vplyvu noriem na rozhodovanie týka každého jedinca, hoci by sme mohli uvažovať len o Slovensku a oboch pohlaviach vo veku 7 - 85 rokov, a pretože v rámci iných kultúrnych oblastí by sme sa mohli stretnúť s odlišnými uznávanými normami, i tak je to príliš široký súbor na to, aby sme dokázali vytvoriť náhodný alebo zámerný výber. Taktiež musíme uznať, že naše skúsenosti a možnosti nie sú dostatočne široké, z čoho vyplýva voľba, z nášho pohľadu jednoduchšej možnosti tvorby súboru. Stanovili sme si teda vzorku presne 360 participantov, oboch pohlaví, vo veku 15 – 27 rokov, z rôznych pomerov v rámci celého Slovenska, čo nám zabezpečia internáty pri stredných školách v Leviciach a univerzitné internáty v Nitre. Túto vekovú kategóriu sme vybrali zámerne, nakoľko predpokladáme, že samostatne uvažujú, rozhodujú a uvedomujú si dôsledky svojich konaní, tiež majú za sebou už niekoľko i vážnych rozhodnutí, a zároveň je to generácia, ktorá už žije v zmenených podmienkach, kde dodržiavanie noriem, nie je spoločnosťou až tak pozitívne hodnotené a ich nedodržiavanie nie je ťažko trestané (napríklad vylúčením so spoločnosti). Chceme teda zistiť nie tradičné vnímanie noriem, ale skôr to „dnešné“, moderné ponímanie a najmä jeho dodržiavanie, teda či má ešte vôbec nejakú váhu. Testy budú robené v spoločenských miestnostiach internátov, kde by sme chceli participantov zvolať vždy po jednej experimentálnej skupine, pričom odpovede sa budú zaznačovať na odpovedové háčky, odlišujúcimi sa označením (pre našu lepšiu orientáciu) a zároveň dve skupiny budú mať označené správne odpovede. Pri vyhodnocovaní nás predovšetkým zaujíma priemerný počet správnych odpovedí u všetkých troch skupín, pričom tiež rozlíšime dve vekové a najmä vzdelanostné kategórie (a teda stredoškóľákov a vysokoškóľákov), pričom takéto delenie bude len orientačné, ale tiež nám môže navodiť potvrdenie ďalšej hypotézy, a teda H4 kde predpokladáme, že vysokoškóľáci budú podvádzať menej než stredoškóľáci. Tiež sa pozrieme na podvádžanie pri rozlišovaní pohlavia, kedy predpokladáme H5, že muži budú podvádzať viac ako ženy. Výsledky spracujeme jednoduchou štatistickou metódou a následne ich budeme prezentovať stĺpcovým diagramom, vypovedajúcim o priemernom

počte správnych odpovedí u všetkých troch skupín, na základe čoho môžeme vyvodiť záver o pôsobení (či nepôsobení) noriem na rozhodovanie jedinca podvádzať. Taktiež podáme výsledky pomocou výsekového grafu, ktorý nám určí pomer podvádžania stredoškólkov a vysokoškólkov a rovnako tak aj graf zobrazujúci podvádžanie participantov na základe pohlavia, teda mužov a žien. Samozrejme sa pokúsime všetky skóre, efekty poňať v zmysle pôsobenia spoločenských noriem a zhodnotiť ich v súvislosti s teoretickými výsledkami, čím nielen prepojíme obe časti, ale taktiež poskytneme širší pohľad na problematiku, ktorú by sme samotnou aplikačnou časťou nedosiahli a taktiež si priblížime reálne prepojenie v praktickej časti, nakoľko naše teoretické dohady a myšlienky nemusia byť vždy výlučne správne, vďaka čomu si ich potvrdíme, respektíve vyvrátíme.

III. Výsledky teoretického spracovania problematiky

V predošlej kapitole sme definovali problém práce a stanovili si hypotézy, avšak tiež sme naznačili, že každé skúmanie začína pri teoretických dátach. Preto v rámci tretej časti našej práce budeme venovať hlavnú pozornosť doteraz získaným poznatkom ohľadne problematiky pôsobenia noriem na rozhodnutia jedinca, ktoré sa pokúsime rozobrať a poňať z viacerých náhľadov. Teoreticky spracujeme danú oblasť, pričom východiskom bude prvá kapitola ako základný kameň, odrazová méta. S pochopením celej šírky zložitosti nám pomôže množstvo kníh, článkov, ktoré rozšírime o vlastný náhľad a dúfame, že tak vytvoríme celistvú formu. Budeme pracovať a voliť podľa nášho uváženia čo najzaujímavejšie otázky, prípady a sféry dotýkajúce sa oboch hlavných pojmov (noriem a rozhodovania) vo vzájomnej súvislosti a podmienenosti, no zároveň si uvedomujeme, že nedokážeme pokryť kompletne celú zložitost' tejto štruktúry. Je možné, že niekomu sa budú zdať isté odseky menej podstatné a bude postrádať iné zaujímavé teórie, nad ktorými by bolo vhodné sa zamyslieť, avšak nie je v našich silách všetko poňať, a už vôbec nie do absolútnej hĺbky, ktorú by si otázky snád' aj zaslúžili, a to aj z dôvodu obmedzeného rozsahu našej záverečnej práce. Aj napriek tomu sa ale vynasnažíme poňať a zaujať postoj k čo najväčšiemu okruhu zaujímavých oblastí tejto problematiky. Zaujímať nás budú bežné situácie, pri ktorých si mnohokrát ani neuvedomujeme ich závažnosť či prípadný dopad na ďalší vývoj (situácie i nás samotných). Taktiež sa zamyslíme nad istými zmenami v rámci noriem, ktoré so sebou prináša moderná doba a rovnako tak sa na chvíľu pozastavíme nad lekárskou etikou, kde spomenieme placebo efekt. Nevyhneme sa ani osobnosti hodnotiaceho, ktorá môže určovať našu rozhodovaciu stratégiu a s tým bude súvisieť i uvažovanie nad svedomím, zodpovednosťou vyplývajúcou z voľby alternatív, ktorú uskutočníme. Už z tohto veľmi jednoduchého prierezu témou je očividná jej široká a mnoho zahrňujúca povaha.

3.1 Výsledky k realizovanému prieskumu teórie - normy v každodennom živote a morálne jednanie

Ako sme si už v predchádzajúcich častiach ukázali, normy a hodnoty sú bežnou a nevyhnutnou súčasťou našich životov, ovplyvňujú nás, ukazujú smer a vytvárajú akési pomyselné mantinely nášho konania, správania i rozhodovania. Nie je však v našich silách rozpoznať všetky príčiny jednania; tento proces je teda len akousi interpretáciou. Uvažujeme, že hoci je prirodzené rozdielne či odlišné vnímanie bežných každodenných rozhodnutí a tých morálnych, alebo normou viazaných, len málokedy sa nad tým

zamyslíme bez priamej príčinnosti s konkrétnym prípadom. Jednoducho povedané, aj napriek tomu, že každý zdravý jedinec jednoznačne rozlišuje medzi závažným jednaním s dôsledkami a každodennými maličkosťami, pokiaľ sa nedostaneme do konkrétnej situácie neuvažujeme nad zložitou a závažnou takýchto našich osobných zvolených „dekrétov“. Treba preto neustále zdôrazňovať, že morálne rozhodnutia sú špecifickou kategóriou, ktorá vyžaduje zainteresovanosť celého človeka, nachádzajúceho sa v pozícii podstatnej súčasti spoločnosti, pričom nie je na mieste egoistický postoj či zmýšľanie. Avšak v dnešnom postmodernom svete to môže byť niekedy veľmi ťažké. Ako uvádza aj B. Malík (2005) človek hľadal a nachádzal oporu pre svoje uvažovanie či konanie v nadsubjektívnych a všeobecne platných normách, hodnotách. Avšak dnes je podľa neho etickým kódexom vytýkané, že pozbavujú človeka zodpovednosti za jeho činy a morálna ostrážitosť mu tým pádom klesá. Podľa nás je ale nesmierne dôležité normy a morálne hodnoty v spoločnosti udržiavať, a to aj v rámci zodpovednosti jedinca za svoje konanie. Herbert Hart (2003, s. 71-72) nám ponúka dve tézy, pričom podľa jednej aktuálna morálka stmeľuje spoločnosť, ale aj ak čiastkový nemorálny akt nemôže iných poškodiť, skaziť či inak ohroziť, môžeme ho potrestať ako iný trestný čin; avšak druhá téza hovorí, že nemorálny čin oslabuje celú spoločnosť. Je pre nás náročné zvoliť jednu z týchto téz a striktne sa jej následne držať, no musíme uznať, že je potrebné rozlišovať nemorálnosť a následne ju trestať, prípadne prinajmenšom aspoň podotknúť jej negatívny dopad. Čo však robiť v prípadoch morálnej dilemy, keď sa človek nedokáže stotožniť so žiadnym riešením? Je skutočne zložitá niekedy rozhodovať, a nie to ešte rozhodnúť správne (obzvlášť, keď správne rozhodnutie nevieme odhaliť, alebo nevieme či vôbec existuje). Veľmi zaujímavý prípad v rámci morálneho rozhodovania nám ponúka J. D. Greene (2009, s. 364-371), neurovedec z Harvardu, ktorý testovaným osobám podáva modelovú situáciu⁸, pričom títo jednotlivci majú rozhodnúť či bolo konanie morálne akceptovateľné alebo nie. V jednom prípade sa prázdna električka (ktorej zlyhali brzdy) rúti na päť robotníkov, ktorí ju ale nevidia, preto nemôžu uskočiť. Joe (ako bol pre prípad nazvaný činiteľ) sa nachádza na lávke nad traťou medzi robotníkmi a električkou. Vedľa neho stojí nadrozmernejší muž s veľkým ťažkým batohom. Ak by Joe zhodil jedného muža, zachránil

⁸ Greene v rade otázok prepája vozeň (môžeme ako príklad vziať električku), päť robotníkov (údržbárov koľají) a muža (veľmi mohutného s ťažkým veľkým batohom na chrbte). Táto kombinácia sa nám môže na prvý pohľad zdať zvláštna, nelogická avšak aplikuje ju na v celku známu filozofickú otázku, dilemu.

by život piatom ďalším.⁹ Bol by tento čin morálne akceptovateľný? Už len samotný predložený problém je podľa nás veľmi zložitý, no musíme zrejme uznať, že len málokto by bol takéhoto priameho zásahu schopný, a ak aj áno, zo strany spoločnosti by bol odsúdený, pretože by priamo spôsobil smrť človeka (hoci ďalších 5 by zachránil). Tu sa nám ponúka taktiež otázka vzťahu rizika a užitočnosti konania, ktorú spomína vo svojej práci aj Milan Terek (2009, s. 6-13). Hoci uvádza celkom odlišný prípad, poskytol nám impulz pre uvažovanie i v tomto smere. Nakoľko každé rozhodovanie je spojené s určitým rizikom, predpokladáme, že v predošlom prípade neovplyvňuje naše rozhodnutie len neochota k aktívnemu konaniu (priamemu kontaktu), ale taktiež miera rizika s tým spojená, pretože si nemôžeme byť istí, že zhodenie muža, a teda náš konkrétny priamy zásah by celkom iste zastavil električku. No Greene vôbec nepracuje s podobným vnímaním rizika, vlastne riziko nezahŕňa do svojej otázky v žiadnom smere a nijakým spôsobom. Uvažujme ale v ďalších, autorom predstretých rámcoch. V druhom prípade je Joe opäť na lávke, avšak má k dispozícii riadenie výhybky. Ak zmení smer jazdy električky, opäť zabije človeka (ktorý tadiaľ práve prechádza), ale znova zachráni život piatich údržbárov. Podľa niektorých moralistov by bolo nekonanie nemorálne respektíve nesprávne, nakoľko je na základe jednoduchého výpočtu lepšie zabiť menej ľudí. V tomto prípade nefiguruje ani priamy kontakt s ďalším človekom, ktorému smrť by Joe spôsobil. Samotné fakty ale zostávajú v oboch prípadoch rovnaké, a teda že jeden muž (človek) musí zomrieť aby sa zachránil život ďalších piatich. Avšak predsa je pre nás jednoduchšie označiť za prijateľnejší druhý prípad, kedy nedochádza k priamemu kontaktu, k priamej príčine. Greene to chápe ako rozlíšenie osobného morálneho rozhodnutia (asistencia pri smrti v prvom prípade) a neosobného morálneho rozhodnutia (kde sme my nikomu priamo neublížili, smrť vyzerá byť nepriama), pričom výsledky jeho experimentov potvrdili, že ľudia považujú osobné morálne rozhodnutie za menej morálne, či priam nemorálne. Takéto rozlíšenie je teda zabudované zrejme niekde v našom mozgu. Stále je ale zvláštne toto naše ľudské ponímanie morálne správneho konania, nakoľko oba prípady boli vedomým zasiahnutím do situácie. Malík (2005) uvádza, že „eticky relevantné konanie môže byť motivované akýmkoľvek motívom, avšak okrem vedomej snahy spôsobiť iným ľuďom alebo bytostiam bolesť“. Musíme zdôrazniť slovo „vedomé“, nakoľko treba podotknúť, že nevedomé spôsobenie bolesti z nášho pohľadu nevnímame ako nemorálne. Až po

⁹ Testovaným osobám bolo vysvetlené, že Joe nemôže skočiť sám a obetovať tak svoj život, nakoľko nie je dostatočne veľký a ťažký a nezastavil by električku, a nemôže si vziať ani veľký vak vedľajšieho muža, pretože na to nie je čas.

opakovaní takéhoto činu by sme ho hodnotili z morálnych hľadísk. I Kierkegaard (v práci *Nemoc k smrti*) spomína jedno dánske príslovie „hrešiť je ľudské, zotrvať v hriechu je diabolské“. V súvislosti s načrtnutou témou motivácie, ale taktiež s predošlou modelovou situáciou premýšľame o motívoch nášho konania či rozhodovania. „Motivácia určuje smer, silu a trvanie správania, avšak to, ako bude správanie prebiehať a či bude vôbec realizované, určuje systém kognitívnych procesov, t.j. subjektívny model situácie, v ktorej sa správanie uskutočňuje. V istom zmysle môžeme motívy, resp. motivačné stavy chápať ako psychologické príčiny správania a motiváciu ako proces, v ktorom sa tieto príčiny konštituuju“ (Nakonečný, 1995, s. 75-76). Myslíme si však, že aj napriek dostatočne silnej motivácii nás ľudí obmedzí práve spomínaná morálnosť či nemorálnosť rozhodnutia, respektíve jeho dôsledkov, a tak často zostávame nečinne stáť, mlčky sledujeme situáciu, nezasahujeme aby sme za prípadné rozhodnutie nemuseli brať zodpovednosť. I keď nekonanie je vo svojej podstate rozhodnutie k nečinnosti, no v tomto prípade sa nám vidí zodpovednosť neosobná, vzdialená nám samotným, nepriama. Ospravedlňujeme sami seba ako nenesúceho zodpovednosť. Kam ale takto dospejeme? Obávame sa, že ľudstvo sa postupne pretransformuje k egoizmu i v rámci morálneho jednania, čím by mohol byť spôsobený postupný zánik všeobecne uznávaných hodnôt a noriem, držiacich našu societu v relatívnom poriadku a bezpečí. Nechceme aby naše slová vyzneli v rámci predostretého Greeneovho experimentu ako vyslovene obhajujúce priamy zásah, a teda zmarenie jedného života za cenu viacerých, no chceli sme len zdôrazniť neutíchajúcu potrebu dôkladného uvažovania nad morálnym rozhodnutím (či už osobným alebo neosobným), a tým aj nutnosť rozvíjania prosociálnosti, solidarity, morálnosti v konaní.

3.2 Premena pôsobenia noriem a morálky

Ako spoločenské normy, tak i morálne pravidlá sú už hlboko zakódované v našich mozgoch, a sú takmer ako nejaké veľmi špecifické inštinkty vystavené najrôznejším a najnáročnejším úlohám pri konaní a v rozhodovacích procesoch. Naše svedomie silne pôsobí a podsúva nám vhodné a žiadané formy správania či činov, nedovoľuje nám v mnohých prípadoch konať amorálne. Motivuje ľudí, svet. Miroslav Popper (2010, s. 565) hovorí v tejto súvislosti o istých morálnych intuíciách, ktoré aj napriek veľkej variabilite noriem ľahko nájdeme v každej spoločnosti, či dokonca i u ďalších živočíšnych druhov. Takéto reakcie sa aktivujú automaticky.¹⁰ Haidt a Bjorklund (2006, s. 31) dokonca

¹⁰ Popper medzi takéto emočné reakcie či odpovede zahŕňa situácie súvisiace so starostlivosťou či ublížením (citlivosť k bolesti iných), férovosťou a reciprocitou, autoritou respektíve rešpektom, ale tiež tie,

považujú intuíciu a automatické procesy (v rámci morálky) za rozumnejšie ako si mnoho ľudí myslí, respektíve uvedomuje, nakoľko rozvíjajú kultúrne špecifické cnosti, kde plne kultúrna bytosť je potom cnostnou bytosťou. Avšak morálka nás občas môže aj obmedzovať. Lehrer (2010, s. 204-205) nás v tejto myšlienke podporuje keď uvádza, že máme akési vrodené emócie, ktoré nás nútia konať morálne i v amorálnych situáciách, ako je vojna. Keď sa počas druhej svetovej vojny zistilo, že len približne dvadsať percent vojakov skutočne strieľa na nepriateľa, hoci sú sami napadnutí, spôsobilo to veľký šok a následne si situácia vyžadovala zmenu. Vojaci totiž pri konfrontácii ublížiť nejakej inej bytosti boli svojimi pocitmi obmedzení, paralyzovaní. Môžeme dodať, že podľa experimentu spomínaného vyššie by sme hovorili o osobnom morálnom rozhodnutí, ktoré sme v konečnom dôsledku uznali ako zložitejšie. Podľa S.L.A. Marshalla (2000, 169-171) keď sa vojaci boja, je možné ich stimulovať morálnou motiváciou, avšak ak sa stratí tá, vojaci stratia nádej, prestanú dúfať a na všetko zabudnú. Dokonca autor (americký brigádny generál) zistil, že pre vojakov „strach zo zabíjania je väčší než strach zo zabitia vlastnej osoby, čo bolo najčastejším dôvodom zlyhania jednotlivca“ (Marshall, 2000, s. 78). Dnes sa ale vojaci pripravujú na vojnu takým spôsobom, aby pre nich zabitie nebolo morálnym rozhodnutím a voľbou, ale prostým reflexom. V súvislosti s tým sa nám žiada upozorniť na svet počítačových hier, kde sú deti a mládež vedené normou agresivity, nakoľko len taký človek môže byť v rámci hry úspešný. Kováčová Holevová (2009, s.158-164) urobila výskum v rámci tejto témy a zistila, že svet PC hier je vnímaný ako prostredie, kde je agresia v akejkoľvek forme oprávnená, no v bežnom živote sa tak správať (zrejme) nesmie¹¹. Práve tu však vidíme a vnímame ten podstatný problém dnešnej generácie. Adolescenti tušia, že určité správanie (napr. agresívne) je zlé, nevhodné, avšak prízvukujeme najmä slovo „tušiť“. Zdá sa nám, že dnešná mládež nie je nijak motivovaná k morálnemu životu a podvádžanie, klamstvo, parazitovanie na iných sa im skôr vypláca. Tu vidia úspech. Prestávajú mať záujem o druhých ľudí, egoizmus prevláda a solidarita sa vytráca. Postmoderný svet neuznáva všeobecne platnú morálnu normu, dôraz sa kladie na slobodu, argumentujúc, že morálku máme každý zakorenenú hlboko v sebe, a preto nepotrebujeme normy a pravidlá, ktoré by nás obmedzovali. Síce môžeme súhlasiť s akousi prirodzenou mierou morálnosti v každom z nás, no je rovnako dôležité z nášho

ktoré sa vzťahujú na posvätnosť či čistotu (znechutenie voči pokazenej strave) a záujem prípadne obavy (napríklad o svoju skupinu). (Bližšie viď. Popper, 2010, s. 565-566)

¹¹ Autorka podotýka, že takéto presvedčenie nie je celkom jasné a evidentné. Predovšetkým ide o to, že deti vedia, že by sa tak správať nemali, no v niektorých prípadoch je to „povolené“. Tieto prípady sa u nich zvyčajne chápu ako reakcie na nevhodné správanie, kedy sa cítia byť oprávnený tiež konať agresívne.

pohľadu udržiavať a upevňovať ich, aby z nás nevymizli. V podobnom chápaní a ponímaní sa nesie článok Jozefa Jurinu (2006, s.10-13), ktorý uvádza, že ak by človek odvrhol morálne a etické princípy (spoločné všetkým), začne blúdiť a stratí sa v chaose. „Chaos je stav, ktorý spôsobuje deštrukciu spoločnosti, morálky, kultúry i jednotlivca. Ak sa chcú dnes ľudia udržať morálne na výške, nesmú zavrhnúť mravné ponaučenia, ani odmietat’ mravné normy všeobecne platné v kultúrnej a civilizovanej spoločnosti“ (Jurina. 2006, s. 12). Premena noriem a morálky v dnešnom svete je z nášho pohľadu príliš riskantná, a zároveň tak je evidentná strata záujmu človeka o toho druhého. Niektorí to môžu nazvať krízou súčasnej morálky či dokonca celého sveta. My však len smutne konštatujeme smerovanie, uberanie sa celého ľudstva, no nemienime zaostať v skepse si nejakej zvláštnej dezilúzií, treba neustále bojovať a podporovať, rozvíjať tú ostatnú kvapku etických noriem, morálneho správania, konania či rozhodovania. Kriticky sa k dnešnému ponímaniu morálky stavia viaceri autorov. „Najnápadnejším rysom jazyka súčasnej morálky je, že často slúži k vyjadrovaniu názorových rozdielov; najnápadnejším rysom diskusií, v ktorých sa tieto rozdielne názory vyjadrujú, je, že sú nekonečné. Tým nechcem povedať len to, že takéto diskusie trvajú dlho a neberú konca – i keď tomu tak býva -, ale že zjavne k žiadnemu cieľu ani dospieť nemôžu. Zdá sa, že v našej kultúre neexistuje žiadny racionálny spôsob, ako dosiahnuť morálnej jednoty“ (MacIntyre, 2004, s. 16). Skutočne môžeme byť svedkami a sledujeme mnohé búrlivé diskusie, no zatiaľ je situácia neveselá. Na jednej strane sme svedkami ostrej kritiky na úpadok morálky, na druhej strane sa pranieňuje i jej vysoké kontrolovanie či akási zásadovosť. „Kontrola orientovaná na správanie vedie jednak k tlaku, jednak k orientácii človeka na dodržiavanie pravidiel a nariadení. Očakáva vysokú ochotu prispôbovať sa požiadavkám, resp. poslušnosť. Kladie dôraz na pasívne podriadenie sa, požaduje adekvátne, spoločensky primerané a žiaduce správanie“ (Mikšík, 2009, s. 280). A to sa v našej spoločnosti skutočne deje, avšak i v rámci nesprávnych požiadaviek, či akýchsi umelo vytvorených „nenormálnych noriem“. Takto kreované alebo premieňajúce sa normy či morálka ovplyvňujú aj rozhodnutia jedincov a zasahujú tak do našich životov či už v každodenných banalitách alebo v dôležitých životných zlomoch. Magda Biznárová (2009, s.36-40) poukazuje na niekoľko prekrúcaných noriem, kde prvú definuje ako toleranciu voči alkoholu, ktorá je vyššia ako tolerancia voči abstinencii.¹² Skutočne môžeme potvrdiť, že je až neuveriteľné

¹² Ďalej autorka uvádza, že tolerancia voči eutanázii je vyššia ako voči starým a chorým. Tolerancia voči potratom je vyššia ako voči viacdetným rodinám. Taktiež sa zdá, že viac podozrivý je človek, ktorý robí poriadok, ako ten čo devastuje. Biznárová sa tiež zamýšľa, či vôbec rozumieme diskusiám o rozpočte

ako sa spoločnosť stavia k tejto otázke. Ak má niekto problém s alkoholom, je to tolerované. Uznáva sa, že mnoho ľudí nemá moc nad pitím, ale tým sa celý prípad končí. Avšak ak sa tento človek rozhodne urobiť niečo pre svoje zdravie a abstinovať, prípadne podstúpi liečenie, je vrstovníkmi ale aj celou spoločnosťou odsúdený, zavrhnutý, nepodporený. Jeho životné rozhodnutie liečiť sa, vykazuje známky nepochopenia, a preto sa javí ako zlé, nesprávne rozhodnutie. Na druhej strane stojí zase rozhodnutie spoločnosti, ktoré sa javí ako správne, nakoľko ľudia u abstinenta vnímajú alkohol ako „skutočný problém“ a neprispôsobenie sa „normám a požiadavkám“, ktoré sú ale v opozícii k prirodzeným, všeobecným. Je takéto zmýšľanie normálne? Rozhodne nie, no musíme potvrdiť a konštatovať, že je bežné. Normy sa menia a menia aj spôsob uvažovania a aj v tom vidíme zvýšenú náročnosť na naše rozhodnutia. Felt (2009, s.369) vo svojej práci tvrdí, že i medzi faktami a hodnotami je zložitý a neľahký vzťah, ktorý okrem toho že je kontroverzný a pokúša sa pracovať v rámci empirickej etiky, je pri ňom taktiež nutné pochopenie vzájomného pôsobenia (interakcie) procesov, rozoberaných v rámci etických debát medzi laikmi a vedcami. Ako uvádza, všetci participantí (účastníci výskumu) zdieľajú alebo prinajmenšom akceptujú a prijímajú implicitný predpoklad, že argumentácie využívajúce autoritu vedeckých faktov sú považované za lepšie ako len „obyčajné hodnoty“. Ak by sme chceli jeho teóriu prepojiť s tou našou, dalo by sa povedať, že faktom je problém alkoholizmu, no hodnotou je snaha o zmenu, nápravu. Môže sa nám potom vynoriť otázka, prečo ľudia teda neprijímajú túto hodnotu (danú napríklad lekármi, psychológmi) ako vedecký fakt. Myslíme si, že je to práve zložitnosťou problematiky, kedy nepomenovanú skutočnosť všetci akceptujú, no pomenovanie problému alkoholizmu vnímajú ako odsúdeniahodný a preto nie je (zrejme podľa časti spoločnosti) namieste hovoriť o akejkoľvek hodnote. Táto problematika sa ale týka všetkých, rovnako tak aj mládeže, pričom štúdiom noriem ovplyvňujúcich užívanie alkoholu medzi mládežou iniciovalo mnohé výskumné aktivity. Podľa Romanovej a Sollára (2010, s. 23-24) je prístup k sociálnym normám vytvorený na základe názoru, že jednotlivci nevnímajú správne frekvenciu vykazovania zdraviu škodlivého správania u rovesníkov, čo má kauzálny efekt na ich správanie. Nesprávne vnímanie normy je v odbornej literatúre

a spôsobe hospodárenia s verejnými financiami. Zdá sa jej, že ľudské práva asociálov sú vyvýšené nad práva normálnych občanov. Taktiež, nie vždy je výhodné pracovať. Finančná podpora štátu nezosobášených partnerstiev je vyššia ako rodín. Správy v novinách či televízii a rozhlase sú jednostranne zamerané na šokujúco zlé informácie. Rasisticky zameraní politici nie sú sankcionovaní. A napokon, že obeťami verbálnej agresie sa stávajú čoraz viac kňazi či rehoľné sestry. (Biznárová, 2009, s.36-40)

nazývané ako mispercepcia. Znovu sme sa však dostali nad rámec našej práce, hoci by si i táto problematika zaslúžila pozornosť.

3.3 Postoje subjektu hodnotenia

Na úvod tejto podkapitoly by sme sa ešte na chvíľu vrátili k pôsobeniu noriem a dali ich do súvislosti s postojom hodnotiaceho. Ako sme už naznačili, na človeka pôsobia normy a morálne kódexy zakódované v mozgu, prípadne naučené, avšak každý jedinec môže v situácii zareagovať odlišným spôsobom. Samozrejme, že ide aj o kultúrne odlišnosti a sociálne špecifiká, ktoré vytvárajú určitý relativizmus, no „pre fungovanie mravného vedomia je nutná internalizácia mravných hodnôt a noriem určitej spoločnosti. Hoci doposiaľ nie je známa podstata procesu internalizácie, je to fenomén, ktorý ako základný činiteľ určuje mravný vývoj osoby, alebo prostredníctvom internalizácie sa externá podstata nutnosti noriem mení v autonómny seba regulačný mechanizmus mravného jednania. Tento proces ale neprebíha v kultúrnom alebo sociálnom vákuu, ovplyvňujú ju charakteristiky danej kultúry a spoločnosti“ (Cakirpaloglu, 2004, s. 329). Existujú však aj také hodnoty a morálne normy, ktoré sú zhodné, totožné pre väčšinu spoločností. Niekedy sa ale stane, že človek je natoľko ovplyvnený určitou normou, že i v život ohrozujúcej situácii nezmení svoj postoj (ako sme spomenuli napríklad u vojakov, nereagujúcich reflexne). Podobne sú na tom taktiež i bežní ľudia, ktorí pred sebou nemajú takú vážnu úlohu. Zamyslime sa, koľkokrát sme sa ocitli v situácií, kde sme boli svedkom nesprávneho, nemorálneho konania a pouvažujeme nad našou reakciou. Mlčanie. Mlčanie je pre nás jednoduché, nedostáva nás do konfliktných situácií a prostredníctvom neho nepocitujeme strach z nepochopenia, začudovaných reakcií, nevyplývajú nám z neho žiadne (vážne ani menej vážne) dôsledky.¹³ Myslíme si, že väčšina z nás takto reaguje predovšetkým po zvážení bezvýznamnosti situácie, nepodstatnosti nášho komentáru. Ako však človek odpovedá na vonkajší podnet a zaujíma stanovisko v prípadoch, okolnostiach, ktoré majú podstatný význam? Hoci je to neuveriteľné, zrejme podobne. Christian Morel (2006, s. 135-140) uvádza príklad nehody dopravného lietadla, ktorý mal najmenšiu nutnú zásobu paliva, no piloti to hlásili dispečerovi tak opatrne, že ten si vôbec neuvedomil závažnosť situácie a nechal lietadlo krúžiť nad pristávacou dráhou. V tejto situácii síce nešlo priamo o mlčanie, ale prejav mal rovnaký účinok. „Ich rozhovor pôsobí ako výjav

¹³ Aby sme boli konkrétnejší, máme na mysli skutočne banálne situácie, ako je napríklad predbiehanie sa v rade na autobusy, ktorej sme boli počas nášho štúdia takmer každodenným svedkom. Na všetkých ľuďoch bolo vidieť rozhorčenie, avšak len málokto skutočne zareagoval. Keď sme tak pár krát spravili my, a upozornili, požiadali (zvyčajne mladých) ľudí, aby sa postavili na koniec radu, viacero jednotlivcov sa k nám pridalo. No ani raz sme sa nestretli s prvotnou iniciatívnou reakciou niekoho iného. Opäť raz víťazilo mlčanie.

z absurdného divadla, kde herci vedú salónnu konverzáciu o probléme, o ktorom vedia, že povedie ku katastrofe a k ich vlastnej záhube“ (Morel, 2006, s.136). Mlčanie je bežné v akejkolvek práci, v najrozličnejších situáciách. A čím dlhšie nevyjadríme svoj opačný postoj, tým viac a viac sa prehľbuje, narastá na sile a je nemožná jeho náprava, naše stanovisko sa tým viac prehľbuje na nesprávnej pozícii, nezamýšľaným smerom. Preto uvažujeme, že je nutné uvedomovanie si spoločenských noriem, ale nie len ich slepé nasledovanie, no tak isto je potrebná aj naša zainteresovanosť vo veci a vyjadrenie vlastného názoru, postoja. To nám totiž môže pomôcť nie len v orientácií, ale navyiac v správnom zhodnotení danej situácie. Samozrejme súhlasíme s dodržiavaním pravidiel, noriem, no zároveň ich treba prispôbovať situácii. Nakoľko v spomínanom príklade lietadla piloti rešpektovali pravidlo neosobnosti a nepodľahli panike, dovedli sami seba k nešťastiu, pretože ak by čo i len nástojili na uprednostnení pristáť, nič by sa nebolo stalo, no dodržanie pravidiel bolo pre nich aj v takomto prípade významnejšie. Ibaže môžeme byť svedkom nesprávneho, nezmyselného rozhodnutia, ktoré je ale ospravedlnené istým hrdinstvom, čím nadobúda axiologickú rovinu, hoci je v konečnom dôsledku stále rovnako nevhodné, nenáležitú či nekompetentné alebo prinajmenšom zbytočné.¹⁴ Viacero rozhodnutí nesúcich sa v podobnom duchu je akoby zachraňované prostredníctvom prepojenia s uznávanými hodnotami, akými je dobre vykonaná práca, statočnosť, odvaha a pod. Je ale podľa nás nutné zároveň uvažovať o jednaní druhého človeka osobnejšie a v rámci hodnotenia vlastného správania sa čiastočne odosobniť, nakoľko je nutné brať do úvahy i vonkajšie okolnosti. „Človek, ktorý sa snaží interpretovať svoje správanie, má tendenciu zvažovať situáciu, ale človek, ktorý pozoruje niekoho druhého, je viditeľne viac, než by si uvedomoval, zameraný na jeho osobu“ (Romanová, 2010, s. 28). Preto by sme na základe relatívne malého množstva informácií nemali pripisovať správanie jedinca len jeho osobným dispozíciám.

V nasledujúcich riadkoch prejdeme k výrazne odlišnej otázke, no samozrejme zostaneme v medziach témy hodnotiaceho subjektu a jeho názorov či postojov. K problematike, ktorej budeme venovať pozornosť, nás inšpiroval a vnukol nám podnet Dan Ariely (2009, s. 143-157), ktorého sme v práci už niekoľkokrát spomenuli pričom sa jedná o zaujímavú avšak tiež kontroverznú tému placebo efektu. Placebo vysvetľuje

¹⁴ Pre lepšiu orientáciu a predstavu dodáme, že za nezmyselné rozhodnutie s axiologickou rovinou považujeme napríklad osobu kapitána, ktorý zostáva na potápajúcej sa lodi. Takéto konanie evidujeme vo filmoch, no predpokladáme, že sa podobné scenáre odohrávajú aj v reálnom živote. Hoci je rozhodnutie kapitána nezmyselné, pripisuje sa mu odvaha, hrdinstvo či iné hodnoty, pričom vzťah k lodi či akási hrdosť je preň významnejšia ako vlastný život.

Craigheat a Nemeroff (2004, s. 708) ako odvodený z latinského významu upokojiť alebo potešiť. Definuje sa ako akákoľvek terapia (alebo ako súčasť liečby), ktorá sa zámerne využíva pre nešpecifikované psychologické alebo fyziologické účinky, alebo sa používa ako predpokladaný vplyv, účinnok na pacienta (s príznakmi alebo chorobou), ale tak, aby pacient nevedel o tom, že je bez špecifickej aktivity. Jednoducho povedané, placebo je spôsob liečby, kedy sa pacientovi v skutočnosti nepodá liek, alebo nevykoná operácia, avšak pacient si myslí že áno. Fakt, že placebo funguje sa vedci snažili (a stále snažia) skúmať a dokázať, no pre nás v tomto momente nie je ani tak podstatné či tento efekt skutočne funguje, ale predovšetkým stojí v centre našej pozornosti otázka, či je to vhodný spôsob liečby, morálne akceptovateľné rozhodnutie lekára podať pacientovi „liek“, ktorý vlastne liekom nie je. Prv ako sa pokúsime rozobrať túto otázku, je z nášho pohľadu nutné povedať, že placebo je veľmi podceňované a vníma sa len ako obyčajná psychológia. No v rámci danej problematiky neexistuje „len“. Ide o akúsi záhadnú funkciu organizmu, kedy naša myseľ a psychika ovplyvňuje podstatným spôsobom telo. „Časť kúzla je asi v tom, že myseľ pod vplyvom placebo zmierni hladinu stresu, začne produkovať iné hormóny, aktivizuje imunitný systém“ (Ariely, 2009, s. 153-154). Vráťme sa teda k otázke vhodnosti jeho použitia. Myslíme si, že lekári chcú pacientovi pomôcť a nechcú sa stavať do pozície hráčov s našou psychikou. Avšak stáva sa, že sú občas nútení využiť takýto klamlivý efekt.¹⁵ Je to však v poriadku? Rozhodnutie lekára sa tu stavia do zložitej situácie, kedy si má vybrať medzi klamstvom alebo napr. zbytočným predlžovaním choroby. Samozrejme, že z morálneho hľadiska nemôžeme placebo chápať ako vhodné, no ak má pomôcť rovnako vitamín ako antibiotikum, prečo zaťažovať telo a ničiť imunitu? Problematika placebo efektu je omnoho zložitejšia ako sa zdá. So snahou o vysvetlenie jednej otázky sa nám vynárajú ďalšie a ďalšie. Tiež by bolo zaujímavé pozastaviť sa nad otázkou, či placebo, ak vôbec funguje, funguje na všetkých rovnako. My vidíme najväčšiu slabinu jeho využívania hlavne v neistote výsledkov, a teda v riziku ohrozenia života či zdravia pacienta, zároveň však pripúšťame jeho ohromnú silu. Postoje lekárov i pacientov vzhľadom k placebo sa zrejme líšia a rozhodnutie o jeho využití by sme mohli vnímať ako istú morálnu dilemu. Pokúšame sa totiž zamyslieť i nad tým, či je morálnejšie využiť efekt placebo (ktoré sa už v mnohých prípadoch ukázalo ako fungujúce, účinné) alebo

¹⁵ Uvažujeme, že pre niektorých pacientov je dôležité, aby im boli podané lieky, hoci by ich nepotrebovali. Totiž stáva sa, že keď k lekárovi prideme s vírusovým ochorením naordinuje nám aj antibiotiká, hoci tieto na víry neúčinkujú. Pacient spokojne odchádza a do týždňa sa vylieči. Alebo v opačnom prípade sa pacientovi podá obyčajný vitamín prezentovaný ako iný produkt a pacientovi sa následne uľaví.

uprednostniť skúšanie nových lekárskeho procedúr a metód (ktoré zase môžu mať rovnako negatívne dôsledky). Hoci sa tento psychologický účinok využíva nielen v oblasti liekov, ale aj v marketingu či v reklame, lekárske príklady sa nám zdajú najvhodnejšie. Momentálne je však ešte zrejme nad naše sily označiť placebo ako morálne či nemorálne, nakoľko v skúmaní tejto záhady sme ešte ako ľudstvo v začiatkoch a k jeho porozumeniu nás čaká ešte dlhá cesta. Pretože: „stále ešte vieme len málo o placebovom efekte, kedy pacienti reagujú ďaleko pozitívnejšie, než by sa podľa daného lekárskeho zásahu dalo očakávať“ (Damasio, 2000, s. 219). Zrejme si budeme musieť počkať na ďalší vývoj a výskumy, ktoré by nám pomohli vyriešiť tento problém. Keď sa ale v širšom ponímaní zamyslíme nad oblasťou lekárstva či etiky súvisiacej s touto sférou i okrajovo, mohli by sme uvažovať o aplikácii situačnej etiky. Fletcher (2009, s. 33) hovorí, že pokiaľ zastávame situačný prístup, vstupujeme do rozhodovania v každej situácii s vopred špecifikovanými, danými etickými maximami, avšak konkrétneho spoločenstva a jeho tradícií, ktoré rešpektujeme v zmysle pomoci pri riešení problémov, no rovnako tak sme ochotní nebrať na ne zreteľ, pokiaľ to nie je v našom záujme. To sa ale z nášho pohľadu týka ako bežných situácií, tak aj tých závažných a rozhodujúcich, ktoré často môžeme chápať ako krízy. Takýto zlom môže prísť znenazdajky, ale tiež môže byť produktom dlhého vývoja a rozvíjania, prehľbovania. J. Jankovský (2003, s.126-128) chápe krízu ako intenzívne precitňovanie človeka, že je všetko stratené. Následne prichádza zúfalstvo, ktorého bolesť je neznesiteľná a vyčerpávajúca, až sa postupne prehľbuje depresia, prechádzajúca do apatie. Vtedy je človek v beznádejnej situácii, a práve v takých momentoch je podľa nás jedinec náchylný rozhodovať sa urýchlene, nepremyslene a často svoje skutky následne môže i oľutovať. Hraničnú, existenciálnu krízu či núdzu pozorujeme tiež pri nevyliciteľných ochoreniach, kedy však podľa Nemčekovej (2004, s. 87) nemusí každý človek nájsť dost' síl, hoci riešenie sa ponúka od spomínaného zúfalstva, cez rezignáciu až po duchovnú sebaapremenu v utrpení. Podľa Frankla (1996, s. 19) má človek úžasnú a ako jedinú schopnosť a to premeniť práve takéto utrpenie na výkon. Reakcie a rozhodnutia v takýchto, ale i iných zložitých životných situáciách človek rieši aj v závislosti od názorových východísk. Môže ich byť mnoho, pričom človek si volí zvyčajne jedno, avšak musíme skonštatovať, že viaceré sú si dost' podobné. Názorný príklad uvádza vo svojej publikácii M. Munzarová (2005, s. 143-145) popisujúca odmietnutie transfúzie krvi informovaným súhlasom Svedkom Jehovovým. Tento 37 ročný ženatý muž s krvácaním zo žalúdočného vredu je pri vedomí a podpísal odmietnutie, pričom žiada inú formu liečby. Z etického hľadiska má každý chorý pacient právo

odmietnuť liečbu, avšak musí byť správne a kompletne informovaný o možných rizikách vychádzajúcich z tohto rozhodnutia. Tiež však nemôže byť kladená povinnosť na lekára podávať inú liečbu, pokiaľ nebude chcieť. Agnostická morálka tvrdí, že ak je pacient plne pri vedomí a informovaný, môže sa slobodne rozhodnúť.¹⁶ Ako sme naznačili, už len samotná lekárska oblasť a etika s tým súvisiaca je ohromne široká, pričom závisí od viacerých faktorov, určujúcich rozhodnutie a riešenie ako vhodné či vôbec. Podobne ako sme spomínali pri otázke placebo, i v rámci mnohých ďalších sfér sa otvára možnosť náhľadov viacerých strán (lekára, pacienta a jeho najbližších) kde treba zohľadniť viaceré faktory. Ak napríklad uvažujeme o ťažkej nevyliciteľnej chorobe (akou je trebárs rakovina a metastázy) u jedného z partnerov, okrem rôznych hľadísk pomáhajúcich alebo nasmerujúcich rozhodovanie je tiež významný vzťah a postoj najbližšej rodiny, ktorá môže chorobu spraviť neznesiteľnou, prípadne zmierniť bolesti a ťažobu na duši. Totiž si myslíme, že ak jeden z partnerov ochorie a ten druhý vidí zmysel a povinnosť mu pomôcť akýmikoľvek prostriedkami, môže sa dopustiť aj prípadných morálnych priestupkov (pri získavaní nevyhnutných finančných či iných prostriedkov), je tu citelná veľká obeta a nesmierna láska, ktorá v rámci a zmysle sľubu je prítomná v dobrom i v zlom a rozhodnutie pacienta bojovať je následne motivované tiež vdáčnosťou či túžbou zostať s milovanou osobou, rovnako tak ako rozhodnutie najbližšieho príbuzného spraviť všetko pre pomoc blížnemu. No nie vždy je situácia ideálna a často sa jedinec nevyrovná s chorobou svojho partnera či inej blízkej osoby a koná z nášho pohľadu iracionálne, keď nevidí zmysel a podstatu boja, ale radšej sa vzdá a odíde. Jeho rozhodnutie tak nezostáva len v horizonte nekonania, ale tiež porušuje mravnú, morálnu požiadavku pomoci blížnemu či dokonca ničí hodnotu sviatosti manželskej. Je to neľahká situácia, ktorá prechádza až do morálnej krízy, kedy je miera morálneho tlaku pre niekoho neznesiteľná, pre iného zas samozrejماً a povzbudzujúca k ďalšiemu konaniu, k výkonu.

3.3.1 Vzťah hodnoteného a hodnotiaceho

Medzi každým subjektom a objektom hodnotenia je určitý vzťah, či už významnejší alebo menej podstatný, no každopádne „je potrebné sa k niektorým hodnotám hlásiť“. A to

¹⁶ Chceli by sme ešte upozorniť aj na hľadiská morálky jednotlivých náboženstiev aspoň v stručnosti, kde katolicizmus vyžaduje informovaný súhlas a konanie je povolené len po autorizácii. Lekár sa tak zaväzuje k uchýleniu sa k alternatívnej metóde. Protestanti tvrdia, že vedomé a jasné odmietnutie nesprie je ignorované. Judaizmus prísne zakazuje požívanie krvi, avšak len ústami, preto transfúzie povoľuje, no je pre nich ťažké príklad posúdiť keď sami nie sú svedkami Jehovovými. Islam odmieta existenciu svedkov Jehovových a preto je len ťažké ohodnotiť tento prípad. A napokon Buddhismus káže rešpektovať rozhodnutie dospelého človeka pri vedomí. (Munzarová, 2005, s. 144-145). Týmto sme chceli poukázať na veľké množstvo rozličných náhľadov pričom nie je vždy jednoduché vysloviť súd nad rozhodnutím a konaním a následne i rešpektovaním tohto uváženia.

znamená jasne sa vysloviť, v čo verím, čo je dobré a čo zlé“ (Zimbardo,2006, s 10). Je teda potrebné uvedomiť si ich priamu súvislosť a vzájomné podmienenie. Avšak, musíme sa zamyslieť nad tým, kto vlastne môže figurovať v rámci našich úvah ako hodnotiaci subjekt. Z nášho pohľadu ide o takú individualitu, ktorá dokáže uvažovať v morálnych a etických súvislostiach, hoci nie je nevyhnutné aby v ich medziach i konala, čo znamená, že i nemorálny človek schopný uvedomiť si význam a dôsledky svojich skutkov či výrokov môže byť a aj je hodnotiacim subjektom. Gluchman (1997, s. 27) nás dopĺňa tvrdením, že individuálnym mravným subjektom sa rozumie každý jednotlivец, ktorý má schopnosť rozoznať a pochopiť mravné normy a hodnoty, ktoré sú ale platné a fungujúce v určitej sociálnej komunite, ktorej je členom. Z toho vyplýva, že nie každá ľudská bytosť môže byť mravným subjektom, rovnako ako nejde vždy len o mravného človeka. V rámci toho uvažujeme opäť o význame prepojenia morálnych noriem a hodnôt, pričom jedna bez druhej sú len v obmedzenej polohe, prostoduchom význame. Každý z nás ale robí isté morálne sudy, prípadne povinnosti, kde významnú úlohu zohrávajú práve vzťahy medzi subjektom a morálkou. „Tematizovaním povahy deontickej roviny v pojmoch dôvodov činov odkazuje na komplementárnu povahu hodnôt a morálnych noriem a ukazuje, že teória morálky je nekompletná bez teórie hodnôt“ (Palovičová, 2010, s. 572). Keď však premýšľame o vzájomných vzťahoch ovplyvňujúcich následné rozhodovacie procesy zároveň zvažujeme aj otázku cieľov, ktoré v podstate dávajú hodnotu procesu ich dosahovania. Na druhej strane zas stoja hodnoty, ktoré vlastne určujú voľbu cieľov, a tak táto závislosť nemôže byť popretá. No opäť musíme podotknúť, že takáto reciprocita ale vyžaduje od subjektu hodnotenia i faktor zodpovednosti a orientáciu na hodnoty, normy, morálku. „Tým, že sa človek rozhodne pre určitý cieľ, berie na seba určitú zodpovednosť (responsibility) za toto rozhodnutie. Aby došiel až k cieľu, ktorý si vytýči, musí jednať vytrvale, konzistentne a zotrvať na ceste, ktorú si určil. Pokiaľ hovoríme o smerovaní nášho jednania a žitia, hovoríme tým zároveň i o našej zodpovednosti, ktorú berieme na seba, keď sa rozhodne pre cestu k hodnotnému, zmysluplnému cieľu“ (Křivohlavý,2006, s.40). Zodpovednosť sa však z nášho pohľadu v súčasnej dobe vytráca, a pri akte konania, rozhodovania ju nevnímame ako podstatnú (ak ju vôbec vnímame), prípadne predstavuje takú záťaž, že (ako sme uviedli v predošlej podkapitole) nás prinúti mlčať i pri závažných situáciách. Ako ľudia sme ovplyvňovaní množstvom rozličných podnetov, no musíme si zároveň uvedomovať našu záštitu, záruku etického prístupu. Ako uvádza aj Diatka (2005, s. 90-91) správanie ľudí je orientované množstvom rôznych činiteľov, počnúc úrovňou poznania, ako tiež úrovňou uspokojenia potrieb, ktoré poznáme, či názormi a záujmami

osvojujúce si človekom, a ktoré môžu tiež tvoriť tlak panujúcej mienky či reklamy. Aj keď sa pod mnoho vecí, ktoré človek robí, podpisujú aj nekontrolovateľné, prípadne nevedomované okolnosti, stále je zodpovedný za to, čo aj prostredníctvom vplyvu od neho nezávislých motivačných faktorov urobí. Zároveň dodáva, a my s ním musíme len súhlasiť, že pri dopustení sa chyby je zložitost' situácie a následná neschopnosť alebo nevedomosť orientácie v nej poľahčujúcou okolnosťou, ktorú morálne sudy či postoje berú do úvahy, podobne ako aj pozitívnu motiváciu. Na druhej strane musíme skonštatovať, že hoci sa niekedy vyhybame zodpovednosti, je dôležité že ako ľudstvo si túto morálnu zodpovednosť zvyčajne uvedomujeme. Gluchman (1996, s. 27) sa k týmto otázkam vyjadril takto: „Zastávam názor, že je dôležitejšie a potrebné formulovať princíp mravnej zodpovednosti a jeho uvedomovanie si ako súčasť nášho rozhodovania a konania, než všeobecné konštatovania o mravnej kríze ľudstva“. Niekedy sa ale môžeme rozhodovať i na základe akéhosi zvyku, čo subjekt považuje za určitý model morálneho uvažovania, ktorý spoločnosť akceptuje. Nie vždy nás ale uspokojí akési prijímanie rozhodnutí zo zvyku, ale práve naopak, pokúšame sa dostať nad naše možnosti. „Život svojím rozsahom – časové rozpätie, ale ani obsahom – biologický a sociálny proces, nám nepostačuje, chceme viac, chceme prekročiť bariéry biologického i sociálneho a do toho sme vtiahli aj prírodu, nejde iba o zdroje, ale aj o samotný proces obnoviteľnosti života a jeho zachovanie. Život sa napriek tomu stáva banálnejším, banálnejšia je i smrť, tá prichádza náhle, nečakane, tušíme ju, pozeráme často unavení monotónnym rytmom každodennosti na smrť druhých, správame sa niekedy ako by nejestvovala“ (Diatka, 2001, s. 9). Bežné žitie na nás ako ľudí neprestajne kladie nové a nové požiadavky na rozhodovanie, či už menšie alebo väčšie, no my nemôžeme pripustiť úpadok našej existencie len z dôvodu jej jednoduchšieho prijatia. Hoci sa stretávame so zložitými úlohami či situáciami, podľa Čápa a Dytrycha (1968, s. 25) nie sú v princípe ničím nežiaducim, životu nepriateľským. Práve naopak, dokážu zmobilizovať organizmus a podnietiť človeka k učeniu, hľadaniu nových možností, ciest, vedú ho k vyšším výkonom v rôznych oblastiach a podporujú rozvoj jeho osobnosti. Podľa autorov (s. 52) má obzvlášť významnú úlohu prežitie náročných životných situácií v rannom detstve, pričom tieto určujú vývoj osobnosti a tým aj následné reagovanie na podobne významné situácie v dospelosti. Hoci autori vyslovili túto myšlienku už veľmi dávno, a mohla by sa zdať preto ako zastaraná a nepotrebná či irelevantná, my v nej vidíme a pozorujeme veľkú pravdu, mnohými nezachytenú či len zvolna obsiahnutú. Uvažujeme, že nie je v ľudských silách vyhnúť sa náročným situáciám, v súčasnosti sú skôr každodennou súčasťou nášho

bytia. No môžu mať obrovskú silu „nakopnúť“ náš organizmus k vyšším výkonom, pričom; čo sa týka rozhodovania čím viac, respektíve častejšie sa nachádzame v podobnej situácii, tým lepšie ju dokážeme zvládať a rozhodnutia majú preto menej negatívnych či priam katastrofálnych dôsledkov. Problém vidíme v zmene spoločnosti, ktorá so sebou priniesla obrovské množstvo vypätých polôh, či celkového stavu a zároveň v nedoceňovaní vlastného života jednotlivcami nevedomujúcimi si hodnotu svojho bytia. „Jedna z ťažkostí procesu zmeny v modernom svete spočíva v tom, že sme si tohto prerušenia toku našej existencie prestali ceniť. Prázdnota pre nás predstavuje len absenciu niečoho“ (Bridges, 2004, s. 90). Túto takzvanú prázdnotu chápeme ako akýsi prechod, preklenie z niečoho starého, pôvodného, do čohosi novšieho, nepoznaného. Napríklad keď ukončíme štúdium a pred tým ako začíname pracovať, nachádzame sa v akejsi sfére medzi realitami. Pôvodná rola, poloha, identita sa vytráca, končí, nastáva životná zmena, zložitú životnú rozhodnutie (či pokračovať na vyššom stupni vzdelávania, alebo si hľadať prácu, aká robota by to vlastne mala byť a podobne). Myslíme si, že takéto i podobné rozhodnutia ovplyvňujú aj normy v danej spoločnosti, prípadne hodnoty uznávané jedincom, ktoré vo vysokej miere určujú ďalšie smerovanie. Opäť sa nám však vynára nejasná pozícia súčasných hodnôt, ktoré sa nám zdajú akosi obrátené naruby, pričom je nejasne špecifikovaná i hierarchia pôsobiaca zmätočne, kde v mysliach figurujú tradičné morálne hodnoty na najvyšších priečkach, avšak reálne fungovanie tomu nenasvedčuje. „Tentokrát už ľudom nepomôže žiadna chytrnosť, žiadna ešte dômyselnejšia rekombinácia súčasných spoločenských štruktúr ani výmena vládnucej strany... Nevyhnutná je revolúcia srdca! Ľudia budú musieť vrátiť cnostiam ich staré miesta, ktoré im prináležia“ (Páleš, 2005, s. 16). Myslíme si ale, že nemôžeme stagnovať na mieste a nepozerať dopredu, neustále sa len odvolávať a podopierať tradičnými hodnotami, no je nutné prispôbovať sa dobe v medziach uvažovania rozumu i srdca. Súčasné ľudstvo je nadmieru inteligentné a zároveň také hlúpe. Ako vtipne okomentoval G. K. Chesterton (1993, s. 16), bláznom už nie je ten, kto stratil rozum, ale práve taký človek, ktorý stratil všetko okrem rozumu. Svet, v ktorom blázon žije sa nám môže javiť nelogický, no práve naopak, je až prekvapivo rozumný a uzavretý, dostatočne zdôvodnený, ibaže je v určitom zmysle ochudobnený, sploštený, zúžený len na niekoľko dimenzií. Preto musíme dať pozor, aby náš svet celkom v tomto zmysle nevymizol.

3.3.2 Osobnosť hodnotiaceho v rovine morálneho rozhodovania

Ako ľudia sme špecifický druh so schopnosťou nie len myslieť rozumom ale tiež srdcom, čo nás dokonale odlišuje najmä od umelej inteligencie, počítačov a rozličných

robotov či androidov ovládajúcich náš dnešný svet. Človek jestvuje a funguje vo vesmíre ako nefalšovaný autentický úkaz, zjav, jedinečná osobnosť, no súčasná spoločnosť, svet definuje jedinca len ako objekt medzi ďalšími objektmi. Podobne sa vyjadruje aj Klimeková (2002, s. 276) keď chápe človeka v rámci sveta v dvojjedinej úlohe, ktorá vyjadruje dva póly, rozmery bytia človeka, a to len ako súčasť sveta a ako autentického fenoménu tohto sveta. My budeme vnímať človeka z druhého pohľadu ako nefalšovanú individualitu, uvažujúcu racionálne a zároveň kreatívne¹⁷, čo ale taktiež môže spôsobiť nemalé starosti. Nakoľko je naše bytie jedinečné a každý jedinec je samostatnou osobnosťou, naša kreativita nám život uľahčuje a rovnako tak aj vytvára neustále nové podnety pre riešenie. „Faktom ale zostáva, že v žiadnom dejinnom období nebol človek sám pre seba takým problémom, akým je v súčasnosti, keď o sebe nazhromaždil neporovnateľne viac poznatkov než kedykoľvek predtým. Zároveň ale dnes vie o tom, kým a čím je podstatne menej než v minulosti“ (Klimeková, 2002, s. 275). I my si uvedomujeme neustále napredovanie vedy a techniky a rozvoj našej vzdelanostnej úrovne a celkovej štruktúry, no taktiež badáme len malé sebauvedomovanie si a pochopenie okolitého sveta. Ľudia si celkom nepripúšťajú či neuvedomujú, že stále sú to oni, ktorí konajú a rozhodujú i v rámci morálnej sféry, nakoľko „...bez mravného subjektu by nebolo možné žiadne konanie a neboli by možné ani žiadne dôsledky. Skúmať mravný subjekt teda znamená skúmať a snažiť sa pochopiť predpoklady konania mravného subjektu“ (Gluchman, 1997, s. 32). Na to všetko ale dnešný človek už nemá čas. Myslíme si, že žijeme v príliš uponáhľanom svete a nevšímame si a nedbáme nie len na vlastné hodnoty, ale ani na rodinu či osobný oddych, hlavným hýbateľom sa stáva práca, peniaze, hmotné zabezpečenie, čím sa potvrdzuje premena hodnôt spomínaná v predošlých riadkoch. Ešte sa neodvážime túto zmenu hodnotiť ako definitívne dobrú alebo zlú, no vidíme, evidujeme postupný úpadok. S tým však tiež súvisí aj aspekt zla, respektíve nemorálneho správania, konania ako bežnej súčasť našich životov. Z určitého hľadiska sa tieto kategórie chápajú aj ako pozitívum, ktoré nám pomáha vôbec dobro spoznávať a spoznať, prípadne ako nevyhnutný doplnok, bez ktorého by samotné dobro ani neexistovalo. Niektorí autori dokonca hovoria o zle ako o hybnej sile, pričom: „Keď sa zamýšľame nad morálkou, musíme si ujasniť, do akej miery je súčasťou morálky aj nemorálnosť, či zlo. Zastávam

¹⁷ V rámci tejto problematiky sa zaujímavo vyjadril aj Páleš (2005, s. 15), ktorý porovnáva človeka a umelú inteligenciu a stavia kreativitu nad racionálnosť, respektíve srdce nad rozum, pričom ponúka na ilustráciu príklad hodínok, kde jedny stoja a druhé idú o 5 minút dopredu. Počítač by vybral hodiny, ktoré nejdú vôbec, nakoľko ukazujú presný čas aspoň dvakrát denne (zatiaľ čo tie druhé nikdy); avšak človek si spravidla vyberie druhé hodinky od ktorých bude odpočítavať 5 minút. Odpoveď počítača je síce logická no človek uvažuje kreatívne.

názor, že zlo je takou istou súčasťou ľudského života ako aj dobro. V určitom zmysle, možno až príliš silnom, bolo by možné konštatovať, že zlo je čiastočne aj hybnou silou morálneho vývoja ľudskej spoločnosti“ – netreba ale konať zlo aby sme pochopili dobro ... to by bolo dosť zvrátené (Gluchman, 1997, s. 35). Myslíme si však, že takéto či onaké zmýšľanie je podmienené i osobnosťou jednotlivca, kedy jeden je skutočný dobrák od srdca, zatiaľ čo iného zvrátenosť nás udivuje. Na osobnosť samozrejme pôsobia aj vonkajšie vplyvy ako výchova, kultúra či úroveň inteligencie, ktoré sa ale prejavujú postupne, meniac sa v priebehu rokov, vývinu. I keď tu vidíme dôležitú podmienenosť, nemôžeme celú problematiku hodiť na plecía osobnostných dispozícií. Teda môžeme tvrdiť, že je „prežívanie a správanie mnohonásobne určené. Preto sa nedá očakávať jednoznačný vzťah medzi prítomnosťou určitej vlastnosti a výskytom určitého správania, ale len čiastočný... Miera danej osobnostnej vlastnosti rozhoduje o súdržnosti alebo nesúdržnosti jej prejavu v rôzne naliehavých situáciách rovnakého druhu“ (Balcar, 1983, s. 51). Hoci je tento vzťah teda nepopierateľný, v dnešnej modernej ére masovokomunikačných prostriedkov, i tieto majú svoj význam a vplyv nielen pri rozhodovaní ale tiež určujú hodnoty jedinca, pričom si myslíme, že zvláštnu úlohu tu zohrávajú aj konkrétne sledované formáty. Podobne to vidia aj Seilerová a Seiler (2008, s. 73) keď si myslia, že hodnotová komunikácia je v súčasnosti subjektmi masovej komunikácie až natoľko účinná, že by sa dala konštatovať čoraz väčšia determinácia hraníc, obzorov obrazu reality spoločnosti, a to práve prostriedkami masovej komunikácie. Avšak ako tu už mnohokrát bolo spomenuté musíme vziať do úvahy, že každý z nás je jedinečnou individualitou, ktorá sa môže rozhodovať inak nielen v porovnaní s ďalšími jedincami ale aj v priebehu vlastného prechodu jednotlivými stupňami vývinu, a to i morálneho. Tejto problematike sa venoval Kohlberg, pričom prostredníctvom sledovania a skúmania morálnych dilem sformuloval tri stupne, respektíve úrovne morálneho vývinu¹⁸. Ruisel (2008, s. 111) tvrdí, že platnosť Kohlbergovej teórie je viac-menej univerzálna, pričom sa prejavuje v rozličných kultúrach. Rozdiel sa však prejavuje práve v individuálnych odlišnostiach jednotlivcov, kedy jedno dieťa môže prejsť všetkými stupňami oveľa skôr a rýchlejšie než druhé. S celou problematikou však súvisí taktiež

¹⁸ Kohlberg sformuloval tri úrovne morálky, kde každá obsahuje dva stupne. Prvá úroveň predkonvenčnej morálky (správnosť a nesprávnosť konania je určená odmenami a trestami), pričom prvý stupeň sa orientuje na trest (nekradnúť, lebo príde trest) a druhý stupeň sa zameriava na odmenu (ja pomôžem tebe, ty pomôžeš mne). Druhá úroveň konvenčnej morálky (dôležitejšie sú potreby druhých), kedy na treťom stupni ide o správanie sa v súlade s ostatnými a pri štvrtom už jedinec verí, že je potrebné a dôležité držať sa pravidiel. Tretia úroveň postkonvenčnej morálky, nazývajúcej sa aj principiálna, už využíva abstraktné úvahy o spravodlivosti. Tu piaty stupeň rozlišuje morálne a právne schvaľované konanie a napokon na šiestom stupni si jedinec rozvíja vlastné princípy svedomia. (In: Ruisel, 2008, s. 110-111)

kognitívny štýl, ktorý využívame práve pri rozhodovaní o rozličných veciach. Kognitívny štýl je podľa M. Čakrta (2006, s. 72) tvorený psychickými funkciami, ktoré sa podieľajú ako na získavaní informácií, tak aj ich spracovaním. Kombinácia rozličných tendencií (i v rámci systému MBTI¹⁹) má následne vplyv na proces rozhodovania. Avšak hoci existuje neuveriteľné množstvo najrozličnejších typológií, delení a spôsobov členenia jedincov do určitých druhov rozhodovania, myslíme si, že sa im nemôžeme slepo oddať a vnímať sa cez to-ktoré delenie. Nakoľko podľa nás síce môžeme mať tendencie správať sa a rozhodovať podľa osobnostných štruktúr či charakteru, vždy sa ale nájdú ďalšie a ďalšie vplyvy (či už vonkajšie alebo vnútorné), ktoré nám vyvrátia striktné kategorizovanie, či ukážu odvrátenú stránku našej osobnosti. A to všetko sa nedá zachytiť a zovšeobecniť. „Nič také ako jednoliata ľudská povaha neexistuje. Skôr je každý z nás zlepený z niekoľkých jedincov, ktorí sa môžu líšiť ako deň a noc. A doktor Jekyll pritom len ťažko odhadne, akú silu môže pán Hyde mať“ (Ariely, 2009, s. 92). Autor chcel týmto prirovnaním naznačiť, že je pre nás dôležité poznanie a pochopenie, že v emocionálne vypätých situáciách (akými môže byť napríklad sexuálne vzrušenie) sa budeme rozhodovať inak, a zvyčajne horšie, čo mu potvrdili aj výsledky prieskumu, pričom nás zaujímajú predovšetkým otázky morálneho charakteru (viď. Príloha 3). Je preto z nášho pohľadu vhodné aby sme dôležité rozhodnutia riešili najmä v stave pokoja a pokiaľ to umožnené nie je, nutne treba počítať s obmedzeným a menej morálnym rozhodnutím. Nad otázkou zmyslu a riadenia jednania sa zamýšľali aj Klouzes a Posner (2003, s. 152), keď sa percipientov pýtali na hodnoty, ktoré dávajú ich každodennému životu zmysel, ktoré ich podporujú, motivujú a nabádajú ku konaniu. Avšak ich vlastné zistenia ďalej neskúmajú, len opisujú konkrétne prípady, čo je podľa nás nevýhodou, nakoľko metóda ponúka i ďalšie možnosti skúmania čo ale kazuistika nevyužíva. Nimi použitú metódu „Credo Mem“ spomína i J. Křivohlavý (2006, s. 65-66), ktorý opisuje vedenie opytovaných osôb k zamysleniu nad prioritami zakorenenými v ich živote a nad princípmi, ktoré ich podnecujú. Mohli by sme pokračovať množstvom rozličných úvah a teórií, najrozličnejšími typológiami, avšak uvažujeme, že nateraz bude dostatočné i konštatovanie rôznorodosti osobností, pričom i samotný konkrétny jedinec má v sebe dokonca niekoľko

¹⁹ MBTI (Myers-Briggs Type Indicator) je indikátor osobnostných typov vytvorený I. Meyersovou a K. Briggsovou, pričom vychádza z tradície C. G. Junga. Základnými dimenziami sú extravertzia- intravertzia (E- I); myslenie- cítenie (T- F); intuícia- zmysly (N- S); usudzovanie- vnímanie (J- P). Ich kombináciou vzniká šestnásť osobnostných typov, ktoré majú rozličný (okrem iného) štýl rozhodovania. (In: The Myers & Briggs Foundation: MBTI Basics)

rozličných osobností, ktoré sa vo väčšej či menšej miere prejavujú vzhľadom na situácie, kontexty či psychické rozpoloženie.

3.3.3 Otázka zodpovednosti a svedomia osobnosti

Naše predošlé riadky týkajúce sa rozhodovania už v náznakoch spomínali problematiku zodpovednosti a svedomia, no je potrebné upozorniť na ne, pretože i oni sú našimi vnútornými pohnútkami a riadia či určujú smerovanie rozhodnutia, zameranie, jednanie. Je isté, že vnútorný svet človeka predstavuje zložitú oblasť, ktorú sa pokúšajú už mnoho rokov preskúmať mnohí vedci, odborníci, no pohnútky i svedomie je stále akosi nevyspytateľné. Hoci niekto môže tvrdiť, že rozhodovanie je čiastočne i nevedomý proces, ani to nás však nezbavuje zodpovednosti zaň. Popper (2009, s. 643) a niektorí iní autori uvádzajú, že aj keď sa mozog niekedy rozhodne skôr ako si sami uvedomíme, že treba spraviť nejaké to rozhodnutie, no ani to nás nezbavuje zodpovednosti, nakoľko tá je sociálne konštruovaným pravidlom, ktoré existuje iba v kontexte ľudskej interakcie, pretože morálna hodnota nemá mozgový korelát, a teda zodpovednosť sa pripisuje ľuďom a nie mozgom. „Dnes je potrebné, aby človek rozvíjal svoj život slobodne a zároveň zodpovedne, aby si bol vedomý zaobchádzania s vlastným poznaním a dôsledkov svojho praktického konania“ (Tolnaiová, 2002, s. 281). Myslíme si, že naša vôľa, motiváciu ku konaniu silne vplyva na rozhodovanie, konanie, no obávame sa ďalšieho vývoja kedy mladá generácia posúva hranice spytovania si svedomia a zodpovednosť sa stáva len akýmsi označením, pojmom bez emocionálneho podfarbenia. Je síce moderné hovoriť o (spoločenskej) zodpovednosti firiem, no osobná zodpovednosť je pre jednotlivca príliš riskantná, a preto nežiaduca, i keď my vidíme silu práve v individualitách osôb či priam osobností, ktoré svoje záruky posúvajú až do verejnej sféry celospoločenskej zodpovednosti, kde taktiež svedomie hrá podstatnú úlohu. Ako uvádza tiež Hrehová (2005, s. 126) aj napriek faktu, že naše dispozície, ktoré sú vrodené nie sú dobrovoľné, tak naše skutky a správanie je závislé od vôle, a preto sme za ne zodpovední. Rozumný človek sa preto musí správať umiernené ako voči sebe, tak aj voči iným. Cnosť nám síce môže riadiť výber, no naše rozhodnutia sú napokon i tak vždy slobodné. „Slobodné rozhodovanie vychádza zo súdenia a hodnotenia veci praktickým rozumom a je voľbou, ktorú uskutočňuje vôľa v rámci svojho zámeru“ (Akvinský, 2010, s. 52). Autor ďalej uvádza (s. 53, 193), že rozdiel medzi súdom svedomia a rozhodovania sa chápe v tom, že súd svedomia vychádza z poznania, zatiaľ čo súd slobodného rozhodnutia spočíva v priamej aplikácii poznania na žiadosť vyvolanú, takže je v podstate súdom voľby. Z nášho pohľadu nie je potrebné vytvárať ďalšie argumentácie pre potrebu, nutnosť zodpovednosti za

konanie, nakoľko každé slobodné rozhodnutie ho zahrňovať musí a aspekt svedomia je nevyhnutnou súčasťou tejto problematiky. Dôležitú úlohu v dnešnej dobe vidíme skôr a predovšetkým v upozorňovaní a preberaní zodpovednosti za vlastné konanie a správanie, za každú realizovanú voľbu medzi alternatívami, čoho sa však dnešný svet stráni a energia je vydávaná viac do hľadania možností, ktoré by vlastnej zodpovednosti mohli, pomohli zbaviť. Aj keď nie každé rozhodnutie musí alebo môže byť hodnotené mravnými kategóriami, a i vtedy pokiaľ nemôžeme o rozhodnutí povedať a uvažovať v medziach morálnej vhodnosti či nevhodnosti, pokiaľ je isté konanie, jednanie či samotné rozhodnutie mravné, predpokladáme určujúcu úlohu mravného presvedčenia jedinca, a tak isto charakter osobnosti konajúceho spomínaný v predošlej podkapitole. Vacek (2000, s. 55) nás dopĺňa tvrdením, že mravné presvedčenie je tvorené mravným vedomím a mravným cítením, ktoré v spojení s charakterovými a vôľovými vlastnosťami a tiež situačnými premennými vytvárajú konkrétnu podobu mravného jednania. Všetky spomenuté premenné (s výnimkou situačného kontextu) považuje autor za mravné kvality osobnosti. Zodpovednosť je potom súčasťou mravného cítenia ktoré je „formované svedomím, zmyslom pre povinnosť a z neho vyplývajúcou zodpovednosťou, sebaúctou, empatiou, preferenciou dobra, sebakontrolou a skromnosťou“ (Ondrčková, 2010, s. 59). Čo sa týka situačnej etiky, tá „sa zaujíma o svedomie (morálne uvedomenie) ako o funkciu, nie ako o prirodzený habitus. Svedomie berie do úvahy len vtedy, pokiaľ je činné a rozhoduje“ (Fletcher, 2009, s. 67). Pociťujeme tu ale istý paradox (no možno je to len náš subjektívny pocit), keď na jednej strane vyžadujeme od jedincov zodpovednosť za správanie a svedomie chápeme ako jeden z pohnútok i sudcov zároveň, zatiaľ čo na druhej strane odmietame jeho pôsobenie, samotnú jeho vlastnú zodpovednosť, jeho podstatu v prípade, že nie je činné. Ako ale dokážeme túto zvláštnosť nečinnosti vlastného svedomia? A môže nás to následne ospravedlniť za naše skutky? Nemyslíme si. Pokiaľ nebudeme priamo konfrontovaní s jasným dôkazom nefunkčnosti svedomia u zdravých ľudí, len ťažko sa my osobne stotožníme s danou myšlienkou. Jednanie a rozhodovanie ale musí byť nejakým motivované a hoci sa v posledných rokoch (ako sa uvádza aj na stránke informačného centra pre štúdium a výskum psychológie morálky, Ráczová, B.) oživilo aj pokusy a snahy o preskúmanie vplyvu noriem na reguláciu správania, konanie jedinca v sociálnych situáciách, teda tiež pri životných rozhodnutiach, nedá sa pochybovať, že s motiváciou ľudského jednania súvisia i procesy internalizácie externých noriem. „Konceptia zvnútorňovania v podstate vysvetľuje, ako sa človek stáva pánom svojho vlastného konania, a to prostredníctvom prijatia vonkajších pravidiel spoločnosti za vlastné, pričom

následne jedinec podľa nich riadi svoje správanie“ (Ráczová, Babinčák, 2009, s. 104). Rozhodujeme sa sami, no musíme za svoje voľby nieť zodpovednosť z nich vyplývajúcu, kde svedomie by malo byť istým regulátorom pomáhajúcim orientovať sa v zmätku sveta, prikláňajúc sa a orientujúc k mravnému, spoločensky prijateľnému správaniu či konaniu. V tomto momente sa ešte na chvíľu vrátíme k otázke ohľadne zdravia, kedy môžu byť morálne dilemy ešte zložitejšie a bolestivejšie je aj rozhodovanie v ich rámci. Spomíname to z dôvodu, že práve v situáciách keď sa rozhodujeme dať povolenie či vysloviť nesúhlas na vykonanie istej operácie, či iného lekárskeho zákroku, sme často postavení pred súdy vlastného svedomia a naša zodpovednosť sa nám zdá byť ešte viac skľučujúca a deprimujúca. V tejto oblasti tiež robila výskum, respektíve štúdiu Sheena Iyengar (2010) kde viedla rozhovory s rodičmi z dvoch krajín (Amerika a Francúzsko), ktorí utrpeli tragédiu, keď museli spraviť rozhodnutie a svoje predčasne narodené dieťa nechať odpojiť od prístrojov (a teda nechať ho umrieť) alebo ho mohli nechať na prístrojoch, avšak i tak by mohlo zomrieť, a i v prípade že by sa to nestalo, nikdy by nebola nádej na chôdzu, rozprávanie či akékoľvek reakcie, nakoľko by dieťa zostalo v trvalom stave vegetácie. Všetky tieto bábätká boli odpojené od prístrojov avšak markantný rozdiel bol v tom, že v Amerike bolo konečné rozhodnutie na rodičoch, zatiaľ čo vo Francúzsku rozhodli doktori, či a kedy bude odpojená podpora života, a teda prebrali zodpovednosť a rozhodnutie si zobrali na vlastné svedomie. Práve tento fakt mal následne významný vplyv na vysporiadanie sa so stratou svojho blízkeho, kedy americkí rodičia neboli i po dlhšom čase v stave ovládať negatívne emócie (prejavila sa i klinická depresia) v porovnaní s tými francúzskymi, ktorí skôr hovorili o novom, rozdielnom pohľade na život.²⁰

3.4 Vplyv noriem na rozhodovanie

Ako sme sa pokúsili ukázať, vplyv noriem, ako aj všetkých ostatných kategórií s tým súvisiacich je nepopierateľný, pričom siaha, mieri na rozhodovanie, a to nie len v bežných, každodenných situáciách, ale najmä v tých závažných, podstatných, dôležitých. Táto problematika však nie je jednoduchá a zahŕňa priam neuveriteľné množstvo najrozličnejších oblastí záujmu, podstatných pre ďalšie rozvíjanie a sledovanie otázok témy sa týkajúcich. Možno sa to bude zdať podivné, no na morálne rozhodnutia vrhajú svetlo a vysvetlenia prípady psychicky narušených ľudí. Týmto sa venoval aj Jonah Lehrer (2010, s. 193-197) a poukázal na fakt, že ak chceme sledovať morálne rozhodnutia

²⁰ Tento prípad a prepis vystúpenia vkladáme v kompletnom znení do Prílohy 4.

bežných ľudí, je dôležité poznanie rozhodovania a zároveň vnímania pocitu viny u psychopátov.²¹ Tí majú totiž narušený emočný mozog, čo je práve také nebezpečné, nakoľko sú to inak inteligentní a šikovní ľudia. Ublížiť niekomu pre nich znamená len zabezpečenie si toho, čo chcú. Je to vlastne uspokojovanie potrieb logickou cestou, avšak bez využitia emócií. A práve rozhodnutia v oblasti morálky skúma neuroveda, ktorá dokazuje, že tieto nie sú podložené racionálne. Aj Haidt (2010, s. 803) uvádza, že ľudia s poškodeným prefrontálnym kortexom, kôrou (VMPFC) strácajú schopnosť integrovať emócie do ich súdov a rozhodnutí. Stále sa ale vykonávajú testy mravných úvah, nakoľko sú im morálne normy ich spoločnosti známe. Ale keďže sa akoby „oslobodili“ od nadobúdania pocitov, nestanú sa etickými a nebudú schopní aplikovať princípy objektívne. Nakoľko sú zbavení intuitívneho pocitu správnosti, nemôžu rozhodnúť akou cestou ísť, ale skončia pri robení nesprávnych rozhodnutí prípadne nevykonajú žiadne rozhodnutie. Pokiaľ ale sú, podľa Greenea (2002, s. 163), na druhej strane, morálne súdy a správanie primárne emocionálnou reakciou, môžeme predpokladať zníženú emočnú kapacitu (príslušného druhu) k vystaveniu najnemorálnejšieho správania. Kým nemôže byť žiadna pochybnosť, že normálny zdravý morálny život je formovaný ako rozumom, tak aj citom, štúdium spoločnosti najviac vzdoruje morálnym previnilcom, poukazujúc na veľmi jednoznačnú odpoveď. Pre ďalšie chápanie našich rozhodnutí bude preto veľmi dôležitý postupný a neustály výskum či sledovanie množstva rôznych prípadov, ktoré by pomohli pochopiť čo sa deje nie len v našom mozgu ale práve v rámci, oblasti emócií, intuície. Veľmi zaujímavé je z nášho pohľadu i to, že dokážeme rozhodovať či vyslovovať súdy o nejakom konaní vzhľadom k normám a uznávaným hodnotám, no už zložitejšie (ak vôbec možné) je pre nás ich zdôvodňovanie. O danej zvláštnosti uvažoval i Haidt (2001, s. 814) na prípade súrodencov²², kedy väčšina ľudí vnímala ich správanie ako zlé, nevhodné a nemorálne, no ich zdôvodnenie bolo neurčité a odpovedali, že nevedia, a nie sú schopní to vysvetliť ale jednoducho vedia, že to je zlé. Spočiatku sa na vysvetlenie morálnych úsudkov využíval racionálny model (vid'. Príloha 6), ktorý ako píše Haidt (2001, s.814-

²¹ Lehrer opisuje príbeh muža, ktorý už v detstve trpel psychickou poruchou, no tak dokonale dokázal splynúť s prostredím a pretvarovať sa, že v dospelosti bol uznávaný a obľúbený v susedstve, na celom predmestí. Až keď bol zápach hniúcich tiel pod jeho domom neznesiteľný, zistilo sa, že muž je vrah tridsiatich troch chlapcov. „Ale kedykoľvek Gacy zabil nejakého chlapca, spravil rozhodnutie. Vedome porušoval jeden z najstarších mravných zákonov: *Nezabiješ!* A cez to všetko Gacy necítil žiadnu ľútosť; jeho svedomie bolo čisté a spal ako Jezuliatko“ (Lehrer, 2010, s. 194).

²² Julie a Mark sú súrodenci. Na spoločnej ceste po Francúzsku sa rozhodli, že by mohlo byť zaujímavé a zábavné vyskúšať spoločný pohlavný styk. Julie brala antikoncepčné tabletky a Mark použil kondóm, pre väčšiu ochranu. Obaja si milovanie užili no rozhodli sa, že už to nespravlia. Zostane to ich tajomstvom, ktoré vytvorilo medzi nimi hlbší, bližší a lepší vzťah. Čo si o tom myslíte? Bolo to v poriadku? (Haidt, 2001, s. 814; porovnaj Lehrer, 2009, s. 173-174)

816) uznávali Kohlberg, 1969; Piaget, 1932/1965 či Turiel, 1983, pričom podľa nich morálne emócie nemohli byť príčinou morálnych súdov. Haidt však túto myšlienku prepracoval najmä vďaka výsledkom zo spomínaného výskumu ohľadne prípadu súrodencov. Vytvoril tak sociálno-intuitívny model morálnych rozhodnutí (viď. Príloha 7), ktorý berie do úvahy aj dôvodové presvedčanie či sociálne presvedčanie, i post hoc zdôvodnenia. Skutočne teda môžeme skonštatovať, že sféra morálnych rozhodnutí, prípadne rozhodnutí v oblasti spoločenských noriem nie je vôbec jednoduchá a vyžaduje si zapojenie veľkého množstva rozmanitých úvah a premenných, ktoré vplývajú (alebo by mohli nejakým spôsobom vplývať) na konečné sudy. Veľmi podstatné a vážne rozhodnutia sa vykonávajú v sfére morálnych dilem, ktoré najväčšmi ponúkal Kohlberg, pričom niektoré sme si i bližšie naznačili. Sú to skutočne obzvlášť ťažké úvahy, do ktorých spadá množstvo otázok a dotazov a Horst (1997, s. 70) ich vníma ako tiesnivé situácie, kedy sa musíme rozhodnúť medzi dvoma možnosťami, pričom obe obsahujú čosi negatívneho. V rámci našej práce nie sme schopní poukázať na všetky oblasti možného pôsobenia či záujmu, avšak každopádne by bolo nesmierne zaujímavé nie len pochopenie tohto spletitého procesu ale tiež detailné rozobratie i keď len niektorých jeho častí. Dovtedy sa však neprestaneme rozhodovať, ide len o to, ako sa k závažným otázkam postavíme. „Dnes venujeme málo pozornosti správne výberu, preto robíme mnoho chýb. Na jednej strane to spôsobujú dynamické premeny a nedostatok času, na druhej strane je to individualizmus, osamotenosť, aj nezáujem o radu skúsených ľudí. K zrelému a zodpovednému rozhodnutiu dospievame obyčajne po vyzretí nášho úmyslu a po potrebnej verifikácii vlastných úsudkov a postojov“ (Hrehová, 2005, s. 126). Preto netreba stagnovať vo vlastnom vývoji, ale práve naopak, treba rozvíjať svoje morálne sudy, ktoré by mohli pomôcť aj k lepším rozhodnutiam. Neustále treba napredovať a zároveň si uvedomovať múdrosť starších, čím by sme sa vyvarovali množstva zbytočných pochybení a zaváhaní. Nechceme byť kritickí, no chceme upozorniť na trend postupného otupovania citlivosti na vlastné konanie, jednanie a to obzvlášť v zložitých situáciách nášho života, života mladšej generácie, ktorej by to mohlo byť akousi predzvesťou morálneho, spoločenského úpadku. Musíme sa pokúsiť byť opäť ľuďmi a ako naznačuje E. Fromm (1992, s.153) prejsť od módu vlastnenia k bytiu, hoci to môže byť niekedy veľmi ťažké, nakoľko chtivosť a závistlivosť síce tkvejú v prirodzenosti človeka avšak sú silné najmä z dôvodu len ťažkého odolávania všeobecnému tlaku byť vlkom medzi vlkmi. Preto je nutné zmeniť sociálnu klímu, hodnoty, ktoré sú správne alebo nesprávne, či premena sebestva na altruizmus aby sme mohli väčšinu problémov rozhrešiť.

Dalo by sa povedať, že týmito slovami sme uzavreli uvažovanie o vplyve noriem na rozhodovanie jedincov v rámci teoretického spracovania problematiky, avšak v nasledujúcej časti, kapitole sa budeme sústrediť na náš experiment, aplikačnú časť našej práce, a preto považujeme za nevyhnutné a dôležité práve na tomto mieste spomenúť jeden veľmi podstatný výskum, ktorý realizoval (už mnohokrát spomenutý) Dan Ariely (2009, s. 159-173). Jeho skúmanie malo podobný princíp ako sme zvolili i my, avšak čiastočne sa samozrejme líšil. Arielyho prvotným zámerom bolo zisťovať, či sa študenti rozhodnú podvádzať pri teste a kedy budú podvádzať najviac. Vytvoril preto štyri skupiny a dal im vedomostný test, kde za každú správnu odpoveď môžu získať 10 centov. Kontrolná skupina vyriešila v priemere 32,6 otázok z počtu 50. Druhej skupine boli správne odpovede prezradené pri prepisovaní odpovedí a tak mohli podvádzať, avšak museli odovzdať i prvotné odpovede. Tretia skupina mohla tiež podvádzať no oni mohli zničiť aj dôkazy a posledná experimentálna skupina si mala sama určiť výšku odmeny, ktorú si podľa uváženia zaslúžia. V konečnom dôsledku sa ukázalo, že ak majú študenti možnosť a príležitosť podvádzať, tak ju využijú, avšak nejde len o pár výnimiek, ktoré by pokazili celkový priemer. Podvádzajú prakticky takmer všetci študenti, hoci nie príliš, no malej nečestnosti sa dopustí ktokoľvek. (viď Príloha 5). Toto zistenie podnietilo Arielyho k ďalšiemu výskumu, kde tento krát vytvoril tri skupiny, ktoré mali riešiť matematický test. Opäť bola prvá skupina kontrolná, a táto podvádzať nemohla. Druhej skupine boli prezradené správne odpovede, avšak predtým mali napísať 10 titulov klasickej literatúry, ktorú v poslednom čase čítali. A tretia skupina, na ktorú sa zamerala najväčšia pozornosť mala taktiež prezradené správne odpovede, no pred riešením matematiky mali napísať Božie prikázania. Tento experiment ukázal, že po pripomenutí klasickej literatúry študenti podvádžali, zatiaľ čo tretia skupina nepodvádzala vôbec, hoci k tomu mala príležitosť, no i jednoduchá spomienka na Desatoro spôsobila, že začali konať poctivo. Práve táto nesmierna zaujímavosť nás ovplyvnila pri stanovení si hypotéz, kedy predpokladáme, že nami pripomenuté spoločenské normy by taktiež mohli a mali ovplyvniť rozhodnutie podvádzať či nepodvádzať. Výsledky rozoberieme v nasledujúcej kapitole.

IV. Výsledky a diskusia k téme spoločenských noriem a ich vplyvu na životné rozhodnutia jedinca

Ako sme sa v našej práci pokúsili ukázať a naznačiť, otázka a problematika vplyvu spoločenských noriem na životné rozhodnutia jedinca je veľmi zložitá, komplikovaná a spleťtá, pričom sa stretávame s množstvom najrozličnejších možných náhľadov naň, a takéto široké pole pôsobnosti nám neraz skomplikovalo teoretické spracovávanie témy, nakoľko sme sa pokúsili spomenúť a začleniť do našich úvah čo najväčší počet problémov, ktoré si zaslúžili pozornosť, no obávame sa, že i tak sme tému kompletne nevyčerпали a obsahuje ešte ďalšie a ďalšie oblasti, ktoré by bolo vhodné a potrebné preskúmať, či venovať im dokonca samostatné state. V nasledujúcej časti sa pokúsime predovšetkým predostrieť výsledky praktickej časti našej práce a rozdiskutovať realizovaný experiment. Avšak ešte pred tým, ako sa dostaneme priamo k výsledkom ale nutne zdôrazňujeme, že už samotné skúmanie danej témy nám poskytlo dostatočný dôvod konštatácie a potvrdenia vplyvu týchto dvoch kategórií, a teda závislosti procesu rozhodovania od spoločenských noriem, ktoré by na prvý pohľad mohlo mať prostú odpoveď „áno“, avšak ako sme sa snažili ukázať, je to omnoho zložitejšie. Normy na nás vplývajú, či si to uvedomujeme alebo nie, či si to pripúšťame, prípadne nepripúšťame. Každopádne sú normy vždy a všade, a pod ich vedením, respektíve ich vplyvom konáme, jednáme, uvažujeme. Sú neoddeliteľnou súčasťou našich životov. To je fakt. V rámci práce sme sa stretli s mnohými zvláštnymi, až šokujúcimi údajmi, vďaka ktorým sme si často krát uvedomili aj vlastné nedostatky a akúsi paradoxnosť, keď ako ľudstvo vytvárame teórie a snažíme sa naformulovať princípy, ktoré by nás mali viesť k správnym rozhodnutiam, no v momente zlomu, v zložitej životnej situácii sme odrazu stratení a doteraz osvojené pravidlá, zásady, odporúčania zrazu strácajú svoj význam. Spomenuli sme niekoľko morálnych dilem, od výhybky, ktorou by sme mohli zachrániť život piatim ľuďom no obeťovali by sme život jedného, cez otázku placebo efektu, transfúzie krvi, či odpojení dieťaťa z prístrojov udržiavajúcich život, prešli sme problematikou sexuálneho vzrušenia a súrodencov, ktorí mali spolu pohlavný styk, až po rozhodnutie podvádzať alebo byť čestný. Hoci posledný príklad nie je celkom morálnou dilemou, je to otázka veľmi podstatná pre našu prácu. Pri rozhodovaní o podvádzaní neskúmame situáciu dlho ani dôkladne a nemáme pred sebou zložitú voľbu alternatív, často je toto jednanie skôr podvedomé, avšak pomohlo nám pochopiť, vysvetliť vzťah dvoch premenných, o ktorých celá práca pojednáva. V rámci písania textu sme sa snažili pri zhromažďovaní možných náhľadov hneď reagovať na

vzniknuté otázky a diskutovať, uvažovali sme nad následkami a pokúšali sme sa uvádzať popisné príklady zo života pre lepšie pochopenie problematiky, a preto sa na tomto mieste nebudeme vracieť k všetkým, ale spomenieme si len niektoré podstatné úvahy, nakoľko by bolo zrejme neúnosné všetko opätovne komentovať a reagovať na kompletný počet diskutabilných situácií, momentov a informácií. V prvom rade musíme podotknúť, že na Slovensku a v rámci Čiech je síce vytvorená akási základňa, vďaka ktorej sme sa mohli v situácii zorientovať, avšak je stále veľký nedostatok potrebných štúdií, monografií či výskumov, ktoré by vniesli svetlo do témy a priamo prepájali či komentovali vplyv noriem a rozhodovacieho procesu. Morálne dilemy sú vysvetľované na základe filozofických východísk, no chýba diskusia a zdôvodňovanie daných postojov či hlbšie preskúmanie východiskovej situácie. Všimli sme si i postupnú premenu hodnôt a noriem v našej spoločnosti, keď sú tieto síce známe a uvedomované, no nie zvnútorňované. Meniaca sa osobnosť človeka so sebou prináša aj rozdielny pohľad na hodnoty, pričom svedomie a zodpovednosť sú síce módne, avšak u jednotlivcov príliš zaťažujúce, a preto sa odsúvajú do neosobnej sféry. Preto dôležitým zistením bola i samotná variabilita a opozitné vnímanie hodnôt a noriem v rámci našej spoločnosti, ktorá so sebou prináša mnohé zmeny nielen v osobnosti od toho sa odvíjajúce. Najviac vnímame zasiahnutú mladú generáciu, ktorá si logicky osvojuje tieto nové princípy správania a konania, a spoločnosť tak postupne nadobúda celkom iný než zamýšľaný smer. Netvrdíme, že tradičné hodnoty celkom vymizli, avšak je nutné ich neustále pripomínať a oživovať, poskytovať dostatočné dôvody na ich zvnútornenie a dodržiavanie. Taktiež by sme sa z nášho pohľadu mali vyhýbať prostoduchému uznaniu a konštatácii morálnosti či nemorálnosti konania bez dodatočných argumentácií, pretože mnohé problematické otázky následne vystupujú v odlišných kontextoch a spoločnosť ich prekrúca do nevhodných polôh.

4.1 Výsledky a diskusia k realizovanému prieskumu

V tejto časti sa budeme venovať konkrétnym zisteniam a údajom, kedy sme si na základe druhej kapitoly našej práce stanovili výskumný problém ako zisťovanie súvislosti medzi pripomenutím spoločenských, mravných noriem či hodnôt a správaním sa jedinca, ktorý sa bude vedome (či podvedome) rozhodovať medzi podvádzaním a čestnosťou. Pokúsili sme sa zrealizovať experiment, ktorý mal dopomôcť k potvrdeniu, respektíve

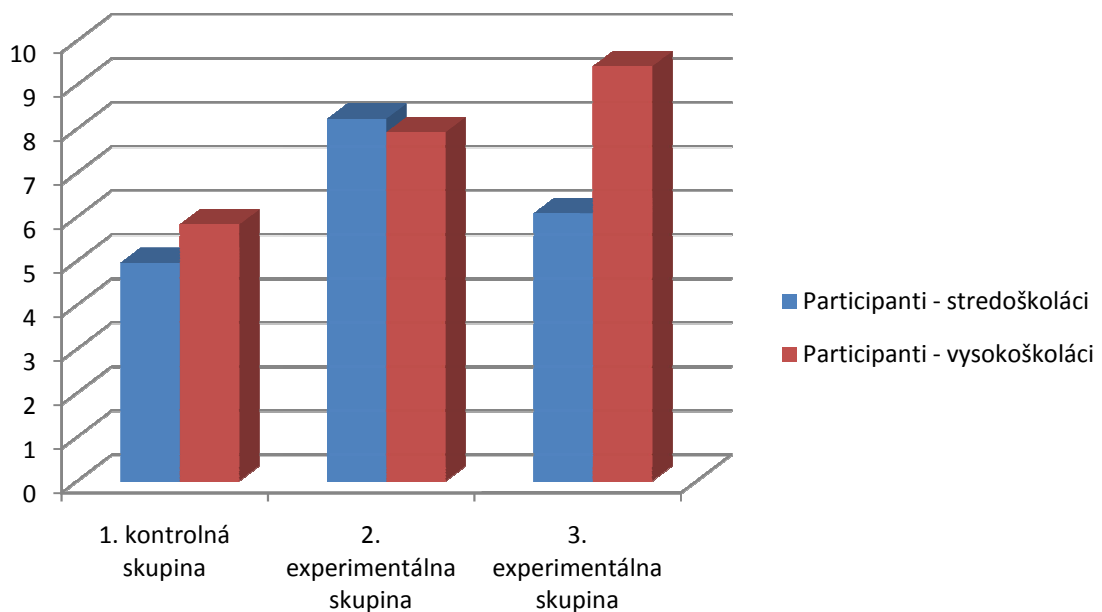
vyvráteniu stanovených hypotéz.²³ Hneď na začiatku však musíme povedať, že výsledky nás mierne prekvapili.

Stanovili sme si vzorku 360 participantov, z čoho bolo v konečnom dôsledku 36,1 % stredoškóľákov (vo veku 15-19 rokov) a 63,8 % vysokoškóľákov (vo veku 19-27 rokov). V rodovom zastúpení je celkový pomer pohlaví 18,3 % (mužov) a 81,6 % (žien). V rámci zastúpenia rodu na strednej škole bolo 20 % mužov a 80 % žien, no na vysokej škole bol rozdiel ešte o niečo vyšší a teda muži tvorili 17,39 % a ženy až 82,61 %. Dodávame tiež, že približne rovnaký pomer bol zachovaný v rámci všetkých troch experimentálnych skupín. Táto vzorka nám vyvstala najmä z výberu na základe dostupnosti a dobrovoľnosti. Opätovne pripomíname a dávame do centra pozornosti, že sme vytvorili tri skupiny, pričom prvá bola kontrolná a participanti, ktorí ju tvorili nemali príležitosť podvádzať. Bol im predstretý všeobecný vedomostný test zložený z 10 otázok zahrňujúcich množstvo rozdielnych oblastí záujmov. Táto voľba širokého okruhu testových otázok bola tvorená preto, aby sme nemali ovplyvnené výsledky, kedy sa v rámci jednej témy vyzná a orientuje niekto úplne a druhý vôbec (teda ak by sme dali otázky z umenia, športovci by boli zrejme stratení, prípadne pri otázkach z matematiky by sme asi nepotešili nikoho zo špecializáciou na spoločenské vedy a podobne). Druhá skupina mala možnosť podvádzať, keď pri prepisovaní odpovedí do odpovedových hárkov mali vyznačené správne odpovede. Tretia skupina, na ktorú sme sa sústredili najviac, riešila v prvom rade osem smerovku, ktorá im mala pripomenúť spoločenské normy a podnietiť v nich čestnosť, a až následne riešili vedomostný test, kedy mali tiež možnosť podvádžania pri zaznačovaní odpovedí. V rámci kontrolnej skupiny bolo v priemere 5,396 správnych odpovedí. Druhá skupina (s možnosťou podvádzať) vyriešila 8,078 správnych odpovedí. A tretia skupina mala v priemere 7,753 správnych odpovedí. Z toho nám jednoznačne vyplýva, že keď mali študenti možnosť podvádzať, skutočne sa správali nečestne a využili túto možnosť. Taktiež vidíme menší rozdiel medzi druhou a treťou skupinou, čo by mohlo naznačovať, že pripomenutie spoločenských noriem skutočne vyvolalo očakávanú zmenu a podnietilo participantov správať sa o niečo čestnejšie. Avšak musíme hneď zdôrazniť, že závery z doteraz uvedeného nemôžeme vyvodit' striktné a absolútne, nakoľko hlbšie preskúmanie výsledkov poukazuje na veľmi zaujímavý fakt. Totiž, keď sme spracovávali výsledky, zistili sme markantné rozdiely v správaní, a teda

²³ Projekt prieskumu (viď Príloha 1) je bližšie popísaný v druhej časti nazvanej Ciele, úlohy a metódy práce, preto prejdeme rovno k výsledkom a nebudeme sa znovu vracat' k presným vymedzeniam a stanovenej metodike.

i rozhodovaní medzi stredoškólákmi a vysokoškólákmi. Výsledky ukazujú, že v kontrolnej skupine medzi stredoškólákmi bol priemerný počet správnych odpovedí 4,964 a u vysokoškólákov to bolo 5,829; čo sme čiastočne očakávali. Ako však vidíme, nie je tu diametrálny rozdiel. Taktiež druhá skupina, vykazuje podobnú odlišnosť keď na strednej škole s možnosťou podvádžania bolo v priemere 8,231 správnych odpovedí, pričom u vysokoškólákov 7,925. Vzhľadom k tomu by sme mohli uvažovať, že vysokoškolsky vzdelaní ľudia sú predsa len čestnejší, čo sme predpokladali, avšak pri sledovaní výsledkov tretej skupiny sa nám táto hypotéza absolútne vyvrátila. Totiž, zatiaľ čo na strednej škole po vylúštení osem smerovky participanti mali 6,083 správnych odpovedí v priemere, a podvádžali len čiastočne, na vysokej škole sa toto číslo vyšplhalo na neuveriteľných 9,423; pričom všetci z tejto skupiny podvádžali.²⁴ Hoci sme všetky výsledky a grafy prehľadne spracovali do príloh, zdá sa nám nevyhnutné jeden z nich vyčleniť, a to práve ten, poukazujúci na diametrálne rozdiely medzi výsledkami stredoškólákov a vysokoškólákov, nakoľko práve tento moment je dôležitý pri vyhodnocovaní našich hypotéz, pričom niektoré sa potvrdili a vyvrátili zároveň, teda ich pokladáme za neplatné.

Graf 2. Priemerný správny počet odpovedí v teste.

Zdá sa nám veľmi zvláštne a pozoruhodné, že najväčšia miera podvádžania bola zaznamenaná u skupiny, kde sme očakávali presný opak, a teda pri skupine vysokoškólákov, ktorým boli pripomenuté spoločenské a mravné normy. Tiež nám nedá neupozorniť na zaujímavosť, ktorá sa vyskytla priamo počas realizácie experimentu,

²⁴ Prehľadné spracovanie výsledkov sme uviedli do Prílohy 8.

a totiž, že druhá skupina, ktorá mohla podvádzať, nás nenápadne upozorňovala, že sme im zrejme rozдали zlé odpoveďové háčky, nakoľko sú na nich vyznačené odpovede. Sami sa teda v podstate udali, avšak pri spracovávaní výsledkov pri tejto skupine bolo ešte zaujímavejšie, že väčšina participantov nepodvádzala vôbec a zvíťazila u nich stará dobrá poctivosť, pričom priemer pokazilo niekoľko jedincov, ktorí dosiahli plný počet bodov a to presne 31,5 % participantov, ktorí mali 10 správnych odpovedí. Zvyšných 68,5 % nepodvádzalo takmer vôbec alebo zanedbateľne. Naproti tomu tretia skupina vysokoškolákov, ktorej boli pripomenuté normy sa na podobnom princípe vôbec nediferencovala a podvádzali všetci a ani v jedinom prípade sme sa nestretli s upozornením na označenie odpovedí. U stredoškolákov sme vnímali a registrovali omnoho miernejšie podvody, kde skutočne len pár jednotlivcov označilo všetkých 10 správnych odpovedí. Z nášho pohľadu je to veľmi zaujímavé nielen z hľadiska porovnania stredoškolákov a vysokoškolákov, ale tiež a najmä v rozdieloch medzi druhou a treťou skupinou vysokoškolákov. Poctivosť v porovnaní vekových, respektíve vzdelanostných skupín môžeme teda zhodnotiť tak, že v konečnom dôsledku podvádzajú viac vysokoškolsky vzdelaní ľudia než stredoškoláci, čím sme vyvrátili hypotézu H4. Uvažujeme nad tým, že tento výsledok môže spôsobovať fakt, že vysokoškoláci majú viac skúseností, zatiaľ čo stredoškoláci predsa len majú pri podvádzaní väčší strach, že budú odhalení. Nakoľko tu ale nie je veľká odchýlka, mohli by sme teda brať do úvahy tiež vzdelanosť, čiže počet správnych odpovedí u kontrolnej skupiny, kde sa stredoškoláci a vysokoškoláci líšili v jednej otázke, podobne ako pri možnosti podvádzať. Hoci sme povedali, že to nebolo celoplošné, ale skôr niekoľko jedincov pokazilo priemer, predsa len sa prikláňame k vyvráteniu spomenutej hypotézy. Čestnosť z hľadiska pohlavia môžeme skonštatovať omnoho jednoznačnejšie, kedy sme na strednej i vysokej škole zaznamenali väčšiu mieru podvádzania u mužov než u žien, hoci rozdiel tiež nebol markantný. Na strednej škole mali muži v priemere 8,2 správnych odpovedí, zatiaľ čo na vysokej škole to bolo 9,1. H5 sa nám teda potvrdila. V prípade, že by sme skupiny vekovo nediferencovali, mohli by sme uvažovať, že v konečnom dôsledku sme potvrdili hypotézy H2 a H3, a teda, že bez pripomenutia noriem bude väčšina ľudí podvádzať a po pripomenutí síce zaznamenáme podvádzanie avšak v menšej miere. Nakoľko sme si viac-menej tieto dve hypotézy potvrdili, H1 a teda závislosť rozhodovania od noriem by mala byť tiež potvrdená. Pretože sme ale sledovali a porovnávali výsledky v závislosti od veku a vzdelania, výsledok je veľmi diskutabilný. Preto, ak by sme skupiny stredoškolákov a vysokoškolákov vnímali ako jednu a záujem by bol orientovaný čisto na celkový výsledok, hypotézy sa v tom

prípade potvrdili, avšak keď skupiny od seba oddeľujeme zároveň môžeme hypotézy H1 a H3 potvrdiť len v prípade stredoškolákov a u vysokoškolákov sa práve naopak vyvrátili. Na základe zrealizovaného experimentu a výsledkov je zrejme pochopiteľné naše prekvapenie, a o to viac v porovnaní s výsledkami v teoretickom spracovaní problematiky. Taktiež podobný experiment realizovaný Danom Arielym vykazoval výsledky podporujúce nami stanovenú hypotézu, a to absolútne. Sme preto v miernych rozpakoch a určite navrhujeme opätovné preskúmanie problematiky, respektíve zrealizovanie experimentu s väčšou vzorkou participantov, prípadne orientáciu a zacielenie len na jeden stupeň vzdelania. Získané výsledky z nášho hľadiska poukazujú na zmenu hodnôt a noriem v spoločnosti, kedy nie vždy víťazí poctivosť a čestnosť, ale mnohokrát, a to bohužiaľ sa orientujeme na výsledok, akúsi pomyslenú výhru. Uvažujeme nad tým, že táto premena je čiastočne spôsobená i samotným školským systémom, kde pre študentov často nie sú podstatné vedomosti, ale známka, pretože tak je nastavená naša spoločnosť. Ľudia sa zrejme uchýľujú viac k podvádzaniu, pretože to vnímajú snáď ako jediný prostriedok k dosiahnutiu úspechu. Pretože nám vyšli výsledky dvojitého charakteru, keď sa hypotézy zároveň potvrdzujú i vyvracajú, ponúka sa nám viacero možných interpretácií a vysvetlení, pričom niektoré sme už naznačili. Tiež môžeme polemizovať nad jednotlivými skupinami, kde sa nám mohli náhodne zísť jednotlivci v takých pomeroch, kedy druhá experimentálna skupina vysokoškolákov vykazuje menšiu mieru podvádzania ako tretia skupina, na ktorú bola mierená naša pozornosť, a teda ich osobnostné charakteristiky a zvnútornené normy sa mohli v rámci skupín významne odlišovať, čo sme my nemohli predpokladať a už vôbec ovplyvniť, a preto to môže byť jedna z intervenujúcich premenných. Kriticky tiež musíme zhodnotiť, že výsledky môžu závisieť a súvisieť i od zvolenej experimentálnej metódy, ktorá ako taká nedokáže zabezpečiť úplnú reprezentatívnosť (vonkajšiu validitu), a teda výsledky nemôžu byť zovšeobecniteľné na celú populáciu, dokonca celkom ani na vekovú kategóriu, čo sa odvíja predovšetkým od špecifických možností výberu vzorky na základe dobrovoľnosti. Na obhajobu ale zároveň dodávame, že väčšina experimentov v spoločenskovedných odboroch je postavená na podobnom základe a až následne je upresňovaná, vnímaná ako zdroj provokatívnych tvrdení, ktoré si vyžadujú ďalšie rozsiahlejšie skúmanie. Validitu (vnútornú) sme sa pri prieskume pokúsili zabezpečiť najmä kontrolnou skupinou. Naše výsledky považujeme za odrazový mostík k širšiemu a hlbšiemu skúmaniu problematiky, ktorá je nepochybne veľmi zaujímavá, pričom odhaľuje množstvo nečakaných faktov, zistení a možných náhľadov. Môžeme skonštatovať, že v konečnom dôsledku vnímame vplyv noriem na rozhodnutia jedinca,

hoci vysokoškooláci orientovaný na cieľ a výsledok nemajú problém opustiť česťnosť a poctivosť, aby dosiahli požadovaný stav. Predpokladáme i isté uspokojovanie akejsi potreby dokonalosti či rastu vlastného ega, nakoľko pri nesprávnom zodpovedaní vedomostných otázok prichádza aj stav uvedomovania si vlastnej nevedomosti, alebo priam až hlúposti, ktorá so sebou prináša i hanbu pred sebou samým a okolím, ktoré neustále tlačí ľudí do pozície vytvárania ideálneho jedinca. V opačnom prípade sa tento chápe ako v spoločnosti nepotrebný, z čoho následne usudzujeme i zmenu hodnôt a noriem, prispôsobených danému stavu a požiadavkám spoločnosti, hoci si často uvedomujeme aj ich občasnú či čiastočnú zvrátenosť. Nám sa zdá momentálne najdôležitejšie viesť mladú generáciu k neustálemu dodržiavaniu spoločenských noriem, ktoré síce pozorujeme, avšak postupne sa vytrácajú s nastupujúcou realitou, ktorá najpodstatnejšie ľudské hodnoty odsúva na vedľajšiu koľaj a do popredia vsúva zisk nie cez snahu ale prostredníctvom podvodu, nie cez vedomosti ale známosti, nie cez spoločensky prospešné konanie ale „chodením cez mŕtvoly“. Chudobní sú neustále chudobnejší, bohatí bohatnú, a aj preto sú tieto opačné hodnoty neustále viac zvnútorňované.

4.2 Závety a odporúčania

Na základe štúdia literatúry a tiež prostredníctvom praktickej časti našej práce sme sa postupne dostali k viacerým záverom. Tým, snád' najpodstatnejším, je uznanie obrovskej spletitosti témy vplyvu noriem na životné rozhodnutia jedinca, ktorá, ako sme postupne zisťovali, neustále otvára nové možnosti náhľadov, vnímania problematiky, pričom v rámci jednej práce nie je možné venovať sa všetkým otázkam, postupne sa vynárajúcich z úvah. Každopádne teda môžeme označiť rozhodovanie ako špecifickú kategóriu jednania, činnosti či bytia, ktorá nepopierateľne súvisí aj so spoločenskými či morálnymi normami, hodnotami, ktoré je neustále nutné udržiavať, podnecovať jednotlivcov a celé skupiny k ich uvedomovaniu a zvnútorňovaniu. Uvedomili sme si zvlášťne rozlišovanie osobného a neosobného rozhodnutia, pričom takéto delenie nám následne ponúka i odlišné vnímanie dôsledkov, hoci fakticky je podstata rovnaká, no človek odosobnený je predsa len menej vystavený postojom spoločnosti k nemu samému a jeho voľbe alternatív. Pochopili sme, že motivácia ku konaniu má často následný dopad na rozhodnutia, no hoci si mnohokrát uvedomujeme potrebu, alebo priam až nutnosť reakcie a uvažovania, i tak vyhráva nekonanie, akési vyhýbanie sa priamemu zásahu. No zároveň upozorňujeme, že takéto motivácia môže byť mierená presne opačne než žiaducim smerom, kedy sa agresivita v médiách stáva prirodzenou súčasťou života, kde sa viac

vypláca podvádzať, klamať či ničiť, ako čestne a slušne pristupovať k vzniknutým situáciám. Postoje spoločnosti sa tak logicky premieňajú, transformujú a rôzne variujú a k problematickým otázkam sa stavajú nelogicky, nerozumne, pričom veľmi vážne témy, akými sú alkoholizmus, eutanázia či potraty sú brané na ľahkú váhu, prípadne ich spoločnosť ani nechce vyriešiť, len sa ich jednoducho zbaviť, čo však možné samozrejme nie je. Pri dodržiavaní noriem tiež vnímame akýsi relativizmus, ktorý je do istej miery prirodzený, no občas presiahne mieru zdravého uváženia. Taktiež môžeme z práce vyvodiť vnímanie nezmyselných konaní dvojakým spôsobom, kedy raz je ospravedlňované hrdinstvom, avšak ak nedosahuje takýto prívlastok, je okamžite nežiaducim javom v spoločnosti, na ktorý má každý odlišný názor, podobne ako pri spomínanom placebo efekte, ktorý z nášho pohľadu vlastne ešte ani nemôže byť hodnotený, nakoľko nedisponujeme dostatočným množstvom relevantných údajov, informácií, ktoré by nám pomohli zaujať konkrétne vymedzené stanovisko. Z toho následne, ale nie len v rámci toho, môžeme vnímať hlboké precitovanie životných kríz, sprevádzané práve obrovskými bolesťami, prostredníctvom ktorých zas nedokážeme uvažovať triezvo a naše rozhodnutia sú zlé, křčovité, iracionálne. Celkovo lekárska etika a samo rozhodovanie s tým spojené je nesmierne zložitá oblasť, pričom ale každé konanie vedie k určitému cieľu. Na tejto ceste však, ako môžeme skonštatovať, nás môžu ťažké okamihy nakopnúť a motivovať, avšak neustále si musíme uvedomovať vlastnú zodpovednosť za dané konanie, pretože postupne dochádza k otupovaniu vnímania a uvedomovania si ceny života. Hoci ale pozorujeme isté nepriaznivé zmeny vo vyznávaných hodnotách, zároveň konštatujeme pozitívum človeka, ktorého prednosťou je uvažovanie, avšak nie len rozumom ale i srdcom, čo nás odlišuje od strojov, pomaly viac inteligentných nech sme my sami. A práve táto výhoda precitovania môže niekomu chýbať, no v takom prípade nemôžeme uvažovať o hodnotiacom subjekte. I keď každý z nás je jedinečnou bytosťou a správanie ako sme zistili závisí i od našej osobnosti, aj ten najväčší dobrák môže občas zakopnúť, no musíme sa vyhnúť úplnému úpadku, kedy sa rozvojom vzdelanosti znižuje, znižuje chápanie sveta a sebauvedomenie. Taktiež sme dospeli k záveru, že v konečnom dôsledku môže na naše rozhodovanie a celkovo na naše životy vplývať množstvo rozličných faktorov, no musíme sa vyvarovať rozhodovaniu v emocionálne vypätých situáciách, pretože tieto neraz spôsobia veľké problémy. Totiž v takých okamihoch sa rozhodujeme inak ako za stavu pokoja, no i keď sú naše voľby alternatív nevedomé, nesmieme zabúdať, že aj v takých prípadoch sme pod akýmsi tlakom zo strany svedomia a zodpovednosti za konanie. Problémom však môže byť nespytovanie si svojho vlastného vnútorného hlasu u mladšej

generácie, pre ktorú je zodpovednosť príliš riskantná a preto nie taká žiaduca. Mali by sme si však uvedomiť, že našou úlohou nemá byť hľadanie možností, ako sa zodpovednosti vyhnúť a zbaviť, ale konať tak, aby sme s pokojným svedomím danú zodpovednosť preberali. Z teoretického spracovania problematiky môžeme tiež vyvodiť našu nerozvážnosť či ľahkovážnosť pri vyslovovaní morálnych súdov, avšak pri ich zdôvodňovaní tápeme a sme nútení fabulovať. Vychádza to i z využívania nášho emočného mozgu, ktorý niektorí z nás postrádajú, a preto nepocitujú vinu a svedomie ich netrápi. Prípadne sa u nás vytvorí časom nejaký obranný mechanizmus, ktorý spôsobí, že za dosahovaním cieľa a pre získanie požadovaných výsledkov je nutné odhodiť zábrany a spoločenské, mravné normy vypustiť z hlavy, kedy podvádzanie víťazí nad čestnosťou a poctivosťou. V rámci praktickej časti sme tiež zistili, že väčšina z nás, pokiaľ má príležitosť sa dopustiť menšieho či väčšieho prehrešku a podvádzania. Ukázalo sa, že muži podvádzajú o niečo viac než ženy, hoci medzi nimi nie sú príliš výrazné rozdiely, a tiež sme zistili, že stredoškóľáci podvádzajú menej než vysokoškóľáci. V konečnom dôsledku sme síce pozorovali vplyv spoločenských noriem na rozhodnutia jedincov podvádzajúcich alebo zostať čestní, no ak by sme to chceli rozobrať bližšie, stará dobrá poctivosť je u niektorých dominantná aj bez pripomínania noriem správania, a zase naopak, po pripomenutí mravných zásad nepocitujú hneď všetci potrebu ich dodržiavať. Na základe uvedeného musíme uvažovať vo viacerých rámcoch, kde sa nám zas formuje mnoho rozličných náhľadov a zdôvodnení daného stavu. Totiž veľké rozdiely medzi stredoškóľákmi a vysokoškóľákmi, najmä v tretej experimentálnej skupine nás priviedli k úvahe nad Kohlbergovými stupňami morálneho vývoja, ktoré sme spomínali, čím sa nám teda prepája v jasnej závislosti teória a prax. Nakoľko „takmer polovica adolescentov dosahuje 3. štádium vývoja morálneho usudzovania. Štvrtina adolescentov začína prechádzať k 4. štádiu a menej ako jedna pätina zotrva v prechode z 2. do 3. štádia. Mladí ľudia tesne po dvadsiatom roku sú väčšinou na ceste medzi 3. a 4. štádiom s tým, že postupne ubúda počet jedincov v 3. štádiu a pribúda prípadov „konsolidovaného“ 4. štádia“ (Vacek, 2000, s. 32). Pretože v rámci stredoškóľákov v našom experimente bol vekový priemer 16,8 rokov a vysokoškóľáci mali v priemere 21,4 rokov, musíme uvažovať i nad ich morálnym vývojom, kde stredoškóľáci sa nachádzajú na hranici druhej a tretej úrovne morálky zatiaľ čo vysokoškóľáci sú už na tretej úrovni, na štvrtom stupni, a teda neuvažujú len o odmene alebo súlade s druhými, ale veria, že je nutné sa držať pravidiel. Tu však musíme dodať, že tieto pravidlá sú tvorené tiež samotnými jedincami na základe skúseností a zrejme i istého očakávaného úžitku. Niektorí jedinci ale môžu dosiahnuť aj post konvenčnú úroveň, ktorú

síce dosahuje menšina, ale zvyčajne po 20 roku života, čo naši vysokoškoláci splňajú. Ako uvádza Vacek (2006, s. 20) človek v post konvenčnej fáze dokáže spoločenské normy nielen akceptovať, ale tiež vyhodnocovať podľa vnútorne zabudovaných morálnych princípov, ktoré sú súčasťou jeho osobnosti. V tomto štádiu môže podľa nás často nastať istý zvrät zmýšľania, kedy si jedinec akoby testuje úžitok, a teda či sa mu oplatí dodržiavať spoločenské normy, prípadne, či je výhodnejšie podvádzať. Bolo by teda z nášho pohľadu zaujímavé ďalšie skúmanie v tomto smere. Neustále ale uvažujeme nad týmito rozdielmi vo veku a vzdelaní, čo nás privádza k ďalšej úvahe, a teda ku školskému systému, ktorý sme už naznačili, avšak treba upozorniť na fakt, ktorý môže pôsobiť práve na naše výsledky, a to úspechy či neúspechy pri skúške. Pretože, zatiaľ čo stredoškoláci neúspech jeden skúšky neprežívajú príliš radikálne, nakoľko ich hodnotenie sa neskladá z jedného testu ale množstva čiastkových výsledkov počas polroka, nemajú zrejme takú silnú motiváciu podvádzať a dosiahnuť čo najlepšie výsledky, avšak vysokoškoláci sú často odkázaní na jeden test, či ústnu odpoveď, ktorá zaručuje ich úspešné ukončenie predmetu. Títo majú potom silnú motiváciu spraviť skúšku na prvýkrát, hoci s podvádzaním, no jej neúspech by spôsobil reťazovú reakciu ďalších následkov, napríklad nestíhanie ďalších skúšok a učenia sa na ne, prípadne menej času na zábavu, brigádu a podobne. Ich nesmierna motivácia preto spôsobuje i takéto osobné prehrešky a podvádzať sa stáva bežnou súčasťou splnenia si školských povinností. Taktiež vidíme a musíme upozorniť na rozdiely v kultúre, nakoľko náš experiment a výskum D. Arielyho v Amerike vykazujú celkom iné výsledky a závery. Isteže, nechceme detailne porovnávať dve celkom odlišné spoločnosti, no nedalo nám nepoukázať i na kultúrnu podmienenosť, ktorá z nášho prieskumu vyplýva. Rovnako tak sa zamýšľame i nad zvnútorňovaním noriem, ktoré považujeme za slabé, čo nám čiastočne vzišlo z porovnania podvádžania medzi pohlaviami a tiež s opieraním sa o výsledky pri sexuálnom vzrušení mužov. Totiž, muži podľa nášho experimentu podvádžajú o niečo viac než ženy, a zrejme si i ťažšie zvnútorňujú normy, nakoľko muži sa pri sexuálnom vzrušení správajú pudovo, avšak normy by u človeka mali pudy potláčať, čím sa práve odlišujeme od ostatných živočíchov. Ako problém tu vidíme otázku výchovy, ktorá nepracuje dostatočne s jedincom, ktorému nezvnútorňuje dané spoločenské, mravné normy. Jedinec ich síce pozná, avšak pri odvedení pozornosti sa neovládne. Výchova by teda mohla byť problémom ale zároveň sa jej pomocou dajú vyvolať požadované zmeny. Zrejme je teda skutočne množstvo vplyvov, ktoré nás môžu nejakým spôsobom ovplyvniť pri našom rozhodovaní, no nezanedbateľnú pevnú pozíciu majú medzi nimi i spoločenské normy. Ako vidno len pri zhrnutí záverov,

daná problematika je veľmi široká a spleť, no zároveň o to zaujímavejšia a fascinujúcejšia. Pre ďalšie možné uvažovanie nad všetkými sférami s témou súvisiacimi by sme navrhovali hlbšie preskúmať možné vplyvy noriem na rozhodnutia, prípadne zopakovať náš experiment, avšak s ešte väčšou vzorkou participantov, možno s čisto laboratórnymi podmienkami, pričom by zrejme bolo vhodnejšie zamerať sa na ešte užší výber, a teda na stredoškóľakov alebo vysokoškóľakov. Taktiež si myslíme, že by bolo vhodné vytvoriť širšiu databázu monografií zaoberajúcich sa našou problematikou aj v rámci Slovenska a Česka. Čo sa týka praxe odporúčame venovať ešte väčšiu pozornosť zdôrazňovaniu potreby a nevyhnutnosti dodržiavania spoločenských noriem a hodnôt, a neorientovať životy jedincov (predovšetkým mládeže) na mód vlastníctva ale najmä zdôrazňovať bytie, špecifické jedinečné ľudské bytie. Morálne dilemy by si zaslúžili byť stále rovnako často rozdiskutované, aby sa vytvorila kvalitná základňa relevantných argumentov a protiargumentov, ktoré by pomáhali tieto otázky aj riešiť. Najdôležitejšou úlohou, a to nie len našou, ale prakticky týkajúcou sa celého ľudstva je z nášho pohľadu pochopenie, že hodnoty a normy vytvárané v spoločnosti sa síce môžu meniť a aktualizovať pre súčasné potreby, no nemali by zabúdať na to hlavné, a to pomáhať ľuďom a jestvovať pre ľudí, nie pre existenciu samú. Z vyššie uvedeného nám preto vyplývajú konkrétne odporúčania, týkajúce sa ako spoločnosti, školstva tak rodičov i samotného jedinca. V zmysle celej society považujeme za potrebné, ba priam až nevyhnutné zvýšiť a zosilniť tlak na zvnútorňovanie hodnôt a noriem u jednotlivcov, čo by sa dalo dosiahnuť napríklad tiež spoločenskou akceptáciou konkrétnych spôsobov konania, ich zviditeľňovaním a zvýrazňovaním, prípadne medializovaním vhodnosti a potreby zvnútorňovaných noriem, čím by daný jedinec postúpil v zmysle hodnotenia a stal by sa spoločensky uznanou osobnosťou s vyšším sociálnym statusom. Školstvo by z nášho pohľadu malo vypustiť nadmieru informácií a uvoľniť priestor pre výchovné predmety, akým je aj etická výchova, ktorých úloha by spočívala práve v nami spomínanom ukotvení noriem do vedomia jednotlivca, nakoľko v dnešnej postmodernej spoločnosti sú informácie ľahko a takmer všade dostupné, avšak spoločenské normy a ich význam nepotrebujeme len poznať ale tiež vnútorne prežívať a uvedomovať si nie len vlastné dôsledky z konania vyplývajúce, ale i tie, týkajúce sa nás všetkých. Rodičom odporúčame ísť osobným príkladom pre svoje deti pri zvnútorňovaní noriem v konkrétnych situáciách a život rodiny postaviť najmä na komunikácii a samostatnom riešení morálnych problémov. Taktiež samotný jedinec má z nášho pohľadu významnú úlohu, keď by bolo potrebné jeho vlastné uvedomovanie si noriem a posilňovanie sebadisciplíny pri ich následnom dodržiavaní.

Tieto štyri kategórie so sebou súvisia a navzájom sa podmieňujú, a to dokonca oboma smermi, od jednotlivca ku spoločnosti a naopak. Nakoľko ak bude jednotlivec disciplinovaný a jeho uvedomovanie noriem prejde až do ich zvnútornenia, ako rodič bude potom príkladom pre mladšiu generáciu, ktorá bude následne podporovaná v škole, kde sa bude ďalej rozvíjať takéto ukotvovanie noriem a hodnôt, čím sa spoločnosť následne tiež dostane do pozície podporovateľa spoločensky uznaného správania. Ak by tento proces neprebíhal vo všetkých sférach, zrejme by nebola zmena celkom možná. Rovnako sa však dá postupovať od spoločnosti, ktorá pokiaľ začne významne podporovať a medializovať zvnútornené hodnoty a bude tlačiť na školský vzdelávací systém v podpore výchovy, pričom by sa skôr vypustili niektoré faktografické prvky a záujem by sa sústredil na morálne normy, títo jedinci by ako rodičia šli príkladom svojim deťom a v jednotlivcoch by sa tak začala dôležitá obnova významu noriem. Preto je nutné z nášho hľadiska vyvíjať aktivitu všetkými smermi.

Záver

Problematika vplyvu spoločenských noriem na životné rozhodnutia jedinca je sama o sebe veľmi široká, zložitá a komplikovaná, zastávajúc také obrovské pole pôsobnosti, že pri prvotnom uvažovaní ani nie je možné venovať sa všetkým vyvstávajúcim otázkam, ktoré sa postupne otvárajú a rozrastajú. Aj v rámci našej práce sme občas boli vystavení rozhodnutiu, ktoré myšlienky si zaslúžia väčšiu, a ktoré menšiu pozornosť, či je možné niektoré tézy vynechať, a aký postoj zaujať k tým najpodstatnejším. Môžeme ale jednoznačne skonštatovať, že dve celkom odlišné kategórie, a teda rozhodovanie a normy, od seba závisia a majú predsa len viac spoločného ako len prostú konštatáciu kladnej odpovede na uznanie ich vzájomného pôsobenia, vplyvu. Voľba medzi alternatívami tvorí bežnú súčasť našich životov, no ako špecifická kategória si zasluhuje intenzívnejšiu pozornosť, čo tiež platí o normách a hodnotách uznávaných v spoločnosti, ktoré postupne menia svoju podobu a na nás ako ľudstve závisí ich úpadok alebo napredovanie. Mnohokrát si totiž vôbec neuvedomuje dôsledky svojho konania, prípadne nekonania keď sme ovplyvnení našou vlastnou osobnosťou, skúsenosťami, kultúrou, či médiami a mnohými ďalšími účinkami, pôsobením, a teda aj normami, pričom si to nemusíme vždy uvedomiť a naše rozhodnutia sú nie vždy celkom vedomé, no je podstatné neustále si pripomínať a chápať vlastnú zodpovednosť, a vysporiadať sa následne so svojim svedomím. Isteže, pri banálnych každodenných rozhodnutiach nepotrebujeme robiť hlboké analýzy možných riešení a z toho vyplývajúcich dôsledkov, avšak pokiaľ budeme chybovať i pri nepodstatných voľbách, ako chceme zvládnuť zložité životné situácie? Celú túto spleť sme sa pokúsili v texte rozobrať. Cieľom práce bolo ozrejmienie podstatných východísk pre chápanie problematiky, na ktorých sme následne stavali naše ďalšie myšlienky. Chceli sme tiež prepojiť rozhodovanie a normy do logického celku a poukázať tak na možné vplyvy medzi nimi, čo sa nám dúfame, že podarilo a čitateľ uzná hlbší súvis týchto dvoch nosných kategórií našej práce. Uvažovali sme nad viacerými netypickými situáciami, ktoré nám život prináša, pričom sme využívali názorné príklady bežných dní, ktoré sme zažili a vlastná skúsenosť nám tak pomohla vysvetliť viaceré úvahy a zjednodušiť ich výklad. Využívali sme aj metódy komparácie, a teda sme porovnávali mnohé rozličné teórie a ideí viacerých autorov, ktoré sme následne rozširovali o vlastné náhľady a pokúsili sme sa priniesť i kritický pohľad či novšie nazeranie na vzniknuté otázky, a to v rámci celého textu práce. Taktiež sme vytvorili praktickú časť, kde sme realizovali prieskum pomocou experimentu, ktorého výsledky nám niektoré hypotézy a predpoklady potvrdili, iné zas vyvrátili, a zistili sme aj isté nedostatky, ktoré celá

problematika má, a preto by si zaslúžila ďalšie sledovanie a viac výskumov. Vo všeobecnosti môžeme zhodnotiť a dovoľme si tvrdiť, že ciele práce, ktoré sme si v úvode stanovili sa nám podarilo naplniť, avšak nami navrhované metódy by si žiadali ešte hlbšie preskúmanie. Pre naše potreby ich ale považujeme za relatívne dostatočné.

Prácu sme rozdelili do štyroch kapitol, pričom tieto spolu úzko súvisia a pozvoľne prechádzajú jedna do druhej a navzájom sa podmieňujú, dopĺňajú, vysvetľujú. V úvode sme si spravili prehľad o celej problematike a naznačili jej súčasný stav, odborné podchytenie a dostupnosť literatúry v rámci Slovenska i v zahraničí. Následne sme sa snažili vysvetliť najdôležitejšie pojmy a sústredili sme teda pozornosť na normy, hodnoty a rozhodovanie, pričom sme poukázali na vzájomný súvis i rozdiely. To nám poskytovalo platformu pre celé ďalšie uvažovanie. Aby sme však mohli pokračovať, potrebovali sme si stanoviť ciele, úlohy a metódy práce, čo bolo hlavným obsahom druhej časti. Vymedzili sme si hypotézy a vytvorili celý projekt prieskumu praktického skúmania problematiky. Následne sme sa vyjadrovali k výsledkom teoretického spracovania témy, kde sme uvažovali o nevyhnutnosti hodnôt a noriem pre spoločnosť a vnímali sme rozhodovaniu ako veľmi špecifickú kategóriu nášho života. Zaoberali sme sa motiváciou našich jednaní a ich občas zvláštnymi riešeniami. Spomenuli sme aj prirodzenosť podvodov či postoj spoločnosti k problematickým otázkam, ktoré sú občas celkom zvrátené. Počas spracovania témy sme si všimli istý relativizmus pri dodržiavaní noriem. Venovali sme sa morálnym dilemám z rôznych oblastí a tiež lekárske rozhodnutiam, ktoré patria zrejme k tým najťažším, keď sa rozhoduje o živote a smrti. Ukázali sme, že takéto a podobné krízy môžu človeka úplne položiť ale tiež nakopnúť. Venovali sme sa i zmene a prevráteniu vyznávaných hodnôt, spôsobené rozvojom vzdelanosti v súvislosti s úpadkom sebauvedomovania a strety ceny života. Upozornili sme na tiež na emócie, ktoré mnohokrát spôsobia väčší problém, či na potrebu zodpovednosti za svoje konanie a jeho uvedomovanie si. Poslednú časť sme venovali zhodnoteniu a diskusii ohľadom vplyvu noriem na rozhodnutia, kde sme načrtli možné ponímanie a príčiny súčasného stavu a pokúsili sme sa stručnejšie zachytiť aspoň hlavné závery vyplývajúce z teoretického i praktického skúmania. Uviedli sme presné výsledky experimentu, ktoré sme rozobrali a pokúsili sa navrhnúť možné riešenia. Ako sme predpokladali, v práci sme sa viackrát odkázali na prílohy, ktoré tvoria neoddeliteľnú časť našej práce a poskytujú prehľadne spracovaný projekt, test i výsledky.

V dnešnom svete sa nám zdá byť všetko jednoduchšie a zároveň také veľmi zložitú, kedy si ľudia neuvedomujú paradoxnosť celého tohto stavu a opúšťajú samých seba. Vo

svete víťazí klamstvo (alebo sa to tak aspoň zdá) a spoločnosťou kreovaní úspešní ľudia majú celkom obrátené hodnotové rebríčky, pričom normy správania uplatňujú len prípadoch, ktoré im môžu priniesť zisk. Preto vidíme dôležitú úlohu v neustálom pripomínaní spoločenských noriem, na ktoré sa nezabúda i vo vypätých situáciách, a ktoré sú, budú a mali by byť spoločnosťou vysoko cenené. O ne je nutné sa opierať aj pri zvažovaní možností, pri voľbe alternatív, v rozhodovaní, konaní. Hoci zrejme nemôžeme hovoriť o absolútnom kauzálnom vzťahu medzi týmito dvoma kategóriami, pojmami, určite vidíme ich významné prepojenie a súvis, a vnímame dôležitosť či potrebu ich ďalšieho skúmania zo všetkých možných strán a súvislostí. Je to skutočne zaujímavá problematika, ktorá o ľuďoch odhaľuje viac, než by si mysleli, čo je nesmierne interesantné, fascinujúce. Koľko je len iracionality v tom našom racionálnom živote...

Použitá literatura:

AKVINSKÝ, T. 2010. *Otázky o svědomí*. Praha: Krystal, 2010. 229 s. ISBN 978-80-87183-19-9

ANZENBACHER, A. 1981. *Úvod do filozofie*. Dostupné na: http://www.evandar.cz/wp-content/uploads/2010/04/uvod_do_filozofie.pdf, 22.12.2010

ARIELY, D. 2009. *Jak drahé je zdrama: Proč chytrí lidé přijímají špatná rozhodnutí. Iracionální faktory v ekonomice i v životě*. Praha: Práh, 2009. 215 s. ISBN 978-80-7252-239-2

BALCAR, K. 1983. *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. 232 s. ISBN 14-343-83

BARON, J. – IRWIN, J. 2001. Values and decision. In: *Wharton on making decisions*. John Wiley & Sons, Inc, 2001. ISBN 0-471-38247-7

BECHARA, A. 2004. The role of emotion in decision-making: Evidence from neurological patients with orbitofrontal damage. In: *Brain and Cognition* 55 (2004) p. 30-40. Iowa. Dostupné na: <http://www.hss.caltech.edu/~steve/bechara.pdf>, 21.12.2010

BERTHOZ, S. et al. 2005. Affective response to one's own moral violations. In: *NeuroImage* 31 (2006) p. 945 – 950. Dostupné na: <http://portail.unice.fr/jahia/webdav/site/myjahiasite/users/decara/public/enseignants/milhabet/Berthoz2006.pdf>, 28.11.2010

BIZNÁROVÁ, M. 2009. Spoločenské normy a sociálna núdza. S. 36-40. In: *Sociálna a ekonomická núdza – bezpečnosť jedinca a spoločnosti*. Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety, n. o., 2009. 560 s. ISBN 978-80-89271-63-4

BRIDGES, W. 2004. *Na prahu změn: zóny přechodových rituálů*. Praha: Návrat domů, 2004. 139 s. ISBN 80-7255-100-0

BROŽÍK, V. 2007. *Hodnotové orientácie*. Nitra: UKF, 2007. Druhé, rozšírené a doplnené vydanie. 150 s. ISBN 80-8050-958-1

CAKIRPALOGLU, P. 2004. *Psychologie hodnot*. Votobia s. r. o., 2004. 427 s. ISBN 80-7220-195-6

CHESTERTON, G. K. 1993. *Ortodoxie*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1993. ISBN 80-900802-4-3

CRAIGHEAT, W. E. – NEMEROFF, Ch. B. 2004. *The Concise Corsini Encyclopedia of Psychology and Behavioral Science*. 3rd ed. John Wiley & Sons, Inc. 2004. 1112 s. ISBN 0-471-22036-1. Dostupné na: psychology.uchicago.edu/people/faculty/cacioppo/.../c87b.pdf, 30.11.2010

CROZIER, W. R. – RANYARD, R. – SVENSON, O. 1997. *Decision Making: Cognitive Models and Explanations*. London: Routledge, 1997. 257 s. ISBN 0-415-15818-4 Dostupné na: http://books.google.com/books?id=x39x4seYwswC&printsec=frontcover&dq=decision+making&hl=sk&ei=FWcQTY2IF4yeOp2V-fMI&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&sqi=2&ved=0CCwQ6AEwAA#v=onepage&q&f=false, 21.12.2010

ČAKRT, M. 2006. *Typologie osobnosti pro manažery: Kdo jsem já, kdo jste vy?* Praha: Management Press, 2006. 257 s. ISBN 80-85943-12-3

ČÁP, J. – DYTRYCH, Z. 1968. *Utváření osobnosti v náročných životních situacích*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. 116 s. ISBN 14-028-68

DAMASIO, A. R. 2000. *Descartesův omyl: Emoce, rozum a lidský mozek*. Praha: Mladá fronta, 2000. 264 s. ISBN 80-204-0844-4

DIATKA, C. 2001. *Etika a súčasnosť*. Nitra: UKF, 2001. 154 s. ISBN 880-8050-493-8

DIATKA, C. 2005. *O etike a hodnotách*. Nitra: UKF, 2005. 156 s. ISBN 80-8050-822-4

FELT, U. – FOCHLER, M. – MÜLLER, A. – STRASSNIG, M. 2009. Unruly Ethics: On the Difficulties of a Bottom-up Approach to Ethics in the Field of Genomics. In: *Understanding of Science* (online) Vol. 18, No. 3, Pages: 354-371. Dostupné na: http://sciencestudies.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/dep_sciencestudies/pdf_files/publikationen/felt_et_al_unruly_ehtics_reprint_March2010.pdf, 20.12.2010

FERJENČÍK, J. 2010. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: Jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál, 2010. Druhé vydanie. 256 s. ISBN 978-80-7367-815-9

FLETCHER, J. 2009. *Situační etika: Nová morálka*. Praha: Kalich, 2009. 247 s. ISBN 978-80-7017-126-4

FRANKL, V. E. 2006. *Vůle ke smyslu: Vybrané přednášky o logoterapii*. Brno: Cesta, 2006. 212 s. ISBN 80-7295-084-3

FROMM, E. 1992. *Mít nebo být?* Praha: Naše vojsko, 1992. 176 s. ISBN 80-206-0181-3

GLUCHMAN, V. 1996. *Etika sociálních důsledkov a jej kontexty*. Prešov: PVT, 1996. 132 s. ISBN 80-88859-03-4

GLUCHMAN, V. 1997. *Človek a morálka*. Brno: Doplněk, 1997. 203 s. ISBN 80-85765-95-0

GREENE, J. D. 2002. *The Terrible, Horrible, No Good, Very Bad Truth about Morality and What to Do About it: Doctor Dissertation*. Princeton University: Department of Philosophy, 2002. 377 p.

- GREENE, J. D., et al. 2009. Pushing moral buttons: The interaction between personal force and intention in moral judgment. In: *Cognition* (2009), Vol.111, Issue 3, June 2009, Pages 364-371. Dostupné na: <http://www.wjh.harvard.edu/~jgreene/GreeneWJH/Greene-MoralButtons-Cogn09.pdf>, 24.1.2011
- HAIDT, J. 2001. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. In: *Psychological Review*. 108, 814-834. Dostupné na: <http://people.virginia.edu/~jdh6n/moraljudgment.html>, 13.2.2010
- HAIDT, J. – BJORKLUND, F. 2006. Social Intuitionists Answer Six Questions About Moral Psychology. In: *Moral Psychology*. W. Sinnott-Armstrong, ed., Oxford University Press, Forthcoming. SSRN- id855164. Dostupné na: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=855164, 2.2.2011
- HAIDT, J. - KESEBIR, S. 2010. Morality. In: S. Fiske, & D. Gilbert (Eds.) *Handbook of Social Psychology*, 5th Edition. Dostupné na: <http://people.virginia.edu/~jdh6n/moraljudgment.html>, 13.2.2010
- HART, H. L. A. 2003. *Právo, sloboda a morálka*. Bratislava: Kalligram, 2003. 112 s. ISBN 80-7149-596-4
- HORST, H. 1997. *Psychologie morálneho vývoje*. Praha: Portál, 1997. 176 s. ISBN 80-7178-154-1
- HREHOVÁ, H. 2005. Problémy morálneho rozhodovania. S. 115-127. In: *RAN*. Bratislava: ÚSKI SAV, 2005, roč. 8, č. 1. ISSN 1335-3543
- IYENGAR, S. 2010. *Prevratný výskum, ktorý odkryva niektoré prekvapivé postoje súvisiace s našimi rozhodnutiami*. England: Oxford, 2010. (online videozáznam s prepisom vystúpenia) Dostupné na: <http://www.vyvlastnenie.sk/video/prevratny-vyskum-ktory-odkryva-niektore-prekvapive-postoje-suvisiace-s-nasimi-rozhodnutiami/>, 2.3.2011
- JANKOVSKÝ, J. 2003. *Etika pro pomáhající profese*. Praha: Triton, 2003. 223 s. ISBN 80-7254-329-6
- JANOUSEK, J. 1986. *Metody sociální psychologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 256 s. ISBN 14-465-86
- JURINA, J. 2006. Nebezpečenstvo postmoderného morálneho relativizmu. *Život. Prostr.*, Vol.40, No.1, s.10-13, 2006. Dostupné na: http://www.elis.sk/download_file.php?product_id=1283&session_id=cldkctuaf5vmbue1i1hkuncqg6, 23.1.2011
- KLIMEKOVÁ, A. 2002. *K problému človeka a zániku autenticity človeka v súčasných sociálnych podmienkach*. S. 273-278. In: *Dobry človek: filozoficko-teologicko-etický pohľad*. Nitra: UKF, 2002. 344 s. ISBN 80-8050-556-X
- KONDRLA, P. 2010. *Hodnoty a postmoderna*. Bratislava: Iris, 2010. 122 s. ISBN 978-80-89256-50-1

KOUZES, J. M. – POSNER, B. Z. 2003. *Encouraging The Heart: A Leader's Guide To Rewarding and Recognizing Others*. San Francisco: Jossey-Bass, 2003. ISBN 0-7879-6463-8

KOVÁČOVÁ HOLEVOVÁ, B. 2009. Normatívne presvedčenia týkajúce sa agresie v prostredí počítačových hier a reálnom živote. Čo sa smie vo virtuálnom svete počítačových hier? S. 158-164. In: *Sociální procesy a osobnost 2009: člověk na cestě životem: rizika, výzvy, příležitosti*. Brno: PsÚ AV ČR, 2010. ISBN 978-80-86174-15-0 Dostupné na: http://www.psu.cas.cz/konference/spo2009/sbornik_spo2009.pdf, 22.12.2010

KŘIVOHLAVÝ, J. 2006. *Psychologie smysluplnosti existence: otázky na vrcholu života*. Praha: Grada, 2006. 204 s. ISBN 80-247-1370-5

LEHRER, J. 2010. *Jak se rozhodujeme*. Praha, Dokořán, 2010. ISBN 978-80-7363-281-6

MACINTYRE, A. 2004. *Ztráta ctnosti: K morální krizi současnosti*. Praha: Oikoymenh, 2004. 332 s. ISBN 80-7298-082-3

MALÍK, B. 2005. Bolesť ako etický a politický fenomén. *SOCIETAS* 2/2005. Dostupné na: <http://www.societas.cz/societas3/malik.htm>, 24.1.2011

MIKŠÍK, O. 2009. *Psychika osobnosti v období závažných životních a společenských změn*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1600-1

MOREL, CH. 2006. *Nesmyslná rozhodnutí: Sociologie přetrvávajících zásadních omylů*. Brno: CDK, 2006. 205 s. ISBN 80-7325-088-8

MUNZAROVÁ, M. 2005. *Zdravotnická etika od A do Z*. Praha: Grada Publishing, 2005. 156 s. ISBN 80-247-1024-2

MURPHY, D. – LONGO, D. 2009. *Encyclopedia of Psychology of Decision Making*. New York: Nova Science Publishers, Inc. 2009. Dostupné na: <http://hotfile.com/dl/85756251/6b2602a/Encpsychoanddecision.pdf>, 20.12.2010

NAKONEČNÝ, M. 1995. *Lexikon psychologie*. Praha: Vodnář, 1995. 397 s. ISBN 80-85255-74-X

NEMČEKOVÁ, M. – ŽIAKOVÁ, K. – MIŠTUNA, D. 2004. *Práva pacientov: Medicínske, ošetrovateľské a filozoficko-etické súvislosti*. Martin: Osveta, 2004. 214 s. ISBN 80-8063-162-X

NEUSAR, A. 2009. Jaké zdroje informací používáme při usuzování o příčinách vlastního chování. *E-psychologie* (online). Roč. 3, č. 2. S. 22-39. Dostupné na: <http://e-psycholog.eu/pdf/neusar.pdf>, 20.12.2010

NÖLLKE, M. 2003. *Rozhodování: Jak činit správná a rychlá rozhodnutí*. Praha: Grada, 2003. 112 s. ISBN 80-247-0411-0

ONDRČKOVÁ, B. 2010. *Presvedčenie o efektívite čestného jednanja ako dôsledok viery v spravodlivý svet*: diplomová práca. Brno: Masarykova univerzita, 2010. 114 s.

- ONDREJKOVIČ, P. 2005. *Úvod do metodológie sociálnych vied: Základy metodológie kvantitatívneho výskumu*. Bratislava: Regent, 2005. 174 s. ISBN 80-88904-35-8
- PALOVIČOVÁ, Z. 2010. *K povahe silného hodnotenia*. S. 564-573. In: *Filozofia*. Bratislava: SAV, 2010. Ročník 65, č. 6. ISSN 0046-385 X
- PÁLEŠ, E. 2005. *Etické implikácie výskumu v umelej inteligencii*. S. 7-17. In: *Listy Bdelosť*, (on-line) 2005. Č. 2. Dostupné na: <http://www.bdelost.sk/casopis/pdf/LB002.pdf>, 22.12.2010
- POLIACH, V. – SALBOT, V. 2009. *Do akej miery sú osobné hodnoty mládeže doménovo špecifické/univerzálne?* S. 289-295 In: *Sociální procesy a osobnost 2009: člověk na cestě životem: rizika, výzvy, příležitosti*. Brno: PsÚ AV ČR, 2010. ISBN 978-80-86174-15-0 Dostupné na: http://www.psu.cas.cz/konference/spo2009/sbornik_spo2009.pdf, 22.12.2010
- POPPER, M. 2009. *Niektoré evolučné pohľady na sociálne a morálne normy*. S. 634-645. In: *Filozofia*. Bratislava: SAV, 2009. Ročník 64, č. 7. ISSN 0046-385 X
- POPPER, M. 2010. *Polarizované diskurzy týkajúce sa aktuálnych spoločenských tém*. S.564-583. In: *Sociológia*. Bratislava: SAV, 2010. Ročník 42, č. 5. ISSN 0049-1225
- PREUSS-SCHEUERLE, B. 2007. *Rozhodni se! : konec vašich „možná“ a „snad“*. Praha: Grada, 2007. 159 s. ISBN 978-80-247-2084-5
- PRUDKÝ, L. a kol. 2009. *Inventura hodnot*. Praha: Academia, 2009. 341 s. ISBN 978-80-200-1751-2
- RÁCZOVÁ, B. – BABINČÁK, P. 2009. *Základy psychológie morálky*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2009. 130 s. ISBN 978-80-7097-786-6
- REICHEL, J. 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 2009. 192 s. ISBN 978-80-247-3006-6
- ROBBINS, S. P. 2006. *Rozhodni a panuj! : Jak se správně rozhodovat a získat tak kontrolu nad svým životem*. Praha: Management Press, 2006. 191 s. ISBN 80-7261-136-4
- ROMANOVÁ, M. – SOLLÁR, T. 2010. *Komparácia aktuálnej a vnímanej normy v oblasti užívania návykových látok v skupine adolescentov*. S. 21-30 In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. Bratislava: VÚDPaP, 2010. Ročník 45, č.1. ISSN 0555-5574
- RUISEL, I. 2008. *Osobnosť a poznávanie*. Bratislava: Ikar, 2008. 255 s. ISBN 978-80-551-1599-3
- SEILEROVÁ, B. – SEILER, V. 2008. *Človek- masmédiá- realita: K filozofickému „medial turn“*. Bratislava: IRIS, 2008. 163 s. ISBN 978-80-89256-29-7
- SEN, A. 1993. *Internal Consistency of Choice*. In: *Econometrica*, Vol. 61, Issue 3 (May, 1993), p. 495 – 521. Dostupné na: <http://www.jstor.ac.uk/>, 21.12.2010

TAVEL, P. – MADARASOVÁ-GECKOVÁ, A. 2008. *Človek medzi ľuďmi*. Pusté Úľany: Schola Philosophica, 2008. Druhé vydanie. 158 s. ISBN 978-80-969823-3-2

TAVRIS, C. – ARONSON, E. 2007. *Mistakes Were Made (but not by me): Why We Justify Foolish Beliefs, Bad Decisions, and Hurtful Acts*. Florida: Harcourt, 2007. 292 s. ISBN 978-0-15-101098-1
Dostupné na:
<http://gigabitdownload.com/search/mistakes+were+made+pdf+1905177216+rar>,
28.11.2010

TEREK, M. 2009. Princíp maximalizácie očakávanej užitočnosti v rozhodovaní. S. 6-13 In: *Rozhodovanie v kontexte kognície, osobnosti a emócií*. Nitra: UKF, 2009. 99 s. ISBN 978-80-8094-530-5

The Myers & Briggs Foundation: *MBTI Basics*. Dostupné na:
<http://www.myersbriggs.org/my-mbti-personality-type/mbti-basics/>, 12.2.2011

TOLNAIOVÁ, S. 2002. *Výchova, filozofia a naša doba*. S. 279-283. In: *Dobry človek: filozoficko-teologicko-etický pohľad*. Nitra: UKF, 2002. 344 s. ISBN 80-8050-556-X

TWAIN, M. 2005. *Dobrodružstvá Toma Sawyera*. 226 s. Dostupné na:
http://simonides2000.webovastranka.cz/file/2017/6897_Mark_Twain_-_Dobrodru%C5%BEstv%C3%AD_Toma_Sawyera.pdf, 23.12.2010

VACEK, P. 2000. *Morální vývoj v psychologických a pedagogických souvislostech*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000. 121 s. ISBN 80-7041-148-1

VACEK, P. 2006. *Průhledy do psychologie morálky*. Univerzita Hradec Králové: Gaudeamus, 2006. 2. vydanie. 123 s. ISBN 80-7041-188-0

VYŠESLAVCEV, B. 2005. *Etika proměněného erotu*. Olomouc: Alletti, 2005. 207 s. ISBN 80-86715-35-3

ZIMBARDO, P. 2006. Temné stránky psychologie. S. 8-10. In: *Psychologie dnes*. Praha: Portál, 2006. Ročník 12, č.1. ISSN 1212-9607

Prílohy

Príloha 1

Projekt výskumu

Téma: Vplyv spoločenských noriem na životné rozhodnutia jedinca

Cieľ: Vytvorenie orientácie v problematike, zisťovanie podmienenosti rozhodovania od mravných, spoločenských noriem a prieskum danej oblasti prostredníctvom experimentu.

Problém: Zisťovanie kauzálneho vzťahu medzi spoločenskými normami a rozhodnutím.

Zisťovanie príčinnej súvislosti medzi pripomenutím spoločenských noriem, mravných zásad a správaním sa jedinca, ktorý sa bude (možno aj nevedome) rozhodovať medzi podvádzaním alebo nepodvádzaním.

Premenné: Nezávislá premenná: spoločenské, morálne normy; (pripomenutie spoločenských noriem), ktorou budeme manipulovať.

Závislá premenná: rozhodnutie (rozhodovanie participantov podvádzať alebo nepodvádzať).

Intervenujúce premenné: osobnosť jedinca, zvnútornené morálne normy, kultúra, fáza morálneho vývoja.

Pracovisko: Levice. Internáty stredných škôl.

Nitra. Internáty Univerzity Konštantína Filozofa.

Hypotézy: H1 – Existuje závislosť rozhodovania od spoločenských noriem

H2 – Bez pripomenutia noriem bude väčšina ľudí podvádzať

H3 – Po pripomenutí noriem pravdepodobne zaznamenáme podvádžanie, avšak v menšej miere ako bez pripomenutia.

H4 – Vysokoškolsky vzdelaní ľudia budú podvádzať v menšej miere než študenti stredných škôl.

H5 – Muži budú podvádzať viac než ženy.

Úlohy: Naštudovanie čo najväčšieho počtu literatúry a následná aplikácia pre prax.

Metódy: Experiment (ex post facto)

Vzorka: 360 participantov

Harmonogram: 1) Príprava projektu a prieskumu

2) Samotný prieskum a vypracovanie experimentu

3) Spracovanie výsledkov experimentu a komparácia

s teoretickými výsledkami 4) Vypracovanie hodnotenia záverečnej správy prieskumu

5) Výsledky, zhrnutie a závery prieskumnej práce

6) Diskusia

Forma prezentácie výsledkov: stĺpcový diagram vyjadrujúci pomer správnych odpovedí v troch experimentálnych skupinách. Výsekový graf vyjadrujúci pomer podvádžania na strednej škole a na vysokej škole a tiež graf zobrazujúci pomer podvádžania žien a mužov.

Operacionalizácia pojmov: Keďže ako problém sme si zvolili zisťovanie vzťahu medzi spoločenskými normami a rozhodovaním, je nutné nasýtiť tieto dva pojmy. Okrem teoretického východiska, ktoré nám poskytne prvá kapitola našej práce, a teda definovanie pojmov a preskúmanie súčasného stavu, nám tiež pomôže asociačná mapa.

Spoločenská norma: zásada, pravidlo, pokyn, dodržiavanie, bez právnej sankcie, spoločenská potreba, mravy, morálka, etika, správanie sa, reagovanie, pomoc, inteligencia, osobnosť, svedomie, zodpovednosť, zmena, zvnútornenie, dobrý človek, hodnota, postoj, pôsobenie, pochopenie, vplyv, rozum, emócie, tlak, príčina, kvalita, záväzok, kultúra, nekonfliktnosť, determinant, obyčaj, pocit.

Rozhodnutie: voľba, alternatíva, možnosť, cieľ, prostriedok, racionálnosť, zodpovednosť, proces, zložitosť, kompromis, otázka, emócie, záver, deprivácia, energia, zvažovanie, relativita, pokušenie, riziko, egoizmus, dôsledok, motivácia, zvyk, obmedzenie, zámer, presvedčenie, napätie, hodnoty, uvoľnenie, svedomie, situácia, uspokojenie.

Na vysvetlenie k testu dodávame, že sme zámerne zvolili vedomostný test, ktorý sme nezamerali konkrétne ale snažili sme sa poňať širšie množstvo oblastí a to z dôvodu, že presné zacielenie by nám mohlo spôsobiť odchýlku výsledku, nakoľko by sa niektorí jedinci mohli v téme orientovať presne, zatiaľ čo iní vôbec. Rovnako tak sme zámerne využili veľmi zložité otázky, aby sme zabezpečili, že kontrolná skupina nedosiahne príliš vysoké skóre (90-100%), pretože v takom prípade by sme nevedeli vyhodnotiť náš zámer, teda rozhodnutie podvádzať. Vzorku sme volili na základe dostupnosti a dobrovoľnosti, pričom sme sa zamerali na stredoškolské a vysokoškolské internáty, ktoré nám zabezpečia jedincov z rôznych vrstiev a kútov sveta vo veku 15-27. Dodávame, že označenie odpovedňových hárkov je pre pracovné účely, kde písmeno A označuje stredoškolákov a písmeno B vysokoškolákov. Čísla označujú experimentálne skupiny, kde 1 je kontrolná skupina, 2 môže podvádzať (naznačené odpovede) a 3 bude pred tým riešiť osem smerovku (a tiež majú naznačené správne odpovede).

Príloha 2

Test

Milý participant, milá participantka,
je Vám predložený všeobecný vedomostný test, ktorý je súčasťou praktickej výskumnej časti mojej diplomovej práce týkajúcej sa rozhodovania.

Predkladaný test je anonymný a výsledky z neho budú použité výlučne na prieskumné účely mojej práce. Prosím Vás, aby ste odpovedali na každú jednu otázku, a teda žiadam o kompletne vyplnenie testu i v prípade neistoty odpovede. Vami zvolenú odpoveď si môžete poznačiť na samostatný papier, avšak konečnú verziu vpisujte do odpoveďového hárku (do políčok vpisujte **X**), pričom vždy je správna len jedna možnosť. Na vypracovanie máte 15 minút.

Ďakujem Vám za spoluprácu
Andrea Začková, KVAE FF UKF v Nitre

Pohlavie: muž žena

Vek:

Por.č.	Otázka	Možnosť	Odpoveď
1	Zapisovací telegraf vynášiel:	A B C	T.A. Edison G. Marconi D. E. Hughes
2	Čo je to scarabeus?	A B C	Chrobák Peniaz Socha
3	Ktorému mestu patrí letisko Barajas?	A B C	Buenos Aires Madrid Sevilla
4	Ktorý z prvkov je kovom alkalických zemín?	A B C	Sodík Hliník Bárium
5	Výraz p.s. je v jazyku:	A B C	Latinskom Gréckom Anglickom
6	Ktoré z týchto čísel je prvočíslo?	A B C	19 21 25
7	Knieža Dracula bol vlastným menom?	A B C	Vlad IV. Tepes Vlad II. Ivan I.
8	Aký stavebný sloh je zobrazený na bankovke v hodnote 500 euro?	A B C	Barok a rokoko Moderná architektúra 20. stor. Renesančný
9	Aké je antonymum (slovo opačného významu) k slovu „východne“?	A B C	Južne Západne Západný
10	Eusébio, jeden z najlepších svetových futbalistov 60-tych rokov, sa preslávil pôsobením v klube:	A B C	Sporting Lisabon FC Porto Benfica Lisabon

Odpoveďový hárok A1:

	A	B	C
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			

Odpoveďový hárok B1:

	A	B	C
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			

Odpoveďový hárok A2:

	A	B	C
1			☐
2	☐		
3		☐	
4			☐
5	☐		
6	☐		
7	☐		
8		☐	
9		☐	
10			☐

Odpoveďový hárok B2:

	A	B	C
1			☐
2	☐		
3		☐	
4			☐
5	☐		
6	☐		
7	☐		
8		☐	
9		☐	
10			☐

Odpoveďový hárok A3:

	A	B	C
1			☐
2	☐		
3		☐	
4			☐
5	☐		
6	☐		
7	☐		
8		☐	
9		☐	
10			☐

Odpoveďový hárok B3:

	A	B	C
1			☐
2	☐		
3		☐	
4			☐
5	☐		
6	☐		
7	☐		
8		☐	
9		☐	
10			☐

Osem smerovka

Milý participant, milá participantka,

je Vám predložená osem smerovka, ktorá je súčasťou praktickej časti mojej diplomovej práce. Prosím Vás o jej vylúštenie ešte pred tým, ako začnete riešiť všeobecný vedomostný test. Je dôležité, aby bolo dodržané poradie, a teda prvé vylúštenie osem smerovky a až následné riešenie testu. Mali by ste nájsť 12 slov a zo zvyšných písmen sa Vám vytvorí tajnička.

Ďakujem za Vašu spoluprácu

Andrea Začková, KVAE FF UKF v Nitre

Z	M	O	R	Á	L	K	A	S	Z
S	Á	T	P	O	L	O	K	Č	D
V	E	S	K	N		S	I	K	V
E	A	L	A	E	É	P	T	R	O
D	T	U	A	D	P	V	E	V	R
O	O	Š	I	D	A	Š	L	Á	I
M	N	N	O	R	M	A	E	S	L
I	D	O	M	P	D	O	B	R	O
E	O	S		R	Á	V	A	N	S
I	H	Ť	A	L	Á	S	K	A	Ť

Riešenie: Morálka, zásada, etika, zdvorilosť, mrav, norma, dobro, slušnosť, hodnota, svedomie, láska, rešpekt.

Tajnička: Spoločenské pravidlá správania

Príloha 3

Otázky dopustenia sa nemorálnej činnosti

Zoznam otázok v rámci prieskumu. Odpovedalo sa pomocou grafickej škály od úplného „nie“ (0), cez „možno“ (50), až po jasné „áno“ (100).

Dopustili by ste sa niektorej z týchto nemorálnych činností? (otázky nie sú radené podľa závažnosti)

Otázky	V pokoji	Pri vzrušení	Rozdiel v %
Vzal by ste partnerku do luxusného podniku, aby ste zvýšil šancu na sex?	55	70	27
Povedal by ste žene, že ju milujete, aby ste zvýšil šancu na sex?	30	51	70
Nabádal by ste ženu k pitiu, aby ste zvýšil šancu na sex?	46	63	37
Požadoval by ste sex, aj keď už partnerka povedala nie?	20	45	125
Podstrčil by ste žene drogu, aby sa s vami vyspala?	5	26	420

Zdroj: ARIELY, D. 2009. *Jak drahé je zdrama: Proč chytrí lidé přijímají špatná rozhodnutí. Iracionální faktory v ekonomice i v životě.* Praha: Práh, 2009. S. 93

Príloha 4

Štúdia o rozhodovaní v zložitej situácii

Prepis vystúpenia videozáznamu S. Iyengar, ktorá robila štúdiu ohľadom rozhodnutia v náročnej životnej situácii a následne zaznamenala vplyv zažitej tragédie.

... „To ma teda privádza k tretej, možno najproblematickejšej domnienke, že: "Nikdy nesmieš odmietnuť zvoliť si." Aby sme to preskúmali, vrátíme sa späť do USA a potom skočíme cez oceán do Francúzska. Blízko Chicaga mladý pár, Susan a Daniel Mitchellovci, čakali ich prvé dieťa. Dokonca pre ňu už vybrali meno, Barbara, po jej starej mame. Počas jednej noci, keď bola Susan sedem mesiacov tehotná, začala mať kontrakcie a museli ju odviezť na pohotovosť. Dieťa sa narodilo cisárskym rezom, ale Barbara utrpela mozgové nedokysličenie, mozog teda nedostával kyslík. Nebola schopná sama dýchať a dali ju na ventilátor do inkubátora. O dva dni neskôr, doktori dali Mitchellovcom voľbu. Mohli buď odpojiť Barbaru z podpory života, v takom prípade by zomrela v priebehu pár hodín, alebo ju mohli nechať na podpore života, v takom prípade by stále mohla zomrieť v priebehu pár dní, a ak by aj prežila, ostala by v stálom stave vegetácie a nikdy by nebola schopná chodiť, rozprávať, alebo reagovať na ostatných. Čo urobili? Čo by urobil každý rodič?

V štúdiu, ktorú som robila so Simonou Botti a Kristinou Orfali, sme viedli rozhovory s americkými a francúzskymi rodičmi. Všetci utrpeli túto istú tragédiu. Vo všetkých prípadoch bola podpora života odstránená a bábätká zomreli. Ale bol tam jeden veľký rozdiel. Vo Francúzsku rozhodli doktori, či a kedy bude odpojená podpora života, zatiaľ čo v USA bolo konečné rozhodnutie na rodičoch. Pýtali sme sa: má toto vplyv na to, ako sa rodičia vysporiadali so stratou svojho blízkeho? Zistili sme, že áno. Dokonca aj po roku americkí rodičia boli viac náchylnejší vykazovať negatívne emócie v porovnaní s tými francúzskymi. Francúzski rodičia skôr hovorili veci ako: "Noah tu bol tak krátko, ale naučil nás tak veľa. Ukázal nám nový pohľad na život."

Americkí rodičia skôr hovorili veci ako: "Čo keby? Čo keby?" Iný rodič sa sťažoval: "Cítim sa, ako by ma naschvál mučili. Ako ma prinútili to urobiť?" A iný rodič povedal: "Mám pocit, akoby som hral rolu vo vykonaní popravy." Ale keď sme sa amerických rodičov opýtali, či by boli radšej, keby to rozhodnutie urobili doktori, všetci

povedali: "Nie." Nedokázali si predstaviť, že by toto rozhodnutie nechali na niekom inom, aj keď ich rozhodnutie spôsobilo, že sa cítili v pasci, vinní, nahnevaní. V mnohých prípadoch sa u nich prejavila klinická depresia. Títo rodičia nedokázali ani uvažovať o tom, že by sa vzdali voľby, pretože by to znamenalo ísť proti všetkému, čo ich kedy učili a všetkému, čomu verili ohľadom sily a účelu voľby.“

...

Zdroj: IYENGAR, S. 2010. *Prevratný výskum, ktorý odkryva niektoré prekvapivé postoje súvisiace s našimi rozhodnutiami*. England: Oxford, 2010. (online videozáznam s prepisom vystúpenia) Dostupné na: <http://www.vyvlastnenie.sk/video/prevratny-vyskum-ktory-odkryva-niektore-prekvapive-postoje-suvisiace-s-nasimi-rozhodnutiami/>, 2.3.2011

Príloha 5

Výskum podvádžania

Výsledky správnych odpovedí v priemere u jednotlivých skupín pri riešení vedomostného testu, z celkového počtu otázok 50. Odpovedalo sa prostredníctvom zaznačenia odpovede z možností a, b, c, d. Tento výskum sa robil na Harvard Business School, MIT, Princetone, UCLA a Yale, pričom výsledky boli všade veľmi podobné. Prvá skupina bola kontrolná, ostatné mohli podvádzať, no podmienky sa vždy čiastočne menili.

správne

odpovede

	v priemere
1. Skupina - Kontrolná skupina	= 32,6
2. Skupina – Prezradenie správnych odpovedí	= 36,2
3. Skupina – Prezradenie správnych odpovedí a zničenie dôkazov	= 35,9
4. Skupina – Zničenie dôkazov a vlastnoručný výber odmeny	= 36,1

Z toho môžeme pozorovať, že i „inteligentní“ ľudia budú podvádzať ak im k tomu dáme príležitosť, avšak nie príliš. Taktiež nepozorujeme prejavy nečestnosti len u pár jedincov, ktorí by pokazili celkový priemer, ale práve naopak, takmer každý sa dopustil malého podvodu. Zaujímavé tu však je, že aj keď sa znížilo riziko odhalenia, participanti nezačali podvádzať viac, ale zostalo to na približne rovnakej úrovni.

Následne sa robil podobný matematický test, kde boli vytvorené tri experimentálne skupiny. Prvá, kontrolná, nemohla nijakým spôsobom podvádzať. Ďalšie dve mohli, avšak druhá skupina pred riešením matematického testu mala za úlohu napísať 10 kníh klasickej literatúry, zatiaľ čo tretia skupina si mala spomenúť na čo najviac Božích prikázaní.

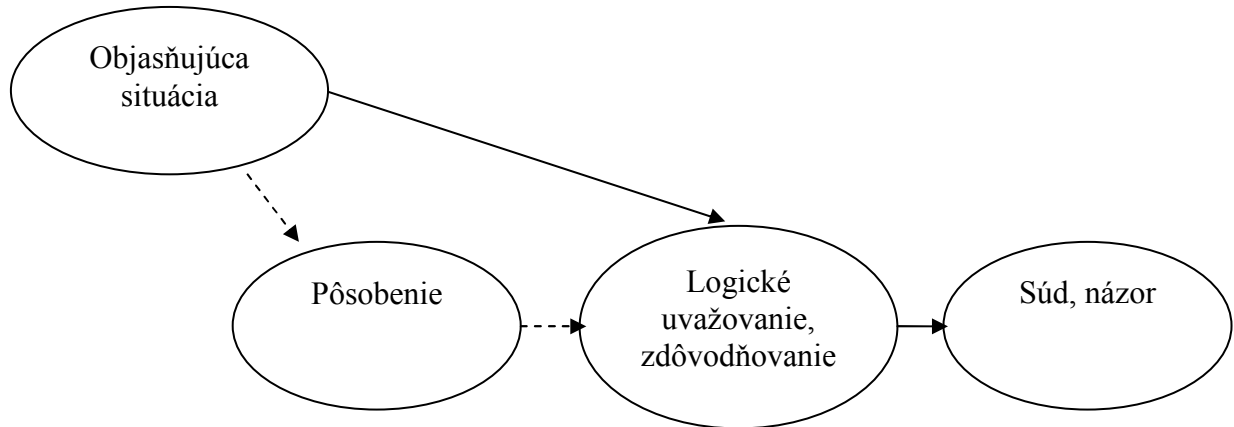
1. Skupina – kontrolná skupina	= 3,1
2. Skupina – prezradenie správnych odpovedí a pripomenutie literatúry	= 4,1
3. Skupina – prezradenie odpovedí a pripomenutie Desatora	= 3,0

Študenti, ktorí mysleli na obyčajné knihy, pri príležitosti skutočne podvádžali, avšak tretia skupina, ktorá si pripomenula Božie prikázania, (hoci si niektorí spomenuli len na jedno či dve) nepodvádzala vôbec. Jednoduché pripomenutie určitých zásad spôsobilo, že študenti začali jednať poctivo.

Zdroj: ARIELY, D. 2009. *Jak drahé je zdrama: Proč chytří lidé přijímají špatná rozhodnutí. Iracionální faktory v ekonomice i v životě.* Praha: Práh, 2009.

Príloha 6

Racionálny model morálnych súdov, rozhodnutí

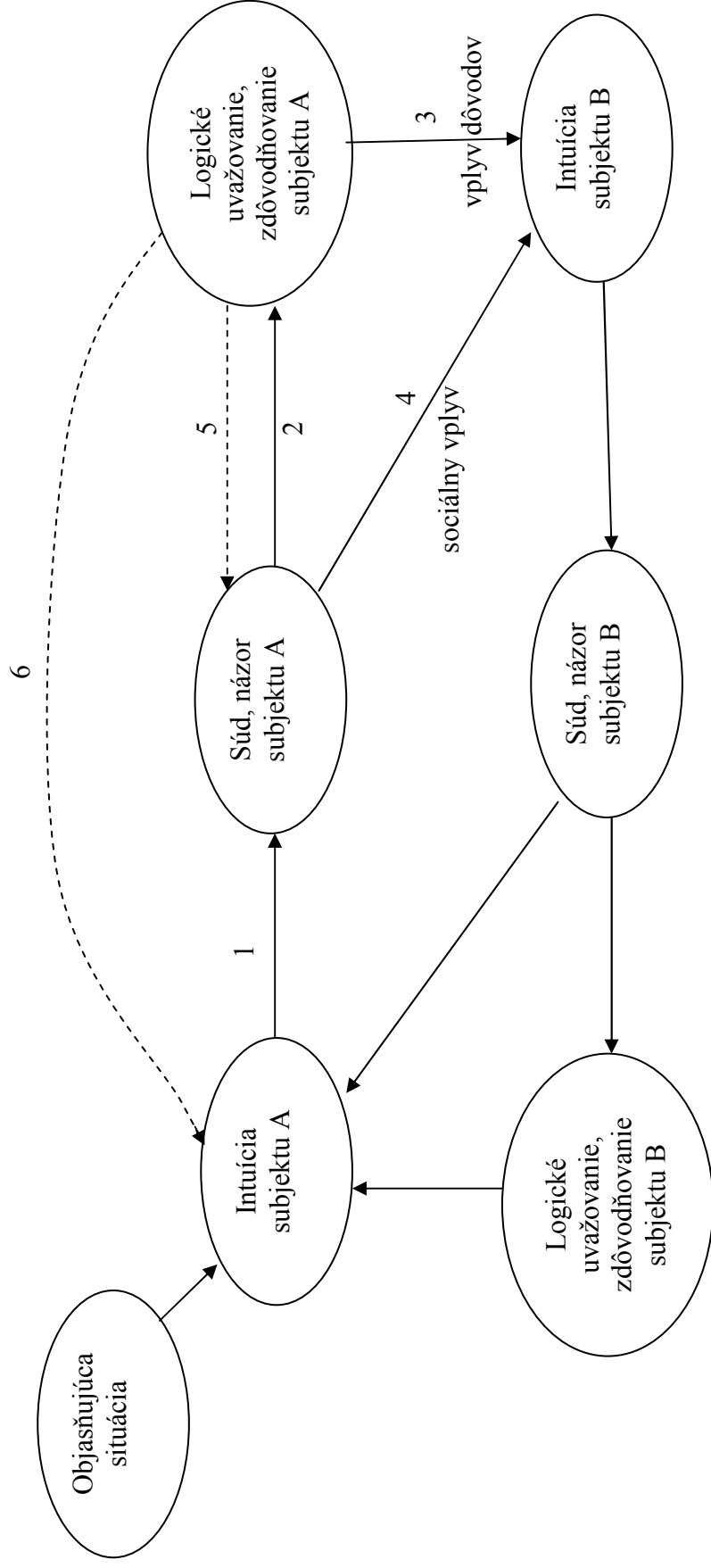
Zdroj: HAIDT, J . 2001. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. In: *Psychological Review*. 108, 814-834. Dostupné na: <http://people.virginia.edu/~jdh6n/moraljudgment.html>, 13.2.2010, s. 815

Príloha 7

Sociálne intuitívny model morálnych súdov, rozhodnutí

Zdroj: HAIDT, J . 2001. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. In: *Psychological*

Review. 108, 814-834. Dostupné na: <http://people.virginia.edu/~jdh6n/moraljudgment.html>, 13.2.2010, s. 815

Príloha 8

Výsledky realizovaného prieskumu

Vzorka: 360 participantov

Vekové rozloženie: 36,1% stredoškolákov a 63,8% vysokoškolákov

Rodové rozloženie: 18,3% mužov a 81,6% žien

Vekové a rodové zloženie: Stredná škola – 20% mužov a 80% žien

Vysoká škola- 17,39% mužov a 82,61% žien

Rozloženie v rámci skupín: 15,5 – 20% mužov a 80 – 84,5% žien

Priemerný vek: stredoškoláci 16,847 roku

vysokoškoláci 21,443 roku

Skupina:	počet správnych odpovedí v priemere
1. Kontrolná skupina	= 5,396
2. Experimentálna skupina (prezradenie odpovedí)	= 8,078
3. Experimentálna skupina (prezradenie odpovedí + osem smerovka)	= 7,753

Priemerný počet správnych odpovedí (zaokrúhlených na tri desatinné miesta) na základe rozdelenia participantov do experimentálnych skupín označených pre pracovné účely A1, A2, A3 a B1, B2, B3. Kde písmeno A označuje študentov strednej školy a písmeno B študentov vysokej školy a čísla označujú skupinu, kde 1 je kontrolná, 2 mohla podvádzať a 3 skupina najskôr riešila osem smerovku a až následne vedomostný test.

Skupina:	počet správnych odpovedí v priemere
A1	= 4,964
A2	= 8,231
A3	= 6,083
B1	= 5,829
B2	= 7,926
B3	= 9,423

Potvrdenie/vyvrátenie hypotéz:

H1 – Existuje závislosť rozhodovania od spoločenských noriem – **potvrdené**. Avšak v konečnom dôsledku, nakoľko u vysokoškolákov zaznamenala tretia skupina najväčšiu mieru podvádzania neberieme ju ako platnú – neplatná.

H2 – Bez pripomenutia noriem bude väčšina ľudí podvádzať – **potvrdené**.

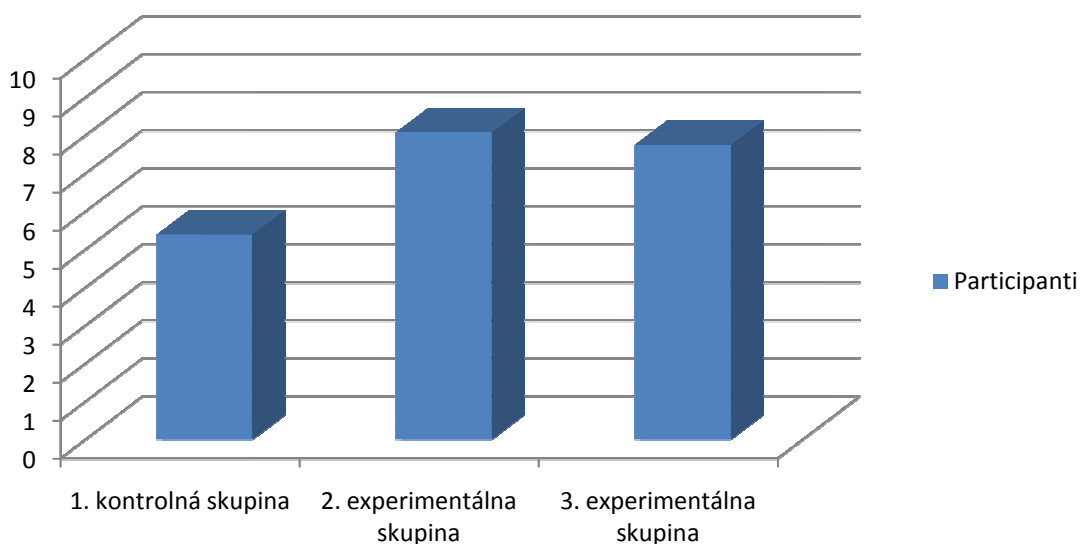
H3 – Po pripomenutí noriem zaznamenáme podvádžanie, avšak v menšej miere ako bez pripomenutia – **potvrdené**. No tu tiež treba pripomenúť, že v konečnom dôsledku sa výsledky potvrdili, no ak by sme rozdelili skupiny stredoškolákov a vysokoškolákov, tak u vysokoškolákov sa táto hypotéza vyvrátila, preto je nevnímame ako platnú – neplatná.

H4 – Vysokoškolsky vzdelaní ľudia budú podvádzať v menšej miere než študenti stredných škôl – **vyvrátené**. Pri možnosti podvádzať mali stredoškóľáci v priemere (skupiny A2+A3) 7,532 správnych odpovedí, zatiaľ čo vysokoškóľáci (skupiny B2+B3) mali 8,675 správnych odpovedí v priemere.

H5 – Muži budú podvádzať viac než ženy – **potvrdené**. Muži pri možnosti podvádzať dosiahli na strednej škole 8,2 správnych odpovedí (ženy 6,1). Na vysokej škole mali muži 9,1 správnych odpovedí v priemere (ženy 8,6).

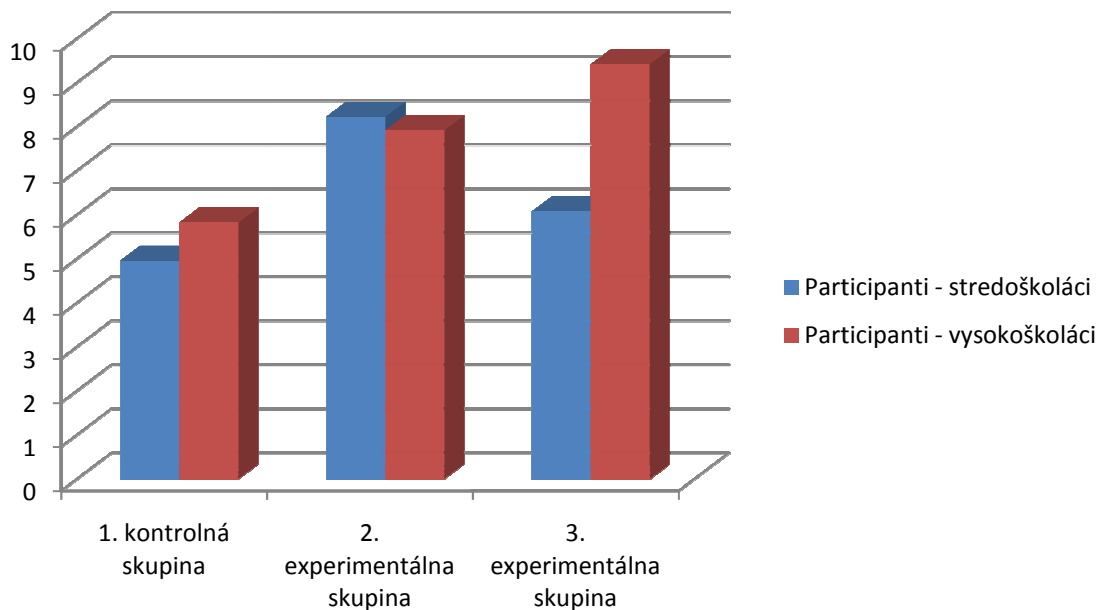
Prezentácia výsledkov

Priemerný počet správnych odpovedí v teste

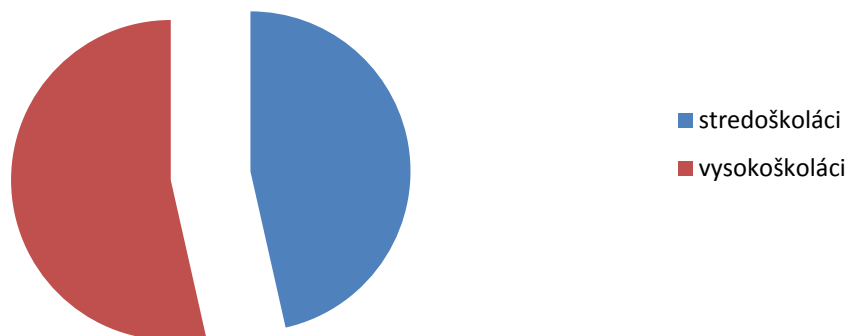
Z daného diagramu jasne vidíme, že participanti, ktorí mali možnosť podvádzať, ju skutočne aj využili, pričom ale vidno mierny rozdiel medzi druhou a treťou

experimentálnou skupinou, kde v tretej bola zaznamenaná celková menšia miera podvádžania, hoci nie v markantnom rozdiel.

V tomto diagrame sme rozčlenili priemerný počet správnych odpovedí v závislosti na vekových, respektíve vzdelanostných kategóriách, rozdieloch, kde sa nám jasne ukazuje, že v rámci druhej skupiny podvádžali o niečo viac stredoškóoláci, avšak v tretej skupine, na ktorú sme cielili našu pozornosť podvádžali v omnoho väčšej miere vysokoškóoláci, ktorým pripomenutie noriem nezabránilo podvádzať, práve naopak, podvádžali zo všetkých skupín najviac. Tretia skupina u stredoškóolákov má viditeľne rozdielne výsledky, keď pozorujeme, že ich spoločenské normy ovplyvnili, a to v takej významnej miere, že v konečnom dôsledku ako ukazuje prvý diagram dokonca potvrdzujú našu hypotézu H1 i H3. Preto ak by sme brali do úvahy len stredoškóolákov, mohli by sme tvrdiť, že pripomenutie spoločenských noriem či hodnôt v nich skutočne podmienilo čestnejšie správanie a podvádžali omnoho menej. Keď sa pozrieme len na vysokoškóolákov, tí absolútne vyvracajú našu hypotézu, pretože ako ukazuje diagram, nesmierne vysoká miera podvodu (najviac správnych odpovedí) zaznamenala tretia experimentálna skupina, ktorá pred riešením vedomostného testu lúštila osem smerovku, a teda si pripomenuli normy. To ich však vôbec neovplyvnilo a čestnejšie sa správala dokonca aj druhá experimentálna skupina (vysokoškóolákov i stredoškóolákov), ktorá podvádzať mohla, no u nich sme aj bez nejakého podnetu pozorovali vyššiu poctivosť.

Priemerný počet správnych odpovedí u stredoškólkov a vysokoškólkov pri možnosti podvádzať

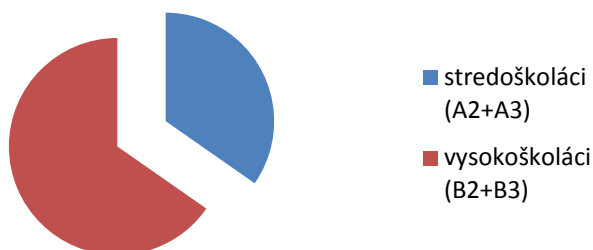

Z grafu vidíme, že príliš veľký rozdiel medzi podvádzaním stredoškólkov a vysokoškólkov nie je. Stredoškólcami, a teda účastníci vo veku 15-19 rokov dosiahli pri možnosti podvádzať (skupiny A2 + A3) v priemere 7,532 správnych odpovedí, zatiaľ čo vysokoškólcami (účastníci vo veku 19-27 rokov) mali pri rovnakých podmienkach (skupiny B2 + B3) v priemere 8,675 správnych odpovedí.

Podvádzanie v %

Podvádzanie v %

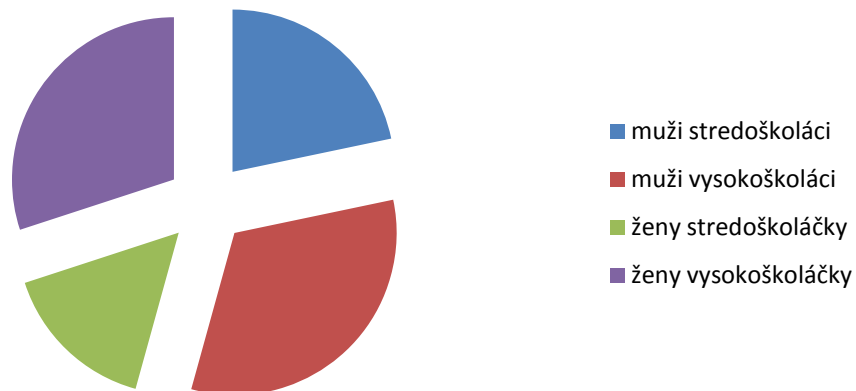
Grafy v percentuálnom vyjadrení nám lepšie popisujú približné pomery podvádžania avšak nie presne, nakoľko nedokážeme striktno určiť kto podvádzať, a komu len vyšli tipy. (Za podvod sme chápali 10, 9 a 8 správnych odpovedí.)

Priemerný počet správnych odpovedí u mužov a žien pri možnosti podvádzať

Podľa grafu vyplýva, že síce nezaznamenávame veľký rozdiel pri podvádzaní medzi mužmi a ženami, avšak predsa len majú prevahu muži, keď dosiahli v priemere 8,8 správnych odpovedí zatiaľ čo ženy 7,7.

Podvádzanie v %

Z grafu je jasne čitateľné, že najmenej podvádžali v našom experimente ženy stredoškooláčky a najviac muži vysokoškooláci. Tí však majú percentuálne veľmi podobné zastúpenie ako ženy vysokoškooláčky. Aj tu však môžeme hovoriť len o približnom percentuálnom zastúpení, nakoľko nevieme presne určiť kto podvádžal. (Za podvod sme chápali 10, 9 a 8 správnych odpovedí).